

Rapport 1/2001

“Norske får liksom førsterett”

Om tilgang til opplæring i bedrift for ungdom med innvandrerbakgrunn i Oslo og Akershus

Berit Lødding

ISBN 82-7218-442-7
ISSN 0807-3635

GCS AS – Oslo - 2001

© NIFU – Norsk institutt for studier av forskning og utdanning
Hegdehaugsveien 31, 0352 Oslo

Forord

Denne rapporten fokuserer på situasjonen for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn fra mange ulike ståsteder og nivåer i opplæringssystemet. Prosessene som utspiller seg i overgangen mellom opplæring i skole og opplæring i bedrift, og hvordan disse prosessene virker for minoritetsspråklige læreplassøkere, er rapportens hovedtematikk.

Prosjektet har vært finansiert av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet i samarbeid med Kommunal- og regionaldepartementet. Dette har vært en videreføring av en mer avgrenset tematikk fra evalueringen av Reform 94. NIFUs dokumentasjon fra reformevalueringen om tilgangen til læreplasser, ga grunn til bekymring med hensyn til prinsippet om lik rett til opplæring for alle uavhengig av etnisk bakgrunn. Rapporten vier oppmerksomhet til resonnementer og hensyn som ligger til grunn i bedriftenes rekruttering av lærlinger. Erfaringer fra elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn er også gjenstand for analyser.

Vi ønsker å takke alle informantene i Oslo og Akershus som har vært villig til å la seg intervju. Disse omfatter tilsatte i den fylkeskommunale lærlingeformidlingen, tilsatte i opplæringskontor og bedrifter som har ansvar for rekruttering og opplæring av lærlinger, faglærere i skoler og ikke minst elever og lærlinger. Alle informantene har, hver og en fra sitt ståsted i opplæringsystemet, bidratt med sin innsikt i hvordan fagopplæringsystemet fungerer.

Forfatteren ønsker også å takke Eifred Markussen for gode innspill og utfordrende kommentarer til alle kapitler, Jens Grøgaard og Helge Godø for oppmuntring og kvalifisert motstand på grunnlag av viktige deler av rapporten og Trine Stavik, Jannecke Wiers-Jensen, Sverre Try og Vibeke Opheim for interessante og klargjørende diskusjoner. Liv Anne Støren har gitt kommentarer til hele rapporten. Blant forskere utenfor NIFU har Joron Pihl og Peter Hervik gitt nyttige råd i prosessen. Nyttig respons kom også fra flere forskere ved Institutt for samfunnsforskning på et lunchseminar som Jon Rogstad tok initiativ til. I en særstilling står Randi Gressgård og Henrik Kjærum, som takkes for mange stimulerende samtaler underveis i prosjektgjennomføringen.

Oslo, januar 2001

Petter Aasen
Direktør

Liv Anne Støren
Seksjonsleder

Innhold

Problemstillinger og hovedkonklusjoner	7
1 Et overordnet blikk på overgangen mellom skole og arbeidsliv	15
1.1 Prinsippet om lik rett versus bedriftenes styringsrett	15
1.2 Opplæringskontorene som formidlingsaktører	17
1.3 Om Oslo og Akershus som fagopplæringsfylker	19
1.4 Skoleprestasjoner blant yrkesfagelever	21
1.5 Tidligere resultater av formidlingen i Akershus og Oslo	23
1.6 Resultater av formidlingen i Akershus og Oslo høsten 1999	25
1.7 Fra en kamp om læreplassene til en kamp om lærlingene	31
1.8 Konklusjoner	34
2 Teoretiske og metodiske betraktninger	37
2.1 Rasisme – gammel eller ny?	37
2.2 Er rasismebegrepet relevant?	44
2.3 Diskurser om det økonomisk rasjonelle	46
2.4 Intervjuene, fremgangsmåten og konsekvenser av metodevalget	53
2.5 Konklusjoner	58
3 Situasjonsbeskrivelser fra lærebedriftene	61
3.1 ”Fordommene er der inntil du liksom får den første erfaringa”	62
3.2 ”Bedriftene ser ikke så veldig mye på karakterer”	67
3.3 Norskspråklig kompetanse	69
3.3.1 ”Fordi de forholder seg til det språket hjemme”	69
3.3.2 Språk som tegn på integreringsvilje	72
3.3.3 Fagarbeidere og lærlinger fra Tyskland	74
3.3.4 Mangelfulle norskkunnskaper som årsak og virkning ved etnisk arbeidsdeling	76
3.4 Andre ankepunkter mot lærlinger med innvandrerbakgrunn	78
3.4.1 ”Bedre karakterer enn de fortjener”	79
3.4.2 Interesse og ferdigheter fordelt mellom by og land	81
3.5 Positive overraskelser	82
3.6 Oppfatninger om positive egenskaper	83
3.7 Fra muntlige avtaler om rekruttering av hvite til lønnsomhetshensyn	86
3.8 Ideen om et metningspunkt	88
3.9 Konklusjoner	93

4	Unges syn på like muligheter i skole, lære og arbeidsliv	96
4.1	Dominerende ideologi om nytten av å anstrenge seg	98
4.2	Indre versus ytre kontroll – en operasjonalisering	101
4.3	Ulike posisjoner kan bety ulike perspektiver	102
4.3.1	”Rasismen er ferdig”	105
4.3.2	”Det er opp til ungdommene selv”	108
4.3.3	”Han drev og plaget oss med sånne derre rasistord.”	110
4.3.4	”Norske får liksom førsterett”	113
4.4	Betydningen av å beherske norsk	118
4.5	Familiens økonomi kan ha litt å si	122
4.6	Konklusjoner.....	127
5	Like og rettferdige muligheter?	132
	Litteraturhenvisninger	140
	Vedlegg.....	148

Problemstillinger og hovedkonklusjoner

Hensikten med denne rapporten er å gi en analyse av situasjonen for ungdom med innvandrerbakgrunn som søkere til læreplasser i arbeidslivet, basert på beskrivelser fra ulike ståsteder og nivåer i opplæringssystemet. Et hovedanliggende er å belyse prosessene som fører til formidlingsresultater som har vært dokumentert på aggregert nivå. Det settes søkelys på erfaringer med formidling av minoritetsspråklige søkere, slik de kommer til uttrykk fra fylkeskommunalt nivå i Oslo og Akershus. Fra intervjuer i bedrifter og virksomheter fokuseres det på hvilke resonnementer og vurderinger som legges til grunn ved rekruttering av lærlinger. Elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn kommer også til orde med synspunkter og erfaringer når det gjelder tilgangen til opplæring i arbeidslivet.

Bakgrunnen for prosjektet er resultater som tidligere er publisert fra evalueringen av Reform 94, hvor NIFU gjennomførte et prosjekt om situasjonen for søkere og elever med etnisk minoritetsbakgrunn både i allmennfag og yrkesfag. Dette foregikk i nært samarbeid med NIFUs hovedprosjekt, hvor det blant annet ble fokusert på rekruttering, gjennomstrømning og kompetanseoppnåelse for alle søkere og elever etter innføringen av Reform 94. Reformen medførte viktige endringer i fagopplæringsordningen. To års opplæring i skole skal etter planen etterfølges av to års opplæring i bedrift før fagprøve avlegges. Som også andre deler av evalueringsnettverket har poengtert, er en viktig intensjon med Reform 94 at fagopplæringen skal utvikles til å bli en utdanningsordning og en del av det nye videregående opplæringsystemet, snarere enn den tradisjonelle funksjonen fagopplæringen har hatt som rekrutteringskanal for næringslivet.

Innenfor begge NIFUs prosjekter ble det satt søkelys på tilgangen til opplæring i bedrift eller sjansene for å få læreplass blant elevene med innvandrerbakgrunn. Blant de to første reformkullene fant vi betydelig forskjeller i tilgangen på læreplasser for minoritetsspråklige søkere sammenlignet med søkere med etnisk norsk bakgrunn innenfor enkelte fag. Vi kunne den gang sammenligne innfrielse av førsteønske om læreplass når søkerne hadde de samme karakterene og var søkere til de samme fagene innenfor det samme fylket. Viktige funn den gang var at tilgangen på læreplasser var forbløffende ulik innenfor guttedominerte fag, som for eksempel bilfaget i Oslo, hvor det var en god del søkere med innvandrerbakgrunn. Når vi kontrollerte for søkerens karakterer og fravær, kunne vi ikke forklare at minoritetsspråklige søkere i så liten grad hadde fått tilbud om læreplass. På den annen side, viste resultatene av formidlingen av søkere til helse- og sosialfagene at søkere med innvandrerbakgrunn kom meget godt ut, de fikk innfridd ønske om læreplass i samme omfang som søkere med etnisk norsk bakgrunn. Med andre ord fant vi betydelige forskjeller mellom fag, og disse

forskjellene tilsier – noe forenklet formulert – at minoritetsspråklige jenter vil gjøre andre erfaringer enn minoritetsspråklige gutter når det gjelder tilgangen til opplæring i arbeidslivet.

Med dette utgangspunktet var det interessant å fokusere på prosessene som leder frem til det overordnede bildet av tilgangen til læreplasser for ungdom med innvandrerbakgrunn. Prosjektet ble avgrenset til Oslo og Akershus, fordi disse fylkene har et visst antall ungdommer med innvandrerbakgrunn, men begrensning var også en fordel med tanke på at organiseringen av fagopplæringen varierer fra fylkeskommune til fylkeskommune, samt at næringsstrukturen varierer mellom ulike regioner i landet. En fokusering på prosessene involverer også et blikk på hva vi vet om skoleprestasjoner blant elever som velger yrkesfag og lærefag til forskjell fra allmennfagelever, men også tendenser når det gjelder skoleprestasjoner og gjennomstrømningen blant elever med minoritetsbakgrunn i yrkesfagene sett i lys av hva vi ellers vet om utdanningsatferd blant minoritets elever. Det er ikke de mest prestasjonssterke elevene som velger yrkesfag og lærefag, verken blant majoritets elever eller blant elever med innvandrerbakgrunn.

Ulike rammebetingelser gjør seg gjeldende for søkere til læreplass i kommunal sektor som tar inn lærlinger i helse- og sosialfag, sammenlignet med privat sektor hvor krav til inntjening og lønnsomhet i større grad settes i forgrunnen. I hvilken grad opplæringskontorene tar ansvar for formidling av alle læreplassøkere må også sies å variere mellom kommunal og privat sektor. Disse forholdene beskrives nærmere i kapittel 1, hvor jeg også gjengir formidlingsresultater fra Fagopplæringssetaten for alle læreplassøkere i Oslo høsten 1999. Det foreligger ikke opplysninger om søkerens karakterer, men resultatene drøftes i lys av tidligere analyser som er foretatt ved NIFU.

Formålet med denne undersøkelsen har ikke vært å gi et kvantitativt bilde av tilgangen til læreplasser, og det er ikke mulig å trekke bastante slutninger om tendenser til endring over tid. Likevel er det bemerkelsesverdig hvordan situasjonsbeskrivelsen har endret seg de siste årene. Gjennom de første to årene av reformimplementeringen var det grunnlag for å omtale læreplasser som et knapt gode. De senere årene har det vært fremhevet en betydelig knapphet på læreplassøkere og en forståelse av at yrkesfagene etter hvert er rammet av en rekrutteringskrise. Erfaringer fra et overordnet nivå, slik de kommer til uttrykk fra medarbeidere i den fylkeskommunale formidlingen, er gjengitt i kapittel 1. Her er fagopplæringsordningen og prioriteringer i arbeidet med formidling generelt tematisert, men også erfaringer med formidling av minoritetsspråklige søkere. Det konkluderes med en poengtering av at (selv)seleksjon i utdanningssystemet foregår i atskillige omganger, også forut for konkurransen om læreplasser. Markedet virker ytterligere selekterende, noe som har vært mer åpenbart tidligere når man har måttet opprette alternative VKII-klasser for søkere som ikke har fått læreplass, og hvor vi vet at søkere med innvandrerbakgrunn har vært overrepresentert.

En viktig ambisjon i prosjektet har vært å få innsikt i hvordan de ulike informantene betrakter verden ut fra det ståstedet de har i opplæringsssystemet. Det er *meningskonstruksjoner, kontekstualiseringer og begrunnelser for valg* som står i sentrum for analysene. På bakgrunn av prosjektets tematikk tar rapporten også for seg debatten om rasismebegrepet slik den har kommet til uttrykk i Norge, men også i internasjonal faglitteratur. Dette er tema for kapittel 2, hvor det også settes søkelys på diskrimineringsbegrepet, og hvordan dette har vært avgrenset teoretisk. Det argumenteres for at en diskursanalytisk tilnærming er egnet til å vinne innsikt i hvordan utvelgelsesprosesser kan virke ulikhetsgenererende. Det har ikke vært noe hovedhensikt å sette merkelapper som rasisme eller diskriminering på resonnementsrekker og vurderingskriterier, men heller å forsøke å identifisere resonnementer som, når de settes ut i livet, kan sies å ha en forskjelliggenererende effekt. Det gis også en relativt fylldig redegjørelse for fremgangsmåten i prosjektet og hvilke konsekvenser som knytter seg til valget av dybdeintervjuer som metode. Metodevalget har noen klare begrensninger når det gjelder det overordnede bildet av situasjonen, men metoden har vært særlig egnet til å få frem kompleksitet, forbehold og kontekstualisering i informantenes synspunkter.

Kapittel 3 er viet intervjuer med medarbeidere i bedrifter, virksomheter og opplæringskontor som har arbeidsoppgaver knyttet til rekruttering og opplæring av lærlinger. Her er det lagt vekt på å reflektere et svært mangfoldig erfaringsgrunnlag som har kommet til uttrykk fra sentrale aktører som foretar utvelgelse av lærlinger. En hovedvekt av informantene befinner seg i guttedominerte fag, og bilfagene er relativt godt representert, men også informanter fra jentedominerte fag inngår i undersøkelsen. I samtalen ble det stilt spørsmål om generelle vurderingskriterier og hvilken betydning som tillegges formelle og sammenlignbare opplysninger om søkerne, som karakterer og fravær. Også mer spesifikke erfaringer med søkere og lærlinger med innvandrerbakgrunn ble fokusert i intervjuene med disse informantene.

Nokså gjennomgående i intervjuene er informantenes inntrykk av at man gjerne blir positivt overrasket etter hvert som man får erfaringer med å ha lærlinger med innvandrerbakgrunn. Dette tilsier at terskelen for å komme inn i lærebedriften kan være høyere for læreplassøkere med etnisk minoritetsbakgrunn, men at fordommer og skepsis sjelden innfris i praksis. Det er interessant å merke seg at læreplassøkere fra områder utenfor Oslo har vært fremhevet som attraktive lærlinger innenfor de guttedominerte fagene som inngår i undersøkelsen. En viss risiko for at lærlingene etter hvert kan finne læreplass på hjemstedet, har imidlertid også vært poengtert. Erfaring med å håndtere verktøy, modenhet og målbevissthet blant søkere som er villige til å flytte til Oslo, er karakteristikk av lærlinger utenbys fra. Her har vi å gjøre med en kategorisering, hvor innvandrerbakgrunn ikke er tematisert, men hvor preferansene like fullt går i minoritetsspråklige søkeres disfavør, hvilket også gjelder etnisk norsk storbyungdom.

Et par av informantene i bilfaget ga uttrykk for at man kan få mistanke om at gutter med innvandrerbakgrunn som har dårlige norskkunnskaper, kan ha fått uforholdsmessig gode karakterer. Selv om karakterer i og for seg har underordnet betydning i vurderingen av læreplassøkere, understreker jeg at denne mistanken opphever en viktig funksjon ved karakterene, nemlig at de gir informasjon om evner, innsatsvilje og arbeidskapasitet etter universelle og standardiserte kriterier.

Et gjennomgående tema i intervjuene på bedriftsnivået er ferdigheter i norsk. Her finnes til dels en polarisering i omtaler av eldre eller voksne innvandrere, hvor språklige og kommunikasjonsmessige problemer ofte er blitt sterkt understreket på den ene side – og på den andre siden de unge lærlingene med innvandrerbakgrunn som ofte har vokst opp i Norge og som hevdes å ha gode ferdigheter i norsk. Et par informanter mente likevel å ha erfaring for at selv gutter som er født og oppvokst i Norge, kan ha en mangelfull begrepsforståelse som gjør at bedriften vil få en tøffere jobb i en opplæringsammenheng. Det er ikke grunn til å bagatellisere krav til norskkunskapene og hvor viktig en god begrepsforståelse er for lærlinger som skal tilegne seg ytterligere kunnskaper og ferdigheter gjennom norsk. Det er imidlertid bemerkelsesverdig hvordan mangelfulle norskkunnskaper fremheves i enkelte guttedominerte fag, mens dette ikke omtales som et problem i barne- og ungdomsarbeiderfaget, hvor språklige og kommunikative ferdigheter neppe er av mindre betydning. Ferdigheter i norsk har likevel også et symbolsk aspekt, når ferdighetene tolkes som et tegn på lojalitet, interesse og vilje til integrasjon i majoritetssamfunnet. Dette symbolske aspektet ved språkferdigheter er ikke å betrakte som en konkurrerende forklaring til den mest iøynefallende og praktisk orienterte påpekingen om at mangelfulle norskkunnskaper vanskeliggjør opplæringen. Snarere er dette en tilleggsforklaring som sier noe om hvorfor mangelfulle norskkunnskaper kan virke provoserende for nordmenn med majoritetsbakgrunn.

Kravene til språklig kompetanse ble også drøftet i lys av et prøveprosjekt som er igangsatt innenfor bilbransjen for å tiltrekke arbeidsledige fagarbeidere fra Tyskland. En inkonsekvent argumentasjon om krav til språklige ferdigheter poengteres, og det drøftes om denne kan vikariere for andre bekymringer som det kan være mer problematisk å verbalisere. En mulig bekymring kan dreie seg om rekruttenes hudfarge, hvilket ville være en diskriminerende og illegitim argumentasjon, fordi vurderingen bygger på irrelevante kriterier. Den andre typen bekymring kan dreie seg om misnøye med det faglige nivået hos rekrutter med innvandrerbakgrunn og en antakelse om at bedriften på sikt vil tape på å rekruttere lærlinger det er grunn til å tro vil bli dårlige fagarbeidere. Når vurderingen skjer ut fra den enkelte søkerens faglige nivå, kan bekymringen betraktes som legitim. Et viktig spørsmål er imidlertid om det faglige nivået er undersøkt for hver enkelt søker med innvandrerbakgrunn, eller om navn eller hudfarge fungerer som indikasjon på søkerens faglige nivå.

I overensstemmelse med betraktninger som ligger til grunn i prosjektet, og som er drøftet i den teoretiske gjennomgangen, finnes det en viss type beretninger som bare fremkommer som annenhånds informasjon. Dette gjelder opplysninger om at det fortsatt finnes bedrifter – ikke bare i bilbransjen – som hevder at de skal ha en hvit lærling, ellers trenger de ikke lærlinger. Det er forbløffende at det blir referert så eksplisitt til hudfarge. Grad av pigmentering fremstår ellers som det mest irrelevante og ikke minst det mest illegitime kriteriet man kan legge til grunn ved rekruttering av lærlinger eller andre medarbeidere i arbeidslivet. Den sosiale betydningen av hudfarge, derimot, det vil si hvordan hudfarge tillegges mening gjennom sosiale konstruksjoner, gjør at sorterings- og segregeringsprosesser har en tendens til å fremstå som om de nærmest var av en naturlig orden.

Et resonnement som ble presentert direkte av enkelte informanter dreide seg om en poengtering av at det finnes et metningspunkt for hvor mange lærlinger eller medarbeidere med innvandrerbakgrunn man kan ta imot av hensyn til bedriftens anseelse blant kunder, men også for bransjens evne til å tiltrekke seg etnisk norske rekrutter. Her synes det som strategien rettes mot å opprettholde renommé og anseelse for næringen. Dette vitner ikke minst om hvordan innvandrere er tilskrevet en lav status i storsamfunnet. I rapporten blir det fremhevet at ideen om et metningspunkt bare vil virke diskriminerende på læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, ettersom en slik begrensning ikke eksisterer for hvite norske ungdommer. Selv om man kanskje kan fremheve at ”en viss andel” med innvandrerbakgrunn vil være mer enn ”ingen”, har ideen om et metningspunkt en klart diskriminerende effekt, fordi den virker ekskluderende på lærlinger med synlig minoritetsbakgrunn, mens hvite lærlinger er ikke blir møtt av slike hindringer.

Innenfor barne- og ungdomsarbeiderfaget ble det fremhevet at lærlinger med innvandrerbakgrunn er aktivt etterspurt og ettertraktet på grunn av den språklige og kulturelle kompetansen de kan tilby i kraft av sin bakgrunn. De omtales som en ressurs for arbeidsplassen, og dette gjelder ikke minst i møte med brukere som har innvandrerbakgrunn.

Uansett er det ikke tvil om at næringslivet trenger fremtidige fagarbeidere. Det er i bransjenes egen interesse å rekruttere lærlinger med innvandrerbakgrunn dersom de vil bestå og overleve i fremtiden. Derfor konkluderes det med at når et moralsk påbud om likhet og rettferdighet med hensyn til ungdommers muligheter for å få læreplass blir styrket av næringslivets egeninteresser, synes veien åpen for minoriteter som tidligere har hatt større vanskeligheter med å vinne innpass. Hvorvidt ungdom med innvandrerbakgrunn i praksis er annenrangs borgere eller elever med de samme mulighetene og betingelsene for konkurranse i sine valg av karrierer, må likevel betraktes som et prinsipielt og ikke bare et konjunkturavhengig spørsmål.

Kapittel 4 er viet intervjuene med elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn. Spørsmålene som behandles er ungdommenes syn på om det finnes like og rettferdige muligheter for ungdom i skolen, når det gjelder sjansene

for å få læreplass og for å klare seg i livet. Ungdommene som ble intervjuet var ganske ulike med hensyn til skoleprestasjoner, hvilket yrkesfaglig løp de hadde valgt, og om de på intervjuetidspunktet hadde tilbud om læreplass eller ikke. Intervjuene ble gjennomført fra medio mai til medio juni 2000, men det er vanskelig å se bort fra at de søkerne som ikke hadde tilbud om læreplass på intervjuetidspunktet, ikke hadde vært blant de mest ettertraktede for bedriftene. I mye av litteraturen som handler om såkalt marginalisert ungdom, heter det at ungdommer som tror at de ikke vil ha de samme mulighetene for å få jobb eller for å øke sin sosiale status ved hjelp av utdanning, ikke vil investere mye tid og krefter i å gjøre det bra på skolen.

Et overordnet spørsmål var om ungdommene gir uttrykk for tillit til det som kan kalles prestasjonsideologien, som går ut på at det nytter å anstrenge seg og at det er ens egne evner, innsats og anstrengelser som er avgjørende for hvilke muligheter man har. Hvor godt en lykkes blir betraktet som et rettferdig resultat av den enkeltes evner og innsatsvilje. Denne ideologien kan sies å være dominerende i utdanningssystemet. En skjult funksjon ved utdanningssystemet, er at skolen lærer elever å tape. På denne måten kan utdanningssystemet fremheves som en viktig sosialiseringarena.

Det ble også satt søkelys på hvordan og i hvilken grad ungdommene vektla ytre hindringer for at en skal lykkes. Dette er fortellinger om hva som kan komme i veien for at en kan nå sine mål, for eksempel vil en påstand om at det er vanskeligere å få læreplass for de som har utenlandsk bakgrunn, kunne tolkes som en moderering eller innsnevring av prestasjonsideologiens gyldighet. Slike meddelelser bærer bud om at det ikke bare er ens egen innsats det kommer an på, men at det finnes avgjørende kontroll utenfor individet selv.

Jentene som ble intervjuet var elever eller lærlinger i helse- og sosialfagene, mens guttene var elever eller lærlinger i guttedominerte fag. Undersøkelsen viser at jentene ga uttrykk for tiltro til nytten av egne anstrengelser. Gutter betonte oftere og med større ettertrykk at spørsmålet om hvilke muligheter en har, kan være avhengig av andres vurderinger og hvordan bedriftene ser på søkere med innvandrerbakgrunn. På den måten ble betydelig kontroll lokalisert utenfor individene selv. Dette bildet stemmer med de empiriske funnene fra intervjuundersøkelsen på bedriftsnivå og med de kvantitative analysene av formidling av læreplassøkere. På dette grunnlaget kan det poengteres at individuelle og kollektive erfaringer er et viktig grunnlag for de holdningene ungdommer inntar til spørsmål om like muligheter for alle. Det er likevel ingen fullkommen sammenheng mellom den enkelte ungdoms situasjon i opplæringsystemet og vedkommendes oppfatninger av mulighetsstrukturene.

Det finnes de som ikke har fått læreplass, som hevder at de kan forstå det, fordi de ikke har spesielt gode karakterer eller de fremhever at de har høyt fravær. Slike ytringer tolker jeg som en tilslutning til idéen om at det er evner og anstrengelser som er avgjørende. Det samme gjelder en god del av de som hadde

fått læreplass på intervjudtidspunktet, som har vektlagt at det er en selv det kommer an på; hvis man anstrenger seg, er interessert og står på for å få læreplass, så vil man før eller siden lykkes.

Noen ungdommer som enda ikke hadde fått læreplass, ga uttrykk for et pessimistisk syn på at det skulle finnes like muligheter for alle. To gutter fortalte om rasistisk sjikane i den bedriften de hadde vært utplassert. Disse to guttene var blant de som var overbevist om at det er vanskeligere for ungdommer med innvandrerbakgrunn å få læreplass. Likevel viste også disse til at karakterene ikke var i toppsjiktet, og de mente det ville ha gått lettere dersom de hadde hatt bedre karakterer, det vil si de uttrykte også tillit til prestasjonsideologien og til verdien av egen anstrengelser. Undersøkelsen omfatter også elever og lærlinger som hadde lyktes meget godt, med lite fravær, gode karakterer, og med tilbud om læreplass, som likevel hevdet at det er forskjell på søkere når det gjelder hvor lett man får læreplass. De fleste av disse viste til konkrete erfaringer med at læreplassøkere med etnisk norsk bakgrunn ble foretrukket, og at de selv eller venner med innvandrerbakgrunn hadde hatt store problemer til tross for gode karakterer.

At de som anstrenger seg også har en tro på at det nettopp er egen innsats og hardt arbeid som vil være avgjørende, er ikke særlig overraskende. Det som derimot er verdt å merke seg, og som har vært oversett i mye av litteraturen, er at det finnes ungdommer med gode skoleprestasjoner og som investerer mye i skolearbeid, som likevel har et ganske forbeholden tiltro til at det skulle finnes like muligheter for alle uansett etnisk opprinnelse. Også disse legger egne og andres erfaringer til grunn i vurderingen. Dette betyr at en sterk betoning av ytre hindringer ikke alltid kan oppfattes som en ansvarsfraskrivelse som utelukkende kommer fra elever som har svake prestasjoner fra skolen. Også elever som har lyktes svært godt i utdanningssystemet, har uttrykt skepsis til prinsippet om at alle har de samme mulighetene for å lykkes uansett etnisk bakgrunn.

Samtidig som utdanning kan sies å ha stor verdi for de som tar del i den, blir det i kapittel 5 fremhevet at seleksjon og sortering til ulike posisjoner i arbeidslivet også er en viktig funksjon ved utdanningssystemet. Parallelt med den sosiale sorteringen og reproduksjonen som pågår, fungerer ideen om meritokratiet som en bærende ideologi i utdanningssystemet, ettersom det gis løfte om belønning etter evner og innsats og ikke etter bakgrunn eller sosial stand. Dette paradokset har vært fremhevet med hensyn til integrasjon av ulike sosiale klasser og samfunnslag i utdanningssystemet. Med en utvidet adgang til utdanning, lærer de "upriviligerte" å klandre seg selv i stedet for å angripe utdanningssystemet som samfunnsinstitusjon. Dette er en viktig innsikt fra samfunnsforskningen, som refereres i kapitlet. Et lignende paradoks består i at skolen blir utpekt som den institusjonen som skal påvirke utviklingen av et flerkulturelt samfunn i positiv retning, samtidig som den allerede i utgangspunktet er en samfunnsinstitusjon som bidrar til reproduksjonen av den dominerende kultur og den samfunnsmessige fordeling av sosiale posisjoner.

Ikke desto mindre tilsier prestasjonsideologien at ens suksess vil være et resultat av evner og innsats. Karakterer fungerer som en viktig referanse i vurderingene av om tilgangen til læreplasser er rettferdig. Dette kommer også til uttrykk blant gutter med innvandrerbakgrunn som har vært intervjuet i undersøkelsen. Spenningen mellom en skoletradisjon som oppfattes som rettferdig og et fagopplæringsystem tuftet på bedriftenes styringsrett og suverenitet i valget av lærlinger, er særlig relevant for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. Virkeliggjøringen av prinsippet om likhet og rettferdighet i tilgangen til læreplasser, synes i stor utstrekning å være avhengig av konjunkturer, bedriftenes egeninteresse og behovet for nyrekruttering. Jeg har likevel pekt på at i bedrifters vurderinger av søkere med innvandrerbakgrunn som kategori, spiller andre hensyn inn enn de som gjøres gjeldende for søkere med etnisk norsk bakgrunn. Dette er ikke mindre viktig under høykonjunkturen, hvor et skille mellom de som lykkes og de som ikke lykkes med å få læreplass vil være utslagsgivende for fremtidige muligheter på arbeidsmarkedet.

1 Et overordnet blikk på overgangen mellom skole og arbeidsliv

Som et bakteppe til intervjuene som presenteres i denne rapporten, vil jeg skissere noen viktige rammebetingelser som er gitt for formidling av søkere til læreplass. I dette kapitlet vil jeg også omtale NIFUs analyser av formidlingsresultatene høsten 1996 og høsten 1997, som har vært publisert tidligere. Tall fra Fagopplæringsetaten i Oslo over resultatet av formidlingen høsten 1999 blir gjengitt og drøftet. Jeg vil også referere fra intervjuer med informanter på fylkeskommunalt nivå i Oslo og Akershus om deres erfaringer med formidling av læreplassøkere generelt og minoritetsspråklige søkere spesielt.

Først er det på sin plass med en kort gjennomgang av nokså likelydende betegnelser på ulike organisatoriske enheter i fagopplæringssystemet. Forvaltning av lærlingeordningen er en hovedoppgave for de fylkeskommunale fagopplæringskontorene. ”Fagopplæringskontorene” vil her være en samlebetegnelse for Fagopplæringsetaten i Oslo og Fagopplæringskontoret i Akershus. Fagopplæringsetaten i Oslo er sekretariat for yrkesopplæringsnemnda og samarbeider med Skoleetaten i Oslo. Fagopplæringskontoret i Akershus er en del av fylkeskommunens utdanningsadministrasjon og styres av yrkesopplæringsnemnda. Oppgaver som er delegert til fagopplæringskontorene omfatter godkjenning av lærekontrakter, godkjenning av lærebedrifter, formidling av elever til lærebedrifter og avvikling av fagprøver. Et opplæringskontor er å forstå som et organ for bedrifter eller virksomheter som samarbeider om opplæring for lærlinger. Lærlingeetaten i Oslo er et opplæringskontor med ansvar for Oslo kommunes lærlinger. Andre opplæringskontor er etablert av private bedrifter og har ansvar for opplæring i et eller flere fag innenfor sin bransje.

1.1 Prinsippet om lik rett versus bedriftenes styringsrett

Under evalueringen av Reform 94 hadde forskere tilknyttet AHS-miljøet ved Universitetet i Bergen i oppgave å vurdere ulike sider ved fagopplæringsordningen. I deres sluttrapport (Michelsen et al. 1998) fremheves den spenningen som er innebygget i regelverket for formidling av lærlinger til lærebedrifter mellom på den ene siden det de kaller et universalitetsprinsipp med like rett til utdanning for alle og på den andre siden bedriftenes styringsrett og suverenitet i valget av lærlinger. Forskerne siterer fra Innstilling S. Nr 200, 1991-92, fra Kirke- og undervis-

ningskomiteen, vedtatt i Stortinget i juni 1992, som understreker det ansvaret som påhviler yrkesopplæringsnemdene med hensyn til prinsippet om lik rett til opplæring for at ”verken kjønn, bosted, sosioøkonomisk bakgrunn, etnisk tilknytning eller funksjonsdyktighet skal være avgjørende for om en person skal få lærekontrakt eller ikke.” (Michelsen et al. 1998:186). Denne innstillingen ble lagt til grunn da departementet utformet Forskrift av 10.11.93 om inntak til videregående opplæring og formidling av lærlinger til lærebedrift. Forskriften ga en detaljert beskrivelse av hvordan formidlingen skulle foregå. Søkere skulle rangeres etter rettighetsstatus, slik at rettighetslever skulle prioriteres fremfor søkere uten rett.¹ Søkere uten rett skulle tilbys læreplasser som var til overs etter at rettshaverne var formidlet. Søkere skulle også rangeres etter karakterer og formidles på en slik måte at poengfordelingen ble lik mellom de med læreplass og de som skulle ta alternativt VKII i skole, for at sistnevnte tilbud ikke skulle få et B-stempel (ibid).

Michelsen, Høst og Gitlesen (1998) betegner dette som en relativt dramatisk inngripen i bedriftenes rett til å ansette eget personale. En lærling er nettopp å betrakte som ansatt etter arbeidsmiljøloven, om enn midlertidig.² De peker på at den eneste formelle åpningen for at lærebedrifter kan velge sine lærlinger direkte, skjer på grunnlag av det som *kalles familiar eller arbeidsmessig tilknytning*. Denne bestemmelsen fremhever forskerne som helt sentral når det gjaldt å åpne for ulike tolkninger og praksiser i fylkeskommunene (Michelsen et al. 1998:187). Uansett legger forfatterne vekt på hvordan det allerede før formidlingsforskriften ble forsøkt satt ut i praksis i 1996, kom så sterke innvendinger fra næringslivet at utdanningsminister Gudmund Hernes i et brev til NHO måtte presisere at bedriftene fortsatt skulle ha styringsrett over inntaket av lærlinger. Dette ble også nedfelt i departementets kommentarer til formidlingsforskriften, hvor det heter at ”den enkelte bedrift avgjør om den vil tegne kontrakt med elev formidlet av yrkesopplæringsnemnda.” (kommentar til §9-3 i Rundskriv F –8-95). Med dette var det bygget inn en spenning i regelverket. På den ene siden skulle formidlingen skje på grunnlag av søkerens karakterpoeng og etter prinsippet om lik rett til utdanning

---

¹ Under implementeringen av Reform 94 omfattet retten til videregående opplæring all ungdom som gikk ut av grunnskolen i 1994 eller senere. Den garanterte en individuell rett til tre års kompetansegivende videregående opplæring som skulle tas ut i løpet av fire år, eventuelt fem år dersom deler av opplæringen foregår i bedrift. For en kritisk gjennomgang av rettighetsbegrepet for søkere og elever med språklig minoritetsbakgrunn, se Lødding 1998a. Tidsavgrensningen for uttak av retten til tre års opplæring er senere blitt utvidet med et år (jfr Opplæringsloven §3-1). Fra 1. august 2000 har også voksne rett til videregående opplæring.

² Prøvetiden på seks måneder som vanligvis gjelder etter arbeidsmiljøloven, er falt bort for rettighetslærlinger etter §4-5 i Opplæringsloven. Ved fagopplæringskontorene blir det antatt at bortfallet av prøvetiden gjør at bedriftene nøler noe lenger med å ta inn lærlinger, og en viss økning i antallet hevede kontrakter blir også tolket som et resultat av at prøvetiden er bortfalt.

i tråd med den egalitære skoletradisjonen. På den andre siden var bedriftene blitt lovet at de fortsatt kunne holde seg til ”lærlingeordningens tradisjonelle prinsipp om at bedriftene selv velger sine lærlinger, som var basert på arbeidslivets og markedets spilleregler og som var presisert gjennom departementets kommentarer til formidlingsforskriften” (Michelsen et al. 1998:187).

I forskrift til den nye opplæringsloven er ordlyden i § 6-29 som handler om fordeling til den enkelte lærebedrift, identisk med den tidligere formidlingsforskriftens § 9-3, bortsett fra at avsnittet er tatt ut som handlet om poengberegning av karakterer for å oppnå jevn poengfordeling blant elever med tilbud om læreplass i bedrift og elever med tilbud om alternativt VKII i skole. Like fullt står det fortsatt at yrkesopplæringsnemnda skal ha prinsippet om lik rett til opplæring som utgangspunkt ved formidlingen. Dermed må vi kunne si at den spenningen som Michelsen et al. (1998) fremhevet til en viss grad er videreført, selv om prinsippene for likebehandling er tonet ned og dermed brakt mer i overensstemmelse med den svekkede innflytelsen fagopplæringskontorene viste seg å få i praksis.

1.2 Opplæringskontorene som formidlingsaktører

Ifølge forskriftene til opplæringslovens § 11-2 og § 11-3 er et opplæringskontor å forstå som et organ for bedrifter som samarbeider om opplæring for lærlinger. Bedriftene skal samlet sett kunne gi opplæring i samsvar med læreplanen som gjelder for faget. Lærekontrakt blir inngått mellom lærlingen og opplæringskontoret. Likevel er det den enkelte bedrift som har det avgjørende ordet når det gjelder å peke ut hvilken eller hvilke lærlinger de ønsker å knytte til seg, selv om det altså er opplæringskontoret som inngår lærekontrakt med lærlingene.

En vesentlig oppgave for opplæringskontorene er oppfølging av lærlingene med blant annet kursvirksomhet i henhold til læreplanen. Den enkelte lærling har sin daglige arbeidsplass i en av opplæringskontorets medlemsbedrifter, selv om opplæringskontorene kan drive en nokså omfattende kursvirksomhet for lærlingene. Michelsen & Høst (1997) har beskrevet fremveksten av opplæringskontorene og hvordan de var tenkt å avhjelpe ressursproblemene ved små og mellomstore bedrifter med tanke på å gi faglig god opplæring til lærlingene, men i stedet kom til å bli dominert av store og ressurssterke bedrifter. Opplæringskontorene har imidlertid også kommet til å spille en vesentlig rolle i fremskaffingen av læreplasser og rekruttering av lærlinger, med andre ord i formidling av læreplassøkere.

Michelsen, Høst og Gitlesen (1998) tegner et interessant bilde av opplæringskontorenes rolle i formidlingen. Opplæringskontorene påtar seg en

betydelig del av det offentlige fagopplæringskontorets formidlingsoppgave, fremhever forfatterne, som peker på at jo større andel av læreplassene innenfor et fag som hører inn under et opplæringskontor, desto mer av formidlingsoppgavene kan overlates til et opplæringskontor som en aktør utenfor det offentlige fagopplæringskontoret. Selv om enkelte opplæringskontor kan øve et press på medlemsbedriftene for å ta inn lærlinger, må de finne en balansegang for ikke å støte fra seg medlemsbedriftene. Forskerne fremhever at det kan oppstå uvilje ved opplæringskontorene med hensyn til å utføre gratisarbeid for fylkeskommunen, slik at enkelte opplæringskontor har avvist samarbeid om ”de søkerne de opplever som tunge å formidle, enten det er fordi de har høyt fravær, er ekstremt skolesvake eller er fremmedspråklige” (Michelsen et al. 1998:200). I sum ser det altså ut til at opplæringskontorene ofte kan ta et betydelig ansvar for formidling av søkere som lett får tilbud om læreplass.

I kapittel 3 skal vi se at en informant understreket at opplæringskontoret ikke kan opptre som politi overfor medlemsbedrifter som ikke vil ta inn søkere med innvandrerbakgrunn. Opplæringskontorenes eksistensberettigelse er avhengig av tillit blant medlemsbedriftene, ettersom bedriftene forventer at opplæringskontoret arbeider i deres interesse. Opplæringskontorene kan imidlertid også møte kritikk fra fagopplæringskontorene som offentlige aktører i formidlingen, for at opplæringskontorene ”melker” systemet uten å ta ansvar for de vanskeligere oppgavene. Likevel er det bare fagopplæringskontoret som har myndighet til å godkjenne lærebedrifter, og opplæringskontorene kan ikke godkjenne seg selv. Fra et av fagopplæringskontorene ble det under et av mine intervjuer pekt på at opplæringskontorene påtar seg et uforholdsmessig stort ansvar for opplæringen som burde hvile på bedriftene.

Lærlingeetaten i Oslo kommune er et opplæringskontor som står i en særstilling, ved at det organiserer alle læreplassene i barne- og ungdomsarbeiderfaget og omsorgsarbeiderfaget i tillegg til at de også har læreplasser i tradisjonelle lærefag. Kontoret innhenter intensjonsavtaler fra bydelene, og de organiserer intervjuer på en slik måte at hver bydel har et par søkere å velge mellom, samtidig som læreplassøkerne ikke behøver å stille opp til mer enn et par intervjuer. Lærlingeetaten har helt siden de nye lærefagene ble opprettet gjennom Reform 94, drevet en aktiv informasjonsvirksomhet overfor skoler, bistått i utplassering av elever, i tillegg til at etatens ansatte har det fulle faglige ansvaret for lærlingene. De inngår kontrakten med lærlingene som så leies ut gratis til bydelene som medlemmer av opplæringskontoret. Dette kommunale opplæringskontoret omtales av Michelsen et al. (1998) som et eksempel på et kontor som tar et svært stort ansvar, men uten at det kan betegnes som unikt (side 104). Ansvaret omfatter altså både formidlingen i sin helhet og all den faglige oppfølgingen av lærlingene.

1.3 Om Oslo og Akershus som fagopplæringsfylker

I Oslo finnes det tradisjon for å ta inn lærlinger fra andre deler av landet. Michelsen et al. (1998) gjengir opplysninger om at andelen utenbys lærlinger i Oslo var 45 prosent i 1995, at den sank til 36 prosent i 1996 med det første reformkullet og ble liggende på samme nivå i 1997 (side 193). Fagopplæringsetaten i Oslo kommune opplyser at andelen utenbys lærlinger var 46 prosent i 1998 og cirka 48 prosent i 1999. Av de 493 søkerne fra andre fylker som fikk læreplass i Oslo i 1999, var 250 fra Akershus (Fagopplæringsetaten 1999:3). Fra Akershus har vi ikke tilsvarende opplysninger, men ut fra opplysninger Michelsen et al. (1998) gir for 1995, ble det inngått 80 lærekontrakter i Akershus med lærlinger fra Oslo, mens det var 300 lærlinger fra Akershus som fikk kontrakt i Oslo (side 191).

Om Oslo fremhever Michelsen et al. (1998) lange tradisjoner innenfor de gamle håndverks- og industrifagene, at hovedstaden er preget av avindustrialisering over de siste tyve år, men at det her finnes tilbud i mange lærefag som altså tiltrekker søkere fra hele landet. I et bystyrevedtak fra 1995 ble regler for formidlingen i Oslo i stor grad preget av signalene fra sentralt hold om at formidlingen skulle foregå i form av en fordeling av opplæringsplasser. Videre ble det lagt vekt på at fortrinnsrett basert på familiær eller arbeidsmessig tilknytning måtte dokumenteres, at søkerne skulle rangeres etter karakterpoeng og at søkere med rett skulle ha fortrinnsrett i formidlingen – alt i alt ble det i bystyrets vedtak vist en stor grad av lojalitet overfor Reform 94, bemerker Michelsen et al. (1998:193). En mer pragmatisk forståelse har imidlertid ført til en liberal fortolkning av fortrinnsretten, slik at man ikke stiller spørsmål ved om grunnlaget var reellt eller ikke når kontrakter ble inngått med henvisning til denne bestemmelsen om arbeidsmessig eller familiær tilknytning til bedriften. Videre nevner de at rettshavere og ikke-rettshavere etter hvert ble formidlet i samme omgang, ut fra en fagvis vurdering av at sistnevnte ikke ville fortrenge førstnevnte. Forskerne mener likevel at Fagopplæringsetaten i Oslo har lagt seg på et sentralisert og relativt byråkratisert formidlingssystem, begrunnet i den særlige stillingen Oslo har som innvandrersfylke.

For de såkalt fremmedspråklige elevene fremheves en særlig vanskelig overgang mellom den universalistiske videregående skolen og det partikularistiske lærlingssystemet. Det synes å ligge en viss ironi i forskernes betraktning av hvordan man i Oslo anså en administrativ formidling å være best ”ut fra en oppfatning om at problemene med å skaffe fremmedspråklige læreplass dreier seg om fordommer som forsvinner dersom man får de fremmedspråklige innenfor bedriftsporten, om så bare til intervju” (Michelsen et al. 1998:194). Her kan det poengteres et gap mellom den ideelle og den praktiske tilnærmingen, i alle fall fremheves det også hvordan Fagopplæringsetaten i Oslo har lagt til rette for at lærebedriftene kan foreta sitt valg på grunnlag av informasjon om den enkelte

søkers fravær og karakterer. Ikke minst hevder forskerne at fordelingstankegangen blir urealistisk så lenge læreplassøkere fra Oslo må konkurrere med en mengde utenbys søkere (Michelsen et al. 1998:195).

Antallet læreplasser i Oslo har vært høyere enn i Akershus, som av Michelsen et al. (1998) blir betegnet som et svakt fagopplæringsfylke ut fra rene befolkningsmål, med ulike former for tjenesteproduksjon som dominerende næringer, mens industrien er liten. De bemerker ellers at man i Akershus har lagt seg på en liberal praktisering av fortrinnsretten på grunnlag av familiær eller arbeidsmessig tilknytning; dersom en søker hadde oppgitt fortrinnsrett med samtykke fra lærebedriften, ble dette godkjent. Likebehandling av rettighetslever og elever uten rett blir vektlagt som prinsipp, men forskerne poengterer at utdanningsstyret ønsket å gardere seg med en formulering om at VKII bare er garantert for rettshavere uten læreplass. Dermed vil søkere med rett i praksis bli prioritert i slutfasen av formidlingen (Michelsen et al. 1998:191-2).

Det er ellers interessant hvordan man i Akershus vurderte det som et brudd på personvernet å formidle opplysninger til lærebedrifter om søkerens karakterer og fravær, men etter hvert la til rette for at bedriftene kunne foreta et bedre informert valg gjennom formidling av slike opplysninger etter samtykke fra søkerne. Det er sannsynlig at slike opplysninger er viktige i et fylke som Oslo, i den grad slik informasjon om den enkelte søker vil kunne redusere usikkerhet som måtte oppstå ved synet av et ”fremmedklingende navn.”

Intensjoner om koordinering av formidlingen er nedfelt i en samarbeidsavtale mellom Oslo kommune, Akershus fylkeskommune, LO Oslo, LO Akershus og NHO Oslo og Akershus fra 1999.³ Her heter det blant annet at fylkene skal samarbeide om dimensjoneringen av elevplasser, og dette gjelder også samarbeid om etableringen av VKII-klasser i lærefag. Det heter videre at *”Partene forplikter seg til samarbeid om læreplass-tilbud til kvalifisert minoritetspråklig ungdom både i privat og offentlig sektor. Arbeidslivets parter vil delta i holdningsskapende arbeid i og utenfor egne organisasjoner og medlemsbedrifter for å sikre denne ungdoms muligheter for utplassering fra VKI, intervju ved formidling og muligheter for lærekontrakt.”*

Et visst påtrykk fra NHO Oslo og Akershus overfor bedrifter i bilbransjen kan oppfattes som en konkretisering av intensjonene i samarbeidsavtalen som også forplikter partene i arbeidslivet. Håpnes & Berg (2000) har oppfordret til større bruk av tradisjonelle former for samarbeid mellom partene lokalt for å øke rekrutteringen, men også integreringen av innvandrere i et norsk arbeidsliv og for etablering av det som kan kalles et multikulturelt oppgavefelleskap. Det kan imidlertid finnes bestemte hindringer for å lykkes med å ta i bruk en slik

---

³ En samarbeidsavtale om elevplasser og læreplasser ble inngått i 1995 mellom Oslo kommune og Akershus fylkeskommune. Den ble utvidet i 1996 til en avtale som også involverte partene i arbeidslivet, om samarbeid for å fremme fagopplæringen i regionen.

tradisjonell modell. Fagforeninger kan ha liten trening i å tenke etniske forskjeller og mangfold fremfor likhet for alle (SMED 2000). Borchgrevink har i en omtale av Gunnar Augustssons bedriftsstudie fra svensk bilindustri, understreket hvordan arbeidstakerorganisasjonene kan komme i klemme når det gjelder kravene til nyere måter å organisere arbeidet på med vekt på innovasjon, utvikling og produktivitet (Borchgrevink 1996:49). Det ligger utenfor dette prosjektets ramme å vurdere hvorvidt initiativ fra NHO overfor bedrifter i bilbransjen har fått konsekvenser for inntaket av lærlinger med innvandrerbakgrunn. Jeg skal imidlertid i kapittel 3 gjengi en karakteristik av hvordan holdninger i ledersjiktet har endret seg de siste årene, med vekt på sterkere lønnsomhetsorientering og hvordan dette oppfattes å ha bedret sjansene for minoritetsspråklige læreplassøkere.

Til tross for samarbeidsavtalen mellom Oslo og Akershus om formidlingen, er det på ingen måte opplagt at minoritetsspråklige læreplassøkere i Oslo lettere kan finne læreplass i Akershus. Strømmen av lærlinger går i overveiende grad den motsatte veien. En konsulent i Akershus fremhevet eksistensen av veldig små bedrifter som et særpreg ved Oslo og Akershus. Dette kan i seg selv oppfattes som en hemsko for formidlingen av minoritetsspråklige søkere, når det er snakk om små arbeidsplasser med få medarbeidere. På et faglig grunnlag har nettopp opplæringskontorene vært tiltenkt en nøkkelrolle for at næringslivet skulle se seg i stand til å ta imot lærlinger. Som jeg har vært inne på, kan imidlertid retten til å velge lærlinger og fordelingen av ansvar og myndighet mellom et opplæringskontor og dets medlemsbedrifter utgjøre et kritisk balansepunkt. I tillegg kan opplæringskontor utsettes for kritikk når de oppfattes å sko seg ved bare å påta seg de letteste formidlingsoppgavene for fagopplæringskontorene, som ved å være offentlige aktører i formidlingen også har ansvar for de læreplassøkerne som stiller svakest. Her ligger det altså flere spenningsforhold, noe som blir enda klarere med et blick på skoleprestasjoner blant læreplassøkere i storbyen.

1.4 Skoleprestasjoner blant yrkesfagelever

Noen ord må også sies om ungdommers utdanningsvalg eller rekrutteringsgrunnlaget til lærefagene i regionen, og mer generelt om andeler yrkesfagelever sammenlignet med allmennfagelever. Det er verdt å merke seg at andelen av avgangselevne fra grunnskolen som velger allmennfag er høy i Oslo og Akershus, sammenlignet med mange andre fylker, noe Grøgaard har poengtert som Oslofjord-effekten i ungdommers utdanningsvalg (Grøgaard et al. 1999:221). Han bemerker dessuten hvordan tendensen til at det nærmest finnes vanntette skott mellom jenters og gutters yrkesorientering, har vedvart etter reforminnføringen. Et meget interessant funn i denne sammenhengen er hans

poengtering av at rekrutteringen til de harde yrkesfagene⁴ er sterkest utenfor "Oslogryta"; mens andelen i Oslo og Akershus er 12-13 prosent, er den 20-22 prosent i Fafos fem andre utvalgsfylker, som representerer resten av landet (Grøgaard 1997:181). Han legger også vekt på hvordan allmennfagelevene har et karaktersnitt godt over gjennomsnittet med 40 poeng fra grunnskolen, mens den typiske eleven i myke yrkesfag⁵ har en poengsum på 33 og i harde yrkesfag 32 poeng (Grøgaard 1997:182).

Senere har Grøgaard også fremhevet at minoritetsspråklige ungdommer er teoriorienterte, uten at dette funnet er avgrenset til Oslo. Han har påvist en sterkere tendens til å velge allmennfaglige grunnkurs blant ungdom med innvandrerbakgrunn sammenlignet med etnisk norske ungdommer, også når det kontrolleres for skoleprestasjoner i ungdomsskolen (Grøgaard et al. 1999:222-3).⁶ Bakken & Sletten (2000) finner at innvandrerungdom i Oslo har høyere utdanningsambisjoner på alle prestasjonsnivåer enn ungdom med etnisk norsk bakgrunn. De viser også at ungdommer med innvandrerbakgrunn i likhet med etnisk norske ungdommer, justerer sine utdanningsplaner etter skoleprestasjonene.

En undersøkelse av gjennomstrømning frem til starten av det tredje opplæringsåret for ungdommer som gikk ut av grunnskolen i 1995, viste at progresjonen i yrkesfagene var svakere blant de tospråklige sammenlignet med elever med majoritetsbakgrunn. Selv om forskjeller i tilgangen på læreplasser kan forklare en del av dette bildet, var tendensen til svakere progresjon blant de tospråklige elevene synlig allerede i overgangen mellom grunnkurs og VKI (Lødding 1998b:16-17). Opheim og Støren (under utgivelse) viser at minoritetsspråklige elever som var i tredje opplæringsår våren 1997 hadde et lavere karaktersnitt på grunnkurs enn elever med majoritetsbakgrunn, og dette gjaldt både i allmennfaglige og yrkesfaglige studieretninger. Støren (1998) viser for søkere til tredje opplæringsår i Oslo høsten 1997 at 23 prosent av de tospråklige søkerne var læreplassøkere, mens det samme gjaldt 15 prosent av søkerne uten innvandrerbakgrunn. Hun bemerker at blant tospråklige søkere i Oslo var søkermonstret til tredje opplæringsår mer likt det som er vanlig utenfor Oslo,

---

⁴ Harde yrkesfag omfatter mekaniske fag, elektrofag, naturbruk, byggfag, tekniske byggfag, kjemi- og prosessfag og trearbeidsfag. Det er rekrutteringen til grunnkurs som omtales av Grøgaard.

⁵ Myke yrkesfag omfatter formgivningsfag, helse- og sosialfag og hotell- og næringsmiddelfag.

⁶ For det han kaller 'fremmedspråklige elever' har Grøgaard ellers påvist at effekten av foreldrenes fødeland forvirrer når det kontrolleres for det antall år ungdommen har vært bosatt i Norge når han undersøker hva som påvirker prestasjonsnivået i ungdomsskolen (Grøgaard et al. 1999:218; 316-20). Han understreker dessuten at andregenerasjons innvandrere har gode muligheter til å ta opp konkurransen med "de innfødte" (ibid:218).

hvor denne andelen utgjorde 27 prosent av søkerne til tredje opplæringsår (Støren 1998:32).

Jeg skal i avsnitt 1.7 referere hvordan knapphet på læreplassøkere er et gjennomgående tema i omtalen av formidlingssituasjonen fra fagopplæringskontorene. En annen bekymring knytter seg til at andelen skolesvake blant læreplassøkerne blir stadig større, noe som også er poengtert i Formidlingsrapporten for 1999 (Fagopplæringssetaten 1999). Hovland, Sandberg & Støren (2000) poengterer en forbløffende stabilitet i andeler av nye rettshavere som har valgt yrkesfag fra reformstart høsten 1994 og frem til skoleåret 1999/2000 (side 91). Støren (2000) fremhever at interessen blant voksne for å søke fylkeskommunal videregående opplæring er blitt mindre etter reforminnføringen, slik at antallet voksne søkere til yrkesfag har gått kraftig tilbake (side 25-27).

Fagopplæringssetaten (1999) fremhever at det ikke er de skolesterke elevene som søker læreplass. Dette bekreftes av Vibe et al.(1997) som fremhevet at karakterene har betydning for preferansene blant elever i yrkesfaglige VKI-kurs. For søkingen til skoleåret 1996-97 viste Vibe et al. (1997) at gjennomsnittskarakteren var høyest (3,88) for de yrkesfagelevne som søkte allmennfaglig påbygning, noe lavere (3,80) for de yrkesfagelevne som søkte VKII skole og lavest (3,49) blant de elevene som søkte læreplass. Langt lavere var likevel gjennomsnittskarakterene for de som søkte VKI eller nytt grunnkurs, eller som lot være å søke. (side 53). Jeg kjenner ikke til resultater som viser utviklingen over tid på dette området, men Høsts pågående studie peker også i retning av at det har foregått en nokså dramatisk endring i elevgrunnlaget, i alle fall innenfor helse- og sosialfagene.⁷

1.5 Tidligere resultater av formidlingen i Akershus og Oslo

For høsten 1996 rapporterte Vibe et al. (1997) om formidlingen i Akershus at det gjennom opplysningene i Linda inntak kunne identifiseres en liten gruppe minoritetsspråklige søkere bestående av 32 personer, men at han ikke fant noen selvstendig effekt av denne egenskapen på sannsynligheten for å få læreplass (side 84). Høsten 1997 utgjorde de minoritetsspråklige læreplassøkerne i Akershus ifølge opplysningene i Linda inntak bare 20 personer, og vi vet at ni av disse fikk læreplass.

Fra tidligere analyser av formidlingsresultater, det vil si høsten 1996 og høsten 1997, vet vi at det fantes betydelig variasjon mellom fagene med hensyn til hvor lett det var for ungdommer med innvandrerbakgrunn å få læreplass sammenlignet med søkere uten innvandrerbakgrunn. Dette gjaldt for Oslo, men også alle andre

---

⁷ Innlegg fra Håkon Høst på Læringscenterets forskningsseminar i Oslo 4.12.2000.

fylker sett under ett. I helse- og sosialfagene kom søkere med innvandrerbakgrunn godt ut, om lag på linje med søkere uten innvandrerbakgrunn, og dette gjaldt både i Oslo og i resten av landet. I noen guttedominerte studieretninger var andelene av søkerne med innvandrerbakgrunn som fikk tilbud om læreplass, betydelig lavere enn for søkere med majoritetsbakgrunn, og dette var betegnende både for søkere i Oslo isolert sett og for resten av landet sett under ett (Lødding 1998b:76).

Den mest dramatiske forskjellen fant vi for søkere til læreplass innenfor mekaniske fag i Oslo, hvor bare 18 prosent av søkerne med minoritetsspråklig bakgrunn fikk tilbud om læreplass høsten 1997, mens det samme gjaldt 65 prosent av søkerne med majoritetsbakgrunn (Lødding 1998b:77). Denne store forskjellen kunne ikke forklares ut fra søkerens gjennomsnittskarakterer, antall strykkarakterer eller rettighetsstatus. Støren, Skjersli & Aamodt (1998) fant ved hjelp av logistisk regresjon en sterk negativ effekt av å ha innvandrerbakgrunn, også når det ble kontrollert for kjønn, antall strykkarakterer, gjennomsnittskarakterer og rettighetsstatus (side 240). En separat analyse for søkerne til bilfag lette kjøretøy i Oslo viste dessuten en meget sterk negativ effekt av å ha innvandrerbakgrunn under ellers like forhold. Fraværsopplysninger ble ikke inkludert i disse regresjonsanalysene på grunn av vanskeligheter med å skille mellom søkere uten fravær og søkere uten registrert fravær (side 39). Enkle frekvensanalyser av fraværsopplysningene for søkere til mekaniske fag, viste at fravær ikke kunne forklare at tospråklige søkere i så liten grad hadde fått tilbud om læreplass i bilfag lette kjøretøy høsten 1997. Tilgjengelige opplysninger tydet på at tospråklige søkere samlet sett hadde et lavere fravær både med hensyn til antall timer og med hensyn til antall dager, og det var ikke grunn til å tro at selve registreringen av fraværet var systematisk forskjellig for tospråklige søkere og majoriteten av søkere (Lødding 1998b:78).

I analysene vi foretok av formidlingsresultatene høsten 1996 og høsten 1997, hadde vi altså karakteropplysninger på individnivå for læreplassøkerne. Det bør poengteres at andelen med en eller flere strykkarakterer og andelen med et karaktersnitt på 2-tallet var betydelig høyere blant læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn sammenlignet med læreplassøkere med majoritetsbakgrunn. Blant de tospråklige søkerne i Oslo var det så mye som 30 prosent som hadde strøket i minst ett fag i VKI, mens det samme gjaldt 12 prosent av søkerne med majoritetsbakgrunn. Andelen med et snitt på 2-tallet var også dobbelt så stor blant de tospråklige søkerne i sammenlignet med læreplassøkerne med majoritetsbakgrunn i Oslo. Store forskjeller i karakterfordelinger kom også til syne for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn sammenlignet med søkere uten innvandrerbakgrunn i resten av landet, om enn ikke like dramatiske (Lødding 1998b:70).

At en relativt høy andel av søkerne med innvandrerbakgrunn har svake skoleprestasjoner, kan derfor forklare noe av problemene på aggregert nivå for denne kategorien søkere når det gjelder tilgangen til opplæring i bedrift. Det er

likevel ikke en uttømmende forklaring. I det statistiske materialet for fylkene utenom Oslo fra 1997, er det påfallende hvordan andelene med innfridd ønske om læreplass øker med søkerens karakterer, og dette gjelder både for søkere med innvandrerbakgrunn og for søkere uten innvandrerbakgrunn. Søkere i Oslo uten innvandrerbakgrunn er imidlertid en kategori som skilte seg ut. Så fremt de ikke hadde strykkarakterer, fikk søkerne i stor utstrekning tilbud om læreplass uansett karaktersnitt. For søkere med innvandrerbakgrunn var det meget store forskjeller i andelene som fikk tilbud om læreplass avhengig av karakterene (Lødding 1998b:71). Den samme tendensen trådte tydelig frem også når jeg undersøkte situasjonen utelukkende for gutter med rett i Oslo (Lødding 1998b:74). Fra formidlingen i 1996 kan de samme tendensene fremheves. Resultatene for Oslo tydet på at minoritetsspråklige søkere måtte opp i et karaktersnitt på 4-tallet for å få den samme uttellingen som søkere med majoritetsbakgrunn fikk allerede med et karaktersnitt på 2-tallet (Lødding 1997a:128).

I kapittel 3 i denne rapporten skal jeg gjengi hvordan informanter i lærebedrifter i 2000 har omtalt betydningen av karakterene. Gjennomgående i disse intervjuene er poengteringen av at karakterer spiller en underordnet rolle sammenlignet med fraværet. I de guttedominerte fagene jeg har vært i berøring med, har imidlertid betydningen av at søkerne ikke har strykkarakterer vært poengtert.

Fra tidligere undersøkelser er det verdt å fremheve forskjeller mellom fagene både når det gjelder andeler som fikk læreplass og forskjellene mellom søkere med og uten innvandrerbakgrunn. Helse- og sosialfagene utmerker seg som lærefag hvor store andeler av søkerne generelt sett har fått læreplass, og hvor det ikke kan påvises noen forskjell i andelene avhengig av om søkerne har innvandrerbakgrunn eller ikke.

1.6 Resultater av formidlingen i Akershus og Oslo høsten 1999

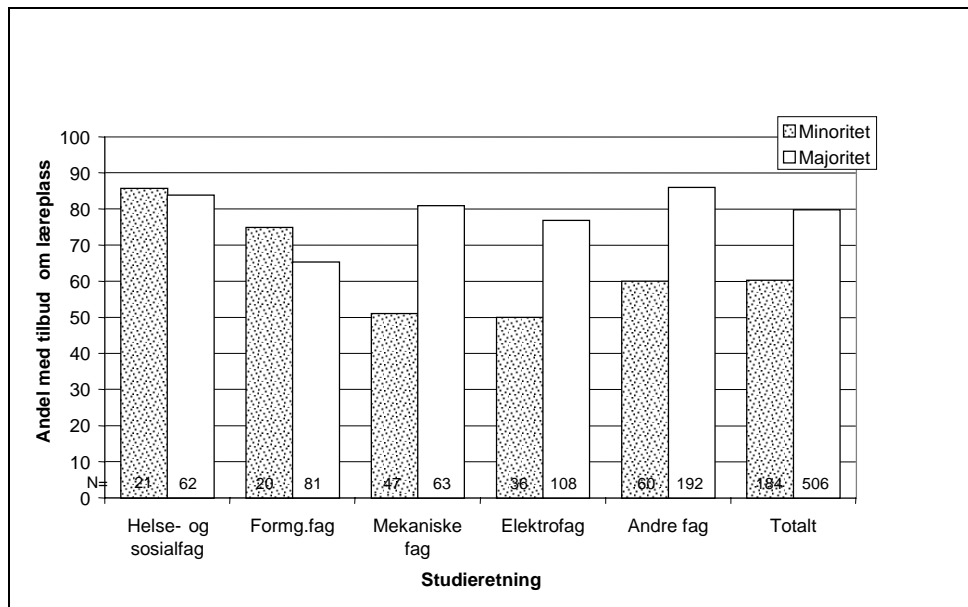
For 1998 har ikke NIFU data fra formidlingen til læreplass, og dette vil vi tidligst ha tilgang til etter formidlingen høsten 2001. For 1999 kan vi imidlertid gjengi opplysninger fra fagopplæringskontorenes egne rapporteringer.

Selv om statistikken fra Akershus over inntak og formidling skoleåret 1999-2000 ikke har skilt ut minoritetsspråklige læreplassøkere, finnes det en liten omtale, hvor antallet minoritetsspråklige lærlinger anslås til cirka 50. Det hevdes at mange lærebedrifter krever gode muntlige norskkunnskaper av lærlingene, fordi misforståelser grunnet dårlige språkkunnskaper kan få alvorlige konsekvenser i en produksjonsprosess. Dette gjør det vanskelig for søkere med dårlige norskkunnskaper å få læreplass, og det heter videre at arbeidet med oppfølging av

minoritetsspråklige lærlinger krever spesiell oppmerksomhet.⁸ Dette betyr at det ikke er innvandrerbakgrunn som sådan, men heller spørsmålet om norskferdighetene, som blir betraktet som avgjørende fra fagopplæringskontorets side. Dette ble også vektlagt under samtalen jeg hadde med representanter for Fagopplæringskontoret, som jeg skal omtale mer utførlig nedenfor. Det samme hensynet til språklig ferdighetsnivå for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn ble også fremhevet i Formidlingsrapporten for 1999 fra Fagopplæringsetaten i Oslo kommune. Jeg skal komme tilbake til temaet, ettersom dette utgjør en viktig konklusjon i Fagopplæringsetatens tolkning av formidlingsresultatene høsten 1999.

Ved Fagopplæringsetaten i Oslo har de kunnet definere søkere som minoritetsspråklige på grunnlag av navn. Fordelen med dette er at denne informasjonen er identisk med den som lærebedriftene mottar om læreplassøkere. I figur 1 nedenfor er formidlingsresultatene fra Fagopplæringsetaten i Oslo fremstilt grafisk. Figur 1 gjengir formidlingsresultatene for søkere uavhengig av rettighetsstatus. Resultatene for henholdsvis minoritetsspråklige søkere og søkere med majoritetsbakgrunn er gjengitt for enkelte store studieretninger og for de øvrige studieretningene samlet.

Figur 1 Formidling av læreplassøkere med og uten rett i Oslo høsten 1999.

Kilde: Fagopplæringsetaten i Oslo kommune

⁸ Statistikk over inntak og formidling skoleåret 1999-2000 fra Utanningsdirektøren i Akershus fylkeskommune; side 21.

Av figur 1 kan vi utlede at minoritetsspråklige søkere utgjør nesten en fjerdedel av alle reelle læreplassøkerne i Oslo.⁹ Lavest er representasjonen i formgivningsfag, hvor de minoritetsspråklige utgjør i underkant av en femtedel, mens representasjonen er svært sterk i mekaniske fag, hvor andelen minoritetsspråklige er på hele 43 prosent. Samtidig er dette den studieretningen hvor forskjellen i tilbud om læreplass er størst mellom de to kategoriene søkere. Som jeg skal komme tilbake til nedenfor, finner vi innenfor denne studieretningen en dramatisk forskjell blant ikke-rettshavere når det gjelder andeler som fikk tilbud om læreplass. Vi har ikke opplysninger om resultatene for det enkelte lærefaget for de to kategoriene, slik at formidlingsresultatene for tospråklige søkere til bilfaget lette kjøretøy ikke fremgår direkte. Vi har heller ikke opplysninger om formidlingsresultatene fordelt etter søkerens karakterer.

På grunnlag av tallmaterialet isolert sett er det vanskelig å sammenligne resultatene fra Fagopplæringsetaten med resultatene fra NIFUs analyser for 96- og 97-kullene av læreplassøkere.¹⁰ Det er ikke mulig å trekke konklusjoner om tendenser over tid når det gjelder innfrielse av ønske om læreplass blant minoritetsspråklige søkere. Michelsen et al. (1998) poengterte divergerende tendenser i rapporteringen fra Fagopplæringsetaten i Oslo sammenlignet med NIFUs resultater (side 194).¹¹ Fagopplæringsetaten selv nevner i formidlingsrapporten for 1999 at andelen formidlede blant det totale antallet minoritetsspråklige søkere var 54 prosent i 1998 og 51,4 prosent i 1999, men at det er vanskelig å trekke klare konklusjoner på grunnlag av en forskjell som svarer til bare om lag fem personer.¹²

---

⁹ Fagopplæringsetaten trekker fra søkere som etaten har stoppet og søkere som har trukket søknaden eller takket nei, slik at etaten kan operere med betegnelsen reelle søkere.

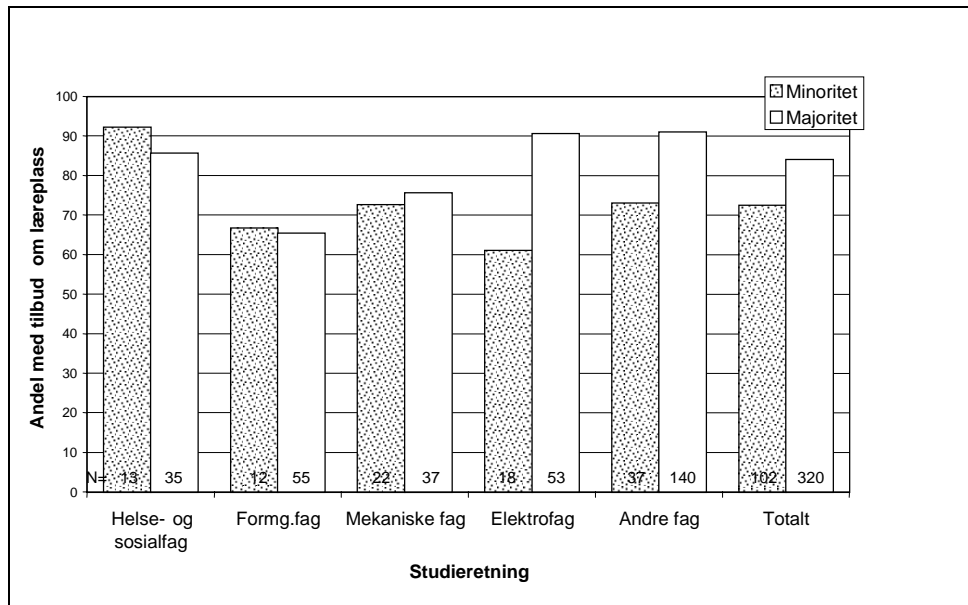
¹⁰ Et annet problem ved sammenligning med NIFUs tall er at Fagopplæringsetaten trekker fra søkere som etaten har stoppet og søkere som har trukket søknaden eller takket nei, slik at etaten kan operere med betegnelsen reelle søkere. For NIFU har definisjonen av læreplassøker rett og slett vært en søker som har oppgitt et fag som førsteønske hvor opplæringen etter planen skal foregå i bedrift. Det er dessuten forskjeller i hvordan minoritetsspråklige kategoriseres. Som nevnt foretar Fagopplæringsetaten en klassifisering på grunnlag av navn, mens vi ved NIFU har hatt tilgang til opplysningen om at en søker har etnisk minoritetsbakgrunn på grunnlag av morsmålsregistrering i Linda inntak, som er mangelfull sammenlignet med Fagopplæringsetatens tall og med tall fra SSB.

¹¹ Forfatterne forstår årsakene til dette i tråd med hva jeg har pekt på her når det gjelder klassifisering av søkerne etter om de har innvandrerbakgrunn.

¹² Her er det alle søkere, og ikke bare reelle søkere som er prosentueringsgrunnlaget, og opplysningene er derfor ikke direkte sammenlignbar med de resultatene som fremgår av figurene.

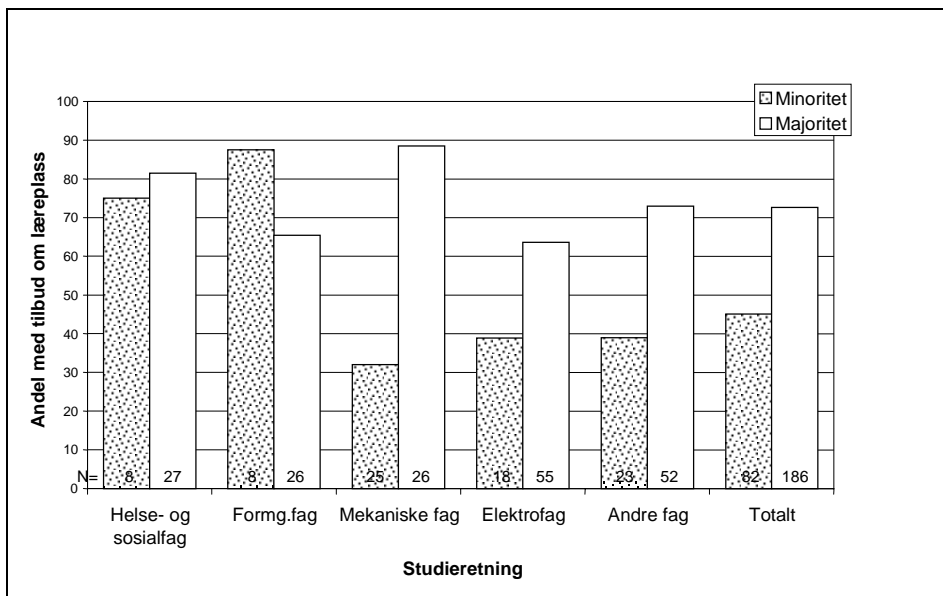
Svært interessante resultater trer frem når Fagopplæringsetaten skiller mellom rettshavere og ikke-rettshavere, slik det er gjengitt i figur 2 og figur 3. For rettshavere som er fremstilt i figur 2, er forskjellene mellom minoritetsspråklige søkere og søkere med majoritetsbakgrunn betydelig redusert sammenlignet med oversikten i figur 1. Fordelt på de enkelte studieretningene er antall søkere riktignok lavt, det er bare snakk om noe i overkant av et titalls læreplassøkere med minoritetsspråklig bakgrunn i helse- og sosialfag og i formgivningsfag. Vi må likevel kunne si at formidlingen har vært vellykket innenfor disse jentedominerte fagene. Det samme gjelder mekaniske fag, hvor tilbud om læreplass ble gitt til 16 av 22 minoritetsspråklige søkere med rett, hvilket tilsvarer omtrent situasjonen for søkere med majoritetsbakgrunn. Noe dårligere uttelling relativt sett fikk minoritetsspråklige søkere til elektrofag, selv om antallet søkere var ganske lavt. Det er ellers bemerkelsesverdig at over 90 prosent av søkerne med majoritetsbakgrunn fikk læreplass i denne studieretningen. Dette tilsier at vi ikke uten videre kan hevde at det er lett å få læreplass for minoritetsspråklige søkere i fag hvor mange med majoritetsbakgrunn har lyktes.

Figur 2 Formidling av læreplassøkere med rett i Oslo høsten 1999

Kilde: Fagopplæringsetaten i Oslo kommune

Figur 3 Formidling av læreplassøkere uten rett i Oslo høsten 1999

Kilde: Fagopplæringsetaten i Oslo kommune

For reparasjon av lette kjøretøy som det dominerende faget innenfor de mekaniske fagene, kommenterer Fagopplæringsetaten spesielt at det var 45 søkere og avtale om 65 læreplasser, og at for bilfagene samlet var ble det inngått kontrakt med 39 av 50 reelle søkere fra Oslo. Videre heter det at alle kvalifiserte rettssøkere som fortsatt ønsket læreplass, hadde fått tilbud, men at enkelte ikke ønsket læreplass da tilbudet kom.¹³ Det ble meg fortalt at selv om Fagopplæringskontoret gjennom det meste av formidlingsprosessen ikke skiller søkere etter rettighetsstatus, foregår det et skifte i prioriteringer når september kommer ved at man konsentrerer seg om å få formidlet rettshaverne blant de som da står igjen.

I figur 3 er resultatene gjengitt for formidlingen av ikke-rettshavere. Med unntak av de jentedominerte fagene, er det bemerkelsesverdig hvor mye dårligere uttellingen har vært for de minoritetspråklige læreplassøkerne. Det er også grunn til å fremheve at blant de minoritetspråklige læreplassøkerne var andelen uten rett litt høyere enn den var blant søkerne med majoritetsbakgrunn. Mest markant er dette i mekaniske fag. Det er også i mekaniske fag vi finner den mest dramatiske forskjellen i andeler som fikk tilbud om læreplass, når vi fokuserer på læreplassøkerne uten rett. Den forskjellen jeg poengterte i figur 1, kan altså i all hovedsak tilskrives at det er ikke-rettshaverne blant de minoritetspråklige søkerne

¹³ Formidlingsrapport for 1999 fra Fagopplæringsetaten i Oslo kommune, side 6.

som har kommet så dårlig ut. Hvordan kan dette forklares? Alle søkere er kommet igjennom grunnkurs og VKI i en norsk videregående opplæring. Riktignok har vi ikke karakteropplysninger eller fraværsopplysninger for disse læreplassøkerne. I tidligere analyser ved NIFU har vi imidlertid ikke hatt holdepunkter for at søkeres karakterer eller fravær kan forklare at tospråklige søkere til læreplass i mekaniske fag i Oslo har kommet så dårlig ut.

Fagopplæringsetaten (1999) kommenterer disse formidlingsresultatene og fremhever at minoritetsspråklige søkere uten rett er den gruppen som kommer desidert dårligst ut av formidlingen. Fagopplæringsetaten peker på tre faktorer som kan påvirke utfallet. For det første konstaterer de at minoritetsspråklige søkere uten rett i mindre grad enn øvrige søkere har gjennomført hele grunnskoleløpet i Norge. For det andre har søkergruppen gjennomgående noe svakere skoleresultater enn andre søkere. For det tredje er norskkunnskapene tilsynelatende svakere enn for minoritetsspråklige søkere med opplæringsrett (side 4-5).

Dersom det siktes til at skolegang i Norge betyr utvikling av relevante norske begreper, kan de tre faktorene sees som gjensidig avhengige. At skoleprestasjonene er dårligere blant tospråklige læreplassøkere på gruppenivå sammenlignet med søkere med majoritetsbakgrunn, har vært påvist i tidligere undersøkelser ved NIFU. Som jeg har vært inne på ovenfor, var det imidlertid bemerkelsesverdig i de tidligere undersøkelsene hvordan rettshaverne med minoritetsspråklig bakgrunn i Oslo kom svært dårlig ut når de hadde svake skoleprestasjoner i forhold til søkere med majoritetsbakgrunn med det samme karaktersnittet.¹⁴

Fagopplæringsetatens observasjoner kan ellers sies å være i tråd med resultater fra annen forskning om hvordan førstegenerasjonsinnvandrere – uansett landbakgrunn – har vist seg å ha en dårligere gjennomstrømming i videregående opplæring, sammenlignet med andregenerasjonsinnvandrere.¹⁵ (Jørgensen 1997:107). I denne rapporten skal jeg for øvrig vie relativt mye plass til temaet språkkompetanse eller norskferdigheter, slik spørsmålet er blitt belyst i intervjuene med både bedriftsansatte og med ungdommer med innvandrerbakgrunn.

Et symptomatisk trekk, som sier en del om behovet for lærlinger, er at det for Oslo og Akershus samlet sett bare ble opprettet alternative VKII klasser i fagene førtrykk, gullsmed, snekker og foto, med noen få plasser til Oslo-elever. Med tanke på hvordan det i 1996 eksisterte tre VKII klasser i reparasjon av lette kjøretøy, og

---

¹⁴ Blant læreplassøkere med rett som hadde et karaktersnitt på 2-tallet uten stryk, var det bare en fjerdedel av søkerne med minoritetsspråklig bakgrunn som fikk læreplass, mot godt over fire femtedeler av søkerne med majoritetsbakgrunn. Riktignok er antall søkere lite (Lødding 1998b:74).

¹⁵ Sistnevnte fremheves som enda mer effektive i sin bruk av videregående opplæring enn elever uten innvandrerbakgrunn, i alle fall gjaldt dette for ungdommer som gikk ut av grunnskolen i 1994. Disse resultatene omfatter også allmennfaglige studieretninger.

året etter to klasser med praktisk talt bare minoritetsspråklige elever, er det bemerkelsesverdig at det ikke ble opprettet en eneste klasse høsten 1999. Som det går frem av Fagopplæringsetatens egen rapport (Fagopplæringsetaten 1999), ble rettshaverne enten formidlet, eller de viste seg ikke å være interessert i læreplass. Innsatsen mot slutten av formidlingen ble altså fokusert om rettshaverne, slik Fagopplæringsetaten også er pålagt. Ikke-rettshavere har ikke hatt rett til å fullføre VKII-trinnet, og det er ikke til å komme bort fra at de minoritetsspråklige søkerne uten rett utgjorde en betydelig andel av søkerne som stod uten tilbud.

1.7 Fra en kamp om læreplassene til en kamp om lærlingene

Utdanningsdirektøren i Akershus oppsummerer generelt om utviklingen når det gjelder lærekontrakter i 1999 at gode konjunkturer gir stort rekrutteringsbehov hos lærebedriftene og at flere fag har hatt problemer med å rekruttere kvalifiserte søkere til ledige læreplasser. Dette er også en gjennomgangstema i Oslo, hvor det som nevnt uttrykkes bekymring over at de skolesvake læreplassøkere utgjør en stadig større andel. Etaten ser det som en hovedutfordring for fremtiden å skaffe læreplasser til svake elever med stort fravær, som det vil være vanskelig å få formidlet.

Det er ikke uvanlig at antallet intensjonsavtaler kan være mer enn det dobbelte av antallet elever i et relevant VKI, hvorav noen også vil komme til å søke allmennfaglig påbygning. Som eksempel kan det nevnes at det for opplæringsåret 2000/2001 var inngått om lag 250 intensjonsavtaler i elektrikerfaget i Oslo – et fag som sammen med syv andre lærefag rekrutterer fra VKI Elektro, hvor det befant seg cirka 100 elever i Oslo våren 2000. ”Rekrutteringskrise” synes derfor ikke å være en for sterk betegnelse på en situasjon preget av et kraftig misforhold mellom tilbud og etterspørsel av lærlinger.

Fra begge fagopplæringskontorene ble det imidlertid uttrykt erfaring for at man ikke kan stole på budskapet om det store behovet for lærlinger som annonseres fra bilbransjen, ettersom godt kvalifiserte søkere ikke har fått læreplass samtidig som bransjen sterkt har fremhevet sitt rekrutteringsbehov. En nærliggende tolkning man kan gjøre av dette, er at bransjen ønsker å opprettholde en høy lønnsevne og betrakter et svakt rekrutteringsgrunnlag når det gjelder søkerens faglige prestasjonsnivå som trussel mot denne målsetningen. Som jeg straks vil komme tilbake til, har bransjen et visst grunnlag for bekymring når det gjelder søkerens skoleprestasjoner.

For bilfagene i Oslo ble det fremhevet ved Fagopplæringsetaten at bransjen har tatt inn stadig flere lærlinger med innvandrerbakgrunn, hvilket den stadige reduksjonen i antallet alternative VKII-klasser også bærer bud om. Parallelt er det imidlertid også kuttet ned på antallet VKI-klasser i kjøretøy, fra 8 klasser for noen

år siden, var antallet redusert til 6 foregående opplæringsår, med ytterligere nedskjæringer for inneværende opplæringsår. Nedskjæringen i antall VKI-kurs settes i sammenheng med en reduksjon i antallet søkere. En interessant tolkning av behovet for lærlinger og derfor for elevplasser gjøres imidlertid også på grunnlag av formidlingsresultatene: Der det er søkere som ikke får lære plass, der er det heller ikke behov for så mange elevplasser på lavere trinn. Det samme resonnementet ble uttrykt svært utvetydig og på et generelt grunnlag ved Fagopplæringskontoret i Akershus: At det opprettes et alternativt VKII betyr at bransjen ikke er villig til å ta inn elever. Dette tolkes som en overkapasitet på utdanningsiden. Dette fører til at Fagopplæringskontoret som regel vil anbefale nedleggelse av det aktuelle VKI-kurset, ettersom overskuddet av søkere blir betraktet som et tydelig tegn på at bransjen ikke er villig til å ta sitt ansvar eller at det er få arbeidsplasser innenfor faget. Slike råd kan imidlertid bli motarbeidet fra skolene, hvor det kan oppstå bekymring for å miste et fagmiljø, selv om dette betegnes som et avtagende problem.

Spesielt om minoritetsspråklige søkere ble det ved Fagopplæringskontoret i Akershus uttrykt erfaring for at bedriftene har opptrådt rettfærdig. Jeg ble fortalt at det ikke handler om hudfarge i de tilfellene hvor søkere hadde hatt problemer med å skaffe seg lære plass, men heller om dårlige karakterer, høyt fravær og søkere som ellers har hatt problemer med å tilpasse seg arbeidsmiljøet og da særlig på grunn av mangelfulle norskkunnskaper. Et visst ferdighetsnivå i norsk ble fremstilt som et sikkerhetskrav. Kontoret ser ellers ingen alarmerende tendenser for minoritetsspråklige søkere, men det ble hevdet at hvis problemer oppstår på dette området, vil kontoret også rette økt oppmerksomhet til temaet.

En konsulent ved Fagopplæringsetaten i Oslo la vekt på hvordan de skolesvake elevene har en tendens til å havne på bilfag, og hvordan dette oppfattes som et problem for bransjen. En av skolene hadde høsten i forveien hatt en nedre poenggrense ved inntaket til VKI Kjøretøy på 25 poeng, på en annen skole var den nedre poenggrensen 24 poeng, mens poenggrensen ved det største bilfaglige skolemiljøet var på 16 poeng. Dette tilsvarer en gjennomsnittskarakter for sist inntatte søker på henholdsvis 2,5, 2,4 og 1,6, hvor også strykkarakterer kan inngå med verdien 0. Som nevnt har altså bransjen en viss grunn til bekymring for rekruttenes faglige nivå i Oslo. Her ligger det en betydelig utfordring med tanke på å heve det faglige ferdighetsnivået. At lære plassøkere utenbys fra har et godt omdømme, skal vi vie oppmerksomhet i kapittel 3.

Konsulenten fortalte at det ville være svært lett å skaffe søkere med innvandre bakgrunn lære plass i fag som kanskje har lavere status, men hvor også de faglige kravene er mindre. Dette gjelder terminalfaget og yrkessjåfør, hvor det finnes relativt store bedrifter på jakt etter lærlinger. På dette området kan man kanskje se en parallell i et fag som renholdsarbeider, hvor det er vanskelig å motivere ungdom til skolegang og læretid for utdanning til et lavstatusyrke.

På spørsmål om mulige sanksjonsmekanismer, som boikott av bedrifter som ikke vil ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn, stilte han seg tvilende til at dette ville ha noen som helst virkning, fordi en bedrift uansett vil få henvendelser fra læreplassøkere eller foreldre. Konsulenten fremhevet ellers hvordan noen store bedrifter har vist god vilje og evne til å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn.

Fra frisørfaget ble det lagt større vekt på at skolesvake, men også dårlig motiverte elever er et utbredt problem blant ungdom i Oslo generelt, men at høflighet, innsatsvilje og evne til å arbeide hardt kjennetegner mange av elevene med utenlandsk opprinnelse. En form for positiv diskriminering kan spores her, men dette er neppe betegnende for salongene samlet sett. Det finnes også salonger som ikke vil ha lærlinger med innvandrerbakgrunn. Konsulenten fortalte om 120 intensjonsavtaler for 45 VKI-elever. Et flertall av elevene har innvandrerbakgrunn. Selv om formelle reaksjoner mot salonger som ikke vil ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn kan være vanskelig å gjennomføre, ble det fremhevet at med knapphet på søkere og bedrifter som er ”desperate” etter å få tak i lærlinger, kan man mer eller mindre ubevisst komme til å belønne de bedriftene som kan ansees som gode opplæringsbedrifter, fordi de har anstrengt seg for å imøtekomme krav som er stilt til kvaliteten på opplæringen etter reformimplementeringen, mens bedrifter det er vanskeligere å samarbeide med, ikke rangerer først i køen. På direkte spørsmål ble det fremhevet at innvandrere i bransjen ikke har vært spesielt velvillige til å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn, med den begrunnelsen at salongen også ønsket norske kunder. Dette er et tema jeg også kom på sporet av i samtale med en hvit frisørmester, og som omtales mer utførlig i kapittel 3.

På spørsmål til konsulenter ved Fagopplæringsetaten i Oslo om deres erfaring når det gjaldt formidling av søkere som hadde gjennomgått språklig tilrettelagt opplæring, fikk jeg vite at arbeidsgivere trolig ikke forstår noe av det, de forholder seg til karakteropplysningene uten å skjønne når det er gitt karakter i ordinær norsk og når karakteren er satt i faget norsk som annetspråk. Hvis en person har fire i norsk som annetspråk, kan bedriften få inntrykk av at vedkommende snakker bra, før det viser seg under intervjuet at de ikke forstår hverandre. Dette har ikke noe stort omfang, men det har forekommet, fikk jeg vite. Vi skal senere i rapporten se at et par av informantene nettopp hevdet de kan få mistanke om at en søker har fått uforholdsmessig gode karakterer, og det var tydelig at informantene ikke forstod forskjellen på ordinær norsk og norsk som annetspråk.

Gjennomgående i samtalene med konsulenter på fylkesnivået ble det bekreftet at formidlingen av søkere med innvandrerbakgrunn kan ta mer tid. Ved begge fagopplæringskontorene er det blitt lagt vekt på manglende språkferdigheter som en gyldig og forståelig begrunnelse for problemer med å få formidlet enkelte av læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn. Det er vanskelig for meg å trekke konklusjoner om hvilken betydning det har hatt at de minoritetspråklige søkerne uten rett ikke var omfattet av de siste anstrengelsene for å skaffe tilbud mot slutten av formidlingsperioden. At det kan ta mer tid for minoritetspråklige søkere å få

læreplass, er også et viktig moment for å forstå de bekymringene som kom til uttrykk blant enkelte av læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn som jeg intervjuet, og som er tema i kapittel 4.

1.8 Konklusjoner

Det er mulig å peke på flere spenningsforhold ved fagopplæringsordningen og hvordan disse nedfeller seg i det praktiske liv. Med strukturendringene i videregående opplæring som følge av Reform 94, med tettere integrasjon av videregående skole og fagopplæring i arbeidslivet, ble motstridende hensyn videreført og bygget inn i regelverket. Fra å være en rekrutteringskanal for næringslivet, skulle fagopplæringen gjennom Reform 94 omformes til å bli en utdanningsordning (Michelsen et al. 1998:78). Dette førte til et dilemma mellom det formelle prinsippet om lik rett til utdanning som gjelder innenfor skoletradisjonen, og bedriftenes rett til selv å velge sine lærlinger. I det nye regelverket ser det også ut til å ligge en erkjennelse av at dette er et dilemma en må leve med. Spesielt for minoritetsspråklige søkere har det vært fremhevet at overgangen kan være særlig vanskelig mellom den universalistiske videregående skolen og det partikularistiske lærlingssystemet.

Et annet spenningsforhold knytter seg til oppgavefordelingen mellom den fylkeskommunale formidlingen og opplæringskontorene. Ansvar for alle læreplassøkere med rett, som påhviler fagopplæringskontorene, står i motsetning til opplæringskontorenes gode forutsetninger for og vilje til å påta seg formidlingen av de læreplassøkere som er de mest attraktive for bedriftene og derfor lettest lar seg formidle. Det finnes erfaring for at fagopplæringskontorene blir sittende igjen med formidling av de søkerne som krever større innsats, og blant disse inngår minoritetsspråklige søkere ved siden av søkere med høyt fravær og søkere med ekstremt svake skoleprestasjoner. Lærlingeetaten i Oslo kommune kan sies å representere et unntak blant opplæringskontorene, ettersom etaten tar ansvar ikke bare for all opplæring av lærlinger i helse- og sosialfagene, men også for fordeling av alle kvalifiserte læreplassøkere i disse fagene.

I privat sektor kan man spore et spenningsforhold med hensyn til oppgavefordelingen mellom opplæringskontor og bedrifter. Små bedrifter har vært fremhevet som et karakteristisk trekk ved næringsstrukturen i Oslo og Akershus, og dette kan oppfattes som en ulempe for formidlingen av minoritetsspråklige søkere. Opplæringskontorene har imidlertid vært tiltenkt en nøkkelrolle for at næringslivet skulle se seg i stand til å ta imot lærlinger. Selv om opplæringskontorene kan øve et press på medlemsbedriftene for å ta inn lærlinger, må de finne en balansegang for ikke å støte fra seg medlemsbedriftene og dermed sette sin egen eksistensberettigelse i fare.

Elever i yrkesfag er ikke de mest skolesterke sammenlignet med elever i allmennfag. På gruppenivå har det vært dokumentert at blant søkere til yrkesfaglige VKII-kurs som foregår i skole, er gjennomsnittskarakteren høyere enn blant elever som søker læreplass. Her kan gjennomsnittskarakterene skjule store variasjoner. Oslo og Akershus er preget av høy allmennfagfrekvens. Noe høyere andeler av minoritetsspråklige elever i Oslo søker lærefag sammenlignet med elevene med majoritetsbakgrunn. Som referert tidligere i kapitlet, finnes holdepunkter for at minoritetsspråklige søkere til læreplass samlet sett har et lavere karaktersnitt og at en høyere andel har strykkarakterer sammenlignet med det samlede bildet av etnisk norske læreplassøkere. Fra tidligere undersøkelser ved NIFU vet vi imidlertid også at minoritetsspråklige søkere til guttedominerte fag kom svært dårlig ut sammenlignet med etnisk norske læreplassøkere, også kontrollert for karakterer og fravær. Bilfag står her i en særstilling, og forskjellene i tilbud om læreplass har vært særlig åpenbare, ettersom minoritetsspråklige gutter har vært og fortsatt er meget godt representert blant læreplassøkerne. Det må understrekes at blant minoritetsspråklige søkere er det søkere til guttedominerte fag som kommer dårlig ut, og dette er også bemerkelsesverdig når vi legger resultater av formidlingen høsten 1999 til grunn. Her fremstår minoritetsspråklige søkere uten rett som søkte læreplass i guttedominerte fag, som en kategori søkere som har kommet særdeles dårlig ut.

Fra flere kilder rapporteres det om dårlig rekrutteringsgrunnlag til lærefagene, når det gjelder antallet søkere, og et svakt faglig nivå blant læreplassøkere har også være fremhevet. Dette står i et motsetningsforhold til det store behovet for lærlinger som kommer til uttrykk gjennom antallet intensjonsavtaler, ikke minst i tradisjonelle lærefag. Man kan neppe overvurdere høykonjunktorens betydning for det bildet som avtegner seg i formidlingsresultatene. I Oslo er rekrutteringsgrunnlaget til bilfag preget av at elever kommer inn i VKI selv med ekstremt svake skoleprestasjoner. Dette tyder på at det kan eksistere et misforhold mellom rekruttene som tilbys og næringens vurdering av egne behov. I likhet med svært mange andre fag, finnes det imidlertid tradisjon for å rekruttere lærlinger fra andre områder i landet.

Jeg har vært inne på de lave kravene til karakterpoeng ved inntak til VKI bilfag i Oslo. Vi vet at de årene det ble opprettet alternativt VKII i Oslo, var det praktisk talt bare elever med innvandrerbakgrunn i klassene. Alternativt VKII har i praksis vært et tilbud til læreplassøkere med dårligere karakterer. En større andel av minoritetsspråklige elever har strykkarakterer og et lavt karaktersnitt sammenlignet med majoritetselever. Sammenfallet mellom svake skoleprestasjoner, tilbud om VKII som alternativ til læreplass og etnisk minoritetsbakgrunn, kan tolkes som et utslag av det som i internasjonal forskningslitteratur betegnes som institusjonell rasisme. Dette er nærmere definert i kapittel 2, men det er verdt å merke seg at det ikke er aktørers intensjoner som står i fokus når dette begrepet benyttes, men heller noe i retning av en ”usynlig hånd”. Det avgjørende er ikke hva man kaller

fenomenet, men det er grunn til å ha i mente de formene for seleksjon som kan foregå i atskillige omganger. Gjennom skolen tildeles karakterer og andre signaler om hvilken posisjon en har forut for konkurransen om læreplasser. Her finner vi et formidlingssystem som i stor grad er styrt av markedets logikk. At markedet virker ytterlig selekterende og forsterker eksisterende ulikheter, har vært mer åpenbart tidligere gjennom etableringen av alternative VKII-klasser, noe det ikke var behov for høsten 1999, ettersom de søkerne som stod igjen til slutt var ikke-rettshavere. Likevel, og for å understreke poenget om seleksjonen ytterligere, kan det nevnes at en oppfatning som kom frem i intervjuene på bedriftsnivå, går ut på at den som ikke klarer å skaffe seg læreplass i dag med den rekrutteringskrisen som finnes, vil heller ikke være særlig attraktiv i et arbeidsmarked for faglærte.

2 Teoretiske og metodiske betraktninger

I forrige kapittel ble det fremhevet hvordan ungdom med innvandrerbakgrunn kom dårligere ut enn ungdom med majoritetsbakgrunn som søkere til læreplass innenfor enkelte fag i Oslo høsten 1996 og høsten 1997. Dette gjaldt også når vi sammenlignet søkere med de samme karakterene og tok i betraktning søkerens fravær (Lødding 1998b; Støren et al. 1998). Hva er årsakene til dette? Blir ungdom med innvandrerbakgrunn diskriminert når bedrifter og virksomheter tar inn lærlinger? Hva skal vi i såfall forstå med begrepet diskriminering? Er det relevant å snakke om rasisme i Norge?

Disse siste spørsmålene er vanskelige og kontroversielle. Jeg mener likevel det er relevant å drøfte dem for å forsøke å avklare hvordan ulikheter i innfrielse av ønske om læreplass på aggregert nivå kan forstås. En redegjørelse for begreper som diskriminering og rasisme, er også påkrevet før presentasjonen av informantutsagn om hva som vektlegges i utvelgelsen av lærlinger, som presenteres i kapittel 3 og uttalelser fra ungdommer med innvandrerbakgrunn i kapittel 4 om like muligheter for alle i skole, arbeidsliv og samfunn. Jeg vil argumentere for at begrepene er relevante på et overordnet samfunnsnivå, samtidig som det er svært vanskelig å karakterisere handlinger som intendert diskriminerende. Metodiske implikasjoner skal jeg komme tilbake til mot slutten av dette kapitlet.

2.1 Rasisme – gammel eller ny?

Hernes og Knutsen (1990) fremhevet som sitt viktigste funn fra en holdningsundersøkelse som ble foretatt i 1988, at den norske befolkningen ikke er rasistisk. De viser til at ”syv av ti mener innvandrere og asylsøkere bidrar positivt til norsk kultur- og samfunnsnivå, (...) og er uenige i at de er en trussel mot vårt levestett. Praktisk talt alle mener de bør oppnå den samme levestandard som nordmenn.” (side 132). Vi får også vite at nær halvparten mener at i dårlige tider må arbeidsplassene først og fremst gå til nordmenn. Forfatterne fremhever at de negative reaksjonene som finnes, kan forklares som reaksjoner på forholdstap og en fornemmelse av urettferdighet, mer enn som reaksjoner på rase, og at de som er mest truet eller trengt i sine levekår, er de som er mest negative (ibid).

Lien mener at rasismebegrepet har vært for vidt og unyansert som analytisk begrep (1997a:17). Hun hevder at en overdreven og uberettiget oppmerksomhet om rasisme kan ha alvorlige skadevirkninger, som for eksempel at innvandrere kan komme til å innta en voldelig forsvarsposisjon (Lien 1997b: 205 ff). Jeg skal komme tilbake til Liens definisjon av rasisme.

Eidheim (1993) har argumentert for at begrepet bør legges til side fordi det begrenser forståelsen og avsporer fra en fyldigere kontekstualisering av hendelser og prosesser. Hun peker på at begrepet rasisme har en konvensjonalisert og udiskutabel betydning og derfor fremstår som i seg selv en uttømmende forklaring som sperrer for ytterligere refleksjon (Eidheim 1993:82).

Anders Todal Jenssen (1994) gir en rekke eksempler på hvordan forskere tidlig på 90-tallet tilbakeviste at rasisme skulle være utbredt i den norske befolkningen. Han stiller imidlertid spørsmålet om forskerne i større grad kunne ha påvist rasisme i Norge dersom de hadde forholdt seg til en forståelse av begrepet som var mer i overensstemmelse med den internasjonale fagdebatten. Han peker på at en folkelig oppfatning av rasismebegrepet i Norge er at den omfatter teorier om at det finnes enkelte raser som er overlegne andre raser, det vil si ideologier om rangordninger som gjør bruk av biologiske forklaringsstrategier, og som har gitt seg økonomiske og politiske utslag i kolonialisme, rasesegregering, apartheid og nazisme. Jenssens poeng er at norske forskere har delt denne gjengse og folkelige oppfatningen av hva rasisme er og hvordan den kan avgrenses historisk og geografisk. Når en slik forståelse av rasisme har så stor tilslutning, kan det være fordi den identifiseres som noe som foregår andre steder eller noe som tilhører fortiden, den kan betraktes som et fjernt eller tilbakelagt onde (van Dijk 1993: 182).

Jenssen viser til hvordan forskere som har lansert nye rasismebegreper, alle har vært enige om at den tradisjonelle oppfatningen av rasisme var dekkende frem til midten av det tyvende århundre, men at de er overbevist om at fenomenet har endret karakter (Jenssen 1994:346). Gjennom denne litteraturen fremheves rasisme som et kontinuerlig fenomen når det gjelder funksjonsmåte: Det er stadig de samme gruppene som diskrimineres, samtidig som meningsinnholdet eller retorikken har endret seg. Han trekker for eksempel frem sosiologen John Rex som en av de første som poengterte hvordan personer som diskriminerer, rettferdiggjør sine handlinger ut fra et stort og stadig skiftende tilfang av argumenter. Jenssen trekker også frem Martin Barkers bok *The new racism* fra 1981. Barker viste blant annet hvordan kvasivitenskapelige teorier fra sosiobiologi ble brukt i argumentasjonen for repatriering av innvandrere som ikke ville tilpasse seg "en britisk måte å leve på". Han bemerket at teorier om et hierarki av overlegne og underlegne raser ikke lenger var nødvendig. Det var tilstrekkelig for den britiske høyresiden å fremstille mennesker med en annen kulturbakgrunn på britisk jord som en trussel mot britisk kultur og levemåte (Barker 1982:18). Jenssen fremhever determinismen som et viktig aspekt ved nyrasismen, slik Barker, men også andre forskere identifiserte den. De observerte gjennomgående påstander om at ulike kulturer alltid og med nødvendighet vil være i konflikt, slik at "de andre" må underordne seg eller forsvinne (Jenssen 1994:350).

Stolcke (1995) er også blant dem som har vært opptatt av kontinuiteten i fenomenet slik det ytrer seg i Europa, også hun hevder at det har foregått en

forskyvning fra biologisk funderte teorier til teorier om kulturbetingede forskjeller i den europeiske diskursen om innvandrere.¹⁶ Dette mener hun er en følge av at den biologiske eller klassiske rasismen er blitt politisk illegitim. Ideologien om hvordan menneskeheten kan inndeles i en hierarkisk orden av overlegne og underlegne raser, som kjennetegnet den klassiske rasismen, er blitt erstattet av en ideologi om at alle kulturer godt kan betraktes som likeverdige, men at de hører naturlig hjemme på forskjellige steder. En kjerne i denne ideologien går ut på at adgangen til likeverdige borgerrettigheter forutsetter kulturell konformitet og ensartethet (*sameness*) (Stolcke1995:8). Hun foretrekker *kulturell fundamentalisme* som betegnelse på en slik argumentasjon om at ulike kulturer ikke kan eksistere innenfor ett geografisk område på en fredelig eller likeverdig måte.

Rex (1986) gjør rede for hvordan begrepet institusjonell rasisme, slik Carmichael og Hamilton brukte det i boka *Black Power* fra 1968, retter oppmerksomheten mot hvordan individer vil være under påvirkning av språk, common-sense kunnskap og alminnelige oppfatninger som er utbredt i samfunnet og som former individenes mentale bilder. Begrepet oppstod i en tid da åpen rasediskriminering i USA hadde vært under angrep og etter hvert var blitt kriminalisert, mens en uforholdsmessig stor andel av afrikanske amerikanere stadig levde under dårlige kår. Det ble satt søkelys på hvordan minoriteter, fordi de var blant de ugunstig stilte og fattige, kunne være ofre for indirekte former for diskriminering. Ifølge en tolkning av Stokely Carmichaels argumentasjon, som hadde stor tilslutning på venstresiden blant annet i England, ble det tilbakevist at diskrimineringen hadde noe grunnlag i rase. Det ble hevdet at det heller var ulikheter mellom klasser som genererte de sosiale skjevhetene. Slik ble svartes ugunstige posisjon sett som et dramatisk bevis på hvordan det kapitalistiske samfunnet produserte ulikhet. Likevel oppstod det etter hvert en bred enighet om at spesielle tiltak for etniske minoriteter var påkrevet dersom man ville bekjempe sosial ulikhet som sådan (Rex 1986:109-114).

I en norsk kontekst er Pihl (2000) av den oppfatningen at rasisme ikke kan avgrenses til noe som foregår andre steder og til andre tider. Hun mener det er problematisk at rasistiske ytringer og handlinger kan forekomme uten at de blir identifisert som sådan, fordi dette utvider rommet for rasistisk praksis (side 229). Hun identifiserer likhetstrekk mellom det hun kaller tre ulike rasistiske diskurser. Disse omfatter for det første den klassiske rasismen slik den kom til uttrykk i norsk rasehygienebevegelse på 30-tallet, med blant annet sterilisering av ”minusvarianter”

---

¹⁶ Diskursbegrepet er mye brukt i den litteraturen jeg refererer til. Pihl definerer en diskurs som utsagn eller meningsutvekslinger som er forbundet med (f. eks. vitenskapelige eller politiske) institusjoner. Med henvisning til Foucaults arbeider mener hun diskursbegrepet henleder oppmerksomheten på at språklige utsagn er en form for sosial praksis som genererer handling og som samtidig *bidrar til konstruksjon av det fenomenet som er gjenstand for diskursen* (Pihl 1999:232; min utheving). Jeg skal komme tilbake til nytten av diskursbegrepet mot slutten av kapitlet.

og utestenging og deportasjon av ”mindreverdige fremmede”; for det andre argumentasjonen om vedvarende og ubotelige intelligensforskjeller mellom etniske grupper som tilsier drastiske nedskjæringer i sosialstøtte til blant annet fattige, afrikanske amerikanere, og som ble lansert som vitenskapelig dokumenterte fakta i boka *The Bell Curve* av Herrnstein og Murry i 1994¹⁷; og for det tredje kravet om et innvanderregnskap som ble fremlagt som et dokument 8 forslag fra stortingsrepresentant Hedstrøm i 1994. Hun fremhever hvordan alle disse tre diskursene fremstiller minoritetene som en økonomisk belastning. Med utgangspunkt i komplekse samfunnsmessige problemer som det ikke finnes enkle løsninger på, blir forslag om sanksjoner mot minoritetene fremsatt i det godes tjeneste, for å redde befolkningens helse, nasjonens fremtid eller samfunnets økonomi og stabilitet (Pihl 2000:239). Pihl peker også på hvordan disse diskursene forankres i samfunnets mest prestisjetunge institusjoner, noe hun mener virker legitimerende for den rasistiske diskursen.

Når Pihl identifiserer de tre nevnte diskursene som rasistiske, vil nok mange være enig med henne. Et vesentlig poeng hos Pihl, som kanskje ikke er like opplagt, er at rasisme er et fenomen som kan komme til uttrykk uten at handlingene er motivert i hatefulle og stereotype forestillinger om etniske minoriteter (Pihl 2000:242). Her argumenterer hun mot Liens oppfordringer (1997a; 1997b) om å studere rasisme som negative mentale bilder hos personer enkeltvis (Lien 1997a:21). Lien påstår at det er ”nødvendig å observere et sterkt og hatefullt affektivt uttrykk og en ekskluderende intensjon for å kunne identifisere rasismen. (...) [Vi] (...) må studere rasismen i lys av følelser og se de negative bilder i sammenheng med den motiverende styrken som produserer sterke negative følelser og negative handlinger ovenfor innvandrere” (Lien 1997a:25). Selv om det kan være vanskelig å få tilgang til folks mentale bilder, må disse identifiseres slik de kommer til uttrykk i muntlige utsagn, men de må også ”kobles til en ekskluderende handling for å være rasistisk” (ibid). Til dette innvender Pihl at det er problemer forbundet med å studere hva som er inne i menneskers hoder, ettersom en persons selvpresentasjon er den eneste kilde man har for utforskning av personens intensjoner. Pihl demonstrerer at når praksisen begrunnes positivt, uansett om virkningen er diskriminerende, vil den ikke kunne identifiseres som rasistisk, slik Lien har avgrenset begrepet. Ikke minst peker hun på at Liens definisjon av rasismebegrepet individualiserer og personifiserer fenomenet. Som et bedre alternativ foreslår Pihl et diskursanalytisk perspektiv, fordi dette flytter oppmerksomheten fra spørsmålet om hvilke personer som kan kalles rasistiske til spørsmål om hva som kjennetegner fenomenet som sosial praksis (Pihl 2000: 231-2).

---

¹⁷ Ifølge Kjørsum (2000), er dette minst tredje ombæring av debatten om forholdet rase/IQ.

Det kan tilføyes at dersom negative følelser er en forutsetning for at rasismebegrepet kan kalles relevant, kan ikke engang et industrialisert masse mord på jøder og sigøynere som ble satt i system under andre verdenskrig, betegnes som rasistisk, ettersom negativ affekt verken var påkrevet eller spesielt ønskelig i utøvelsen av oppgavene (Bauman 1991; 1997). Det er også problematisk å individualisere rasismen når en viktig aktør med betydelig myndighet, ikke så noe personlig, moralsk ansvar for noe annet enn å utføre arbeidet sitt (Arendt 1998). Lien retter angrep mot Jenssen (1994) som hun mener argumenterer ”for at rasismebegrepet må være så *vidt at vi kan finne det vi leter etter.*” (Lien 1997a:17; utheving i originalen), mens hun avgrenser rasismebegrepet på en slik måte at det etter min vurdering vanskelig kan sies å ha noen historisk referanse. Etter min oppfatning finnes det imidlertid også betydelige problemer med rasismebegrepet, noe jeg etter hvert vil utdype.

Et svært mangtydig rasismebegrep blir forsvart av Peter Hervik og hans medforfattere i boka *Den generende forskjellighet* fra 1999, hvor de tar til orde for et rasismebegrep som omfatter ”en synkretistisk anfektelse” av ”de andre”. Med nyrasisme menes ”det sett av angrep som rettes mot innvandrere og flyktninger” i Danmark (Hervik 1999:116). Med begrepet ønsker de å understreke at fenomenet er nytt og gammelt på samme tid. Selv om Hervik hevder at det finnes en kontinuitet fra den klassiske rasismen, understreker han at det særlig er oppfatninger om uforenlige og inkompatible kulturelle forskjeller som er kommet i forgrunnen og som leverer det meste av ”råstoffet” til nyrasistiske uttalelser (ibid). Forfatterne har studert hvordan et skille mellom ”vi” og ”de andre” bygges opp slik at de to kategoriene konstituerer hverandre gjensidig som motsetninger. ”De” mangler de egenskapene ”vi” har og motsatt (Hervik 1999:114). Man kan også iakttå forestillinger om at ”de andre” er tradisjonelle og familieorienterte, altså på et annet kulturelt utviklingsstrinn enn ”vi” som er moderne og individorienterte. I denne prosessen mener de at massemedia spiller en sentral rolle for utformingen av majoritetsdanskernes oppfatninger av etniske minoriteter. Innflytelsen fra media er sterk nettopp fordi de fleste i majoritetsbefolkningen selv ikke kjenner noen med etnisk minoritetsbakgrunn, poengterer de. Konstruksjonen av forskjell er sentralt i nyrasismebegrepet. At ulike kulturer ikke kan eksistere på samme geografiske område uten at det oppstår konflikt, blir fremholdt som en naturlov innenfor den rasistiske diskursen. Som nevnt er dette et poeng som også Jenssen fremhever når han peker på at determinisme er et viktig aspekt ved nyrasismen, slik den har vært identifisert i internasjonal faglitteratur på begynnelsen av 80-tallet (Jenssen 1994:350).

Selv om Hervik og hans medforfattere hevder at nyrasistiske tendenser er gjennomgående i alle Vesteuropiske land, ikke minst gjennom det siste tiåret etter murens fall, kan den danske empirien de forholder seg til sies å ha en bestemt forhistorie. Gjennom 1997 ble det ført en kampanjelignende journalistikk i Ekstra Bladet om ”de fremmede” eller om dansk innvandringspolitikk og behovet for en

folkeavstemning om Danmark som multietnisk samfunn, slik Ekstra Bladets redaktør selv omtalte det (Hervik 1999:124). Mer seriøse aviser fulgte etter i kjølvannet, og dette ser ut til å ha flyttet noen grenser for hva som har vært akseptable meningsytringer innenfor den danske ”fremmeddiskursen”.¹⁸ Forfatterne identifiserer tendenser til ”moralsk panikk” gjennom massemedia, hvilket går ut på at det skapes oppmerksomhet om en gruppe av personer eller en rekke hendelser som er helt ute av proporsjon i forhold til den egentlige trusselen, og som leder til at ”politi, myndigheter, politikere og redaktører oppfatter trusselen i stort sett identiske termer og taler som ”med en stemme” om hyppighet, diagnoser, prognoser og løsninger (Stuart Hall gjengitt i bidraget fra Jørgensen & Bülow 1999:102).

En av hovedkonklusjonene i boka er at i den danske konteksten er likhet i betydningen å være likedan, en forutsetning for at man skal kunne være likeverdige. Mulighetene for likeverd bygger på en umulig forutsetning om ensartethet (Hervik 1999:8). Hervik peker også på at begrepet rasisme blant folk flest ofte avgrenses historisk til å gjelde den nazistiske raseideologi og dens konsekvenser, og at de fleste gjerne tar heftig avstand fra at de selv skulle kunne kalles rasister. Selv om forfatterne mener det er meningsløst å snakke om en enkeltperson som nyrasist, fokuserer de på det de oppfatter som avledningsstrategier, som går ut på at en taler selv forsøker å fremstå som tolerant, samtidig som angrepene rettes mot etniske minoriteter for konflikter og problemer ved integrasjonen (side 146). I den grad man vedkjenner seg å være intolerant, blir oppmerksomheten gjerne rettet mot hvordan minoriteter gjennom sitt nærvær og kulturelle eller religiøse uttrykk provoserer frem et slikt standpunkt i en selv eller i majoritetsbefolkningen. En annen tendens som forfatterne oppfatter som en del av de nyrasistiske strømningene, er tilskrivningen av intoleranse til ”de andre”. Det er ”de” som i virkeligheten er fordømmende og ekskluderende i sin sosiale omgang, for eksempel overfor personer fra lavere sosiale lag i det samme opprinnelseslandet eller overfor majoritetssamfunnet.

Etter mitt syn gjøres det mange gode og tankevekkende observasjoner i denne studien, men et alvorlig problem med nyrasismebegrepet, slik det defineres av Hervik et al., er at det simpelthen er altomfattende. Uten hensyn til nyanser eller gradsforskjeller postuleres begrepet som dekkende for alle angrep og anfektelser mot personer med innvandrerbakgrunn. Påpeking av at innvandrere kan ha mangelfulle språklige ferdigheter, synes etter definisjonen å måtte oppfattes som et uttrykk for nyrasisme. Likeledes må en formulering av typen ”jeg er ikke rasist, men ...” måtte tolkes som et symptom på det samme. At det nye rasismebegrepet er upresist og egner seg dårlig som analyseredskap, er en kritikk som mange har fremholdt. Jeg vil hevde at det også er et autoritært begrep, fordi uansett hva man erkjenner om det samfunnet man lever i, er resultatet nøyaktig det samme. Med en

---

¹⁸ Henrik Kjærnum: personlig samtale.

analogi kan logikken i tesen om den nye rasismen spissformuleres: ”Du er syk. Hvis du ikke innser at du er syk, da er du virkelig syk.” Jenssen (1994) argumenterer for at relevansen av begrepet må prøves empirisk, for å undersøke om det gir større innsikt og kan forklare noe mer enn man ellers kan forklare.

En viktig kritikk mot rasismebegrepet, reises av Jenssen når han peker på at det er vanskelig å falsifisere de empiriske påstandene som kan avledes fra teorien om en ny rasisme, fordi en tilskriver mennesker motiver de ikke vedkjenner seg (ibid:352). Han mener dessuten at det er særlig vanskelig å snakke om rasisme så lenge rasismen ikke eksplisitt refererer til raser, men bare kan identifiseres gjennom sin funksjon eller virkemåte. Derfor mener han at det påhviler forskerne ”å vise at en slik ny rasisme rettferdiggjør diskriminering av grupper med bestemte biologiske kjennetegn – og bare disse gruppene” (Jenssen 1994: 352, utheving i originalen). Jeg mener Jenssen her poengterer et meget viktig krav, som jeg vil prøve mot det empiriske materialet som presenteres i denne rapporten. Jenssen mener riktignok at dette kravet kan være vanskelig å innfri. Selv om det skulle være mulig rent metodisk å trekke et analytisk skille mellom ”rasisme”, ”kulturfrykt” og ”klassehat”, betyr det ikke at disse formene for diskriminering opptrer uavhengig av hverandre, det er heller slående hvordan de ulike argumentene glir over i hverandre, hevder han. Som Stuart Hall formulerte det i 1980: ”Race is the modality through which class is experienced” (siteret i O’Connor 1999: 149). Før jeg drøfter dette nærmere, skal jeg ta en liten omvei om begrepet ”rase”.

Som nevnt fremholder Jenssen det paradoksale i at rasisme postuleres uten at ”rase”-begrepet kan sies å ha noe vitenskapelig biologisk fundament. Dersom diskriminering mot grupper med bestemte fysiologiske kjennetegn skal kunne rettferdiggjøres uten at man refererer til biologi, må en forutsette at det allerede har funnet sted en kategoriseringsprosess og en oppbygning av kategorier som ”vi” og ”de andre”, hevder Jenssen (1994:352).

Bruken av begrepet ”rase” er gjengs i USA, og selv om mange uttrykker glede og tilfredshet over at dette ikke er akseptabel begrepsbruk i Skandinavia, kan det innvendes at rase i høyeste grad eksisterer som sosial konstruksjon, selv om det biologiske grunnlaget for å snakke om ulike raser ikke eksisterer.¹⁹ Enkelte har hevdet at nordmenn i stor grad forholder seg til andre personers hudfarge og at rasebegrepet eksisterer i folks oppfatninger, selv om det er foreldet som vitenskapelig begrep (Eitinger referert i Hagen, Djuve & Vogt 1994:53). Ni av ti nordmenn setter likhetstegn mellom ”innvandrere” og mørk hudfarge (Hernes & Knutsen referert i Rogstad 2000: 26). Den britiske sosiologen Paul Gilroy hevder

---

¹⁹ En kritikk av den amerikanske kulturanthropologien går ut på at disiplinen har spolert muligheten for å studere rasisme som sosialt fenomen, ettersom rasebegrepet for lang tid tilbake ble overlatt til biologene. Dermed har man oversett hvordan ’rase’ er et sosialt konstruert begrep som egner seg for studier av sosiale prosesser, bedre enn

med grunnlag i historiske studier at ”rase” er en politisk kategori som tilskrives ulikt meningsinnhold til ulike tider. Han mener at oppfatninger om ”rasemessige” forskjeller mellom individer ikke har noe konstant, unikt eller objektivt grunnlag, men at slike forskjeller konstrueres sosialt og politisk. Hudfarge, som har et meget begrenset biologisk fundament, kan studeres som et tegn (*signifier*) som blir tillagt mening gjennom ideologisk og politisk kamp. Han mener analytikere har grunn til å bruke begrepet rasisme i flertall nettopp fordi meningsinnholdet forandrer seg over tid, men også varierer innenfor et samfunn på et gitt tidspunkt (Gilroy 1995:38).

En fordel med nyrasismebegrepet er at søkelyset settes på hvordan meningskonstruksjoner bygges opp, hvordan ideer om forskjeller mellom ”vi” og ”de” etableres og opprettholdes. På dette grunnlaget kan man snakke om en ubevisst rasisme, som er innvevd i språklig kommunikasjon og handling. Jenssen (1994) fremhever at en styrke ved de nyere bidragene i forskningen om rasisme består i at de ”forklarer hvordan diskriminering kan rettfærdiggjøres av mennesker som oppfatter seg selv som tolerante, i samfunn som fordømmer diskriminering” (side 353). Men han understreker også hvordan de nyere bidragene har ført til større kompleksitet, kanskje særlig på grunn av uenigheten blant teoretikerne, for eksempel i spørsmålet om diskriminering skal oppfattes som årsak eller virkning av rasisme, om rasisme skal studeres ut fra funksjon eller innhold, om den best kan betraktes som ideologi eller som praksis (ibid).

2.2 Er rasismebegrepet relevant?

Tesen om den nye rasismen har et omdreiningspunkt som det kan være vanskelig å gripe tak i, nettopp fordi en sentral påstand er at rasismen er under stadig forandring. Jeg mener Pihl har gjort et solid arbeid når hun identifiserer kjennetegn ved rasistiske diskurser og påviser kontinuiteten mellom den klassisk rasismen og nyere rasistiske strømninger som kom til uttrykk i USA, men også i Norge på 90-tallet. Hun fremhever imidlertid en hierarkisk rangering av etniske grupper som et kjennetegn ved de tre rasistiske diskursene (Pihl 2000:239). Både Barker (1982) og Stolcke (1995) argumenterer etter min mening overbevisende for at ideen om en hierarkisk orden ikke er en nødvendig forutsetning for å kunne identifisere en diskurs som rasistisk. Riktignok kan hierarkibegrepet brukes om nokså ulike fenomener,²⁰ men dette er bare ett eksempel på hvor vanskelig det kan være å enes om klare fellestrekk ved rasistiske diskurser. Men dermed synes også begrepet å bli

---

begrepet etnisitet, som blir benyttet fordi man ønsker å unngå det tungt ladede rasebegrepet, mener Visweswaran (1998).

²⁰ En tilsynelatende enkel definisjon som likevel har vidtrekkende konsekvenser, er Dumonts forståelse av hierarki som ”the encompassing of the contrary” (Dumont 1980:239).

nokså diffust. Når det hevdes at et typisk trekk ved rasismen er at dens uttrykksformer forandrer seg og at argumentasjonen justeres i forhold til kritikk og avhengig av den samfunnsmessige konteksten (Pihl 2000:240), fremstår begrepet som mangetydig, men derfor også som upresist. Jeg har hevdet at nyrasismebegrepet, slik det defineres av Hervik et al. (1999) ikke bare er unyansert fordi det er altomfattende, men at det i høy grad også er et autoritært begrep. Med noe større velvilje kan Hervik et al. kanskje tolkes dit hen at en diskurs kan betegnes som rasistisk, når den *ensidig* angriper innvandrere for problemene som oppstår i kjølvannet av migrasjon og er fullstendig fri for refleksjoner rundt forholdet mellom majoritet og minoriteter og den skjeve fordelingen av makt til å definere hva integrasjonen skal innebære.

Det påhviler forskere å dokumentere at den nye rasismen ”rettferdiggjør diskriminering av grupper med bestemte biologiske kjennetegn – og bare disse gruppene”, er en interessant og krevende oppfordring fra Jenssen (1994). Jeg ser det som en viktig utfordring å prøve den empirien jeg skal presentere i denne rapporten mot dette kravet. Min påstand er at ideen om at bedriften har et metningspunkt for å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn av hensyn til kundene, som presenteres i kapittel 3, er en type resonnement som nettopp virker ekskluderende på basis av hudfarge. Likeledes er mistanken om at elever med innvandrerbakgrunn kan ha fått for gode karakterer, en mistanke som utelukkende rammer elever med innvandrerbakgrunn, fordi den er koblet sammen med oppfatninger om hvordan språklige ferdigheter er fordelt. På sin side, synes Jenssen (1994) riktignok å moderere det kravet han fremsetter ved å vise til hvordan klasse, kultur og religion kan være sammenfallende slik at ”de andre’ diskrimineres både fordi de er mørke i huden, fordi de tror på en annen gud og fordi de er fattige” (side 352).

Når det tidligere er påvist at ungdom med innvandrerbakgrunn kom dårligere ut som søkere til læreplass, vil jeg ikke utelukke at en del av forklaringen kan ligge i systematisk forskjellige levekår. Forskjeller i foreldres utdanningsnivå, sysselsetting og nettverk inn i godkjente opplæringsbedrifter, for ikke å snakke om språkkunnskaper, kan tenkes å generere ulikheter mellom ungdom med etnisk minoritetsbakgrunn og ungdom med majoritetsbakgrunn i tilgangen til læreplasser. For flyktninger i Oslo med minst fem års botid i Norge, har det vært dokumentert at halvparten av barna vokser opp i familier hvor begge foreldre er utenfor både arbeid og utdanning, mens det samme bare gjelder 4 prosent av barna med norskfødte foreldre (Djuve & Hagen 1995:112). I henhold til teorier om institusjonalisert rasisme, vil sosiale skjevheter generere ytterligere sosiale skjevheter gjennom en form for indirekte diskriminering, slik jeg var inne på i det foregående. Det eksisterer imidlertid stor faglig uenighet om hvordan empirisk påviselige skjevheter kan årsaksforklares. Er det at en relativt høy andel av familiene med innvandrerbakgrunn lever under dårlige kår etter vanlige levekårsparametre, en årsak til problemer når det gjelder tilgangen på læreplasser?

Eller er ungdom med innvandrerbakgrunn utsatt for direkte diskriminering på grunnlag av hudfarge eller navn? Eller kan det tenkes at det handler om begge deler? Dersom ungdom med innvandrerbakgrunn er bosatt i storbyen Oslo, hvor læreplassøkere generelt har et dårlig omdømme når det gjelder tekniske ferdigheter og erfaring med å håndtere verktøy, kan ikke dette sies å være angrep på ungdom med innvandrerbakgrunn. Skal vi da forstå det som omskrivninger for at argumentasjonen skal kunne fremstå som mer stueren og legitim? Teoriene om nyrasisme, synes å peke i den retningen, men på dette punktet støter vi på problemet med å tilskrive personer motiver som det er vanskelig å påstå at vi vet noe om. Jeg har i det foregående tatt meget lett på en grunnleggende antakelse hos mange av nyrasisme-teoretikerne, om at negative mentale bilder av "de andre" er produsert gjennom kolonihistorie, slavehandel og lignende. Denne tematikken skal jeg komme nærmere inn på nedenfor.

Min ambisjon å forsøke å identifisere resonnementer som når de settes ut i livet, kan sies å ha en forskjelliggenererende effekt. Et viktig anliggende er å forsøke å identifisere prosesser som virker ulikhetsskapende. Derfor vil det være en avsporing å privatisere fenomenet, slik jeg ser det.

At rasismebegrepet er upresist, og derfor problematisk som analytisk begrep, forhindrer ikke at folk flest kan ha en klar oppfatning av hva begrepet står for. Den sterke benektelsen og avledningsmanøvrene som er beskrevet av nyrasismeteorietikerne, vitner nettopp om sterke negative konnotasjoner ved et høyst politisert begrep. Dette er i seg selv en god grunn til å gi Eidheim (1993) rett, når hun fremhever hvordan rasismebegrepet sperrer for forståelse og medfører at man for raskt vil slutte å lete etter flere eller alternative årsakssammenhenger. Som nevnt vil det være problematisk å tilskrive personer motiver som de benekter at de har. Enn videre er det grunn til å lytte til hvilke resonnementer og hensyn aktørene selv hevder å bygge på i sine beslutninger. I spørsmål om utvelgelse av lærlinger, kommer vi ikke utenom påstander fra bedriftene om hva de vil være best tjent med. Derfor skal jeg ta for meg rasjonalitetsbegrepet og hvordan økonomiske resonnementer kan sies å ligge til grunn under utvelgelse av lærlinger eller arbeidstakere.

2.3 Diskurser om det økonomisk rasjonelle

I en svensk studie diskuterer Broomé et al. (1996) to former for diskriminering som kan forekomme når en arbeidsgiver vurderer søkere til en stilling, nemlig preferansediskriminering og statistisk diskriminering. Preferansediskriminering går ut på at arbeidsgiveren foretrekker en svensk arbeidssøker fremfor en innvandrer som har de samme eller høyere kvalifikasjoner, selv om det ikke vil innebære større kostnader å ansette innvandrerens. Valget er i dette tilfellet ikke økonomisk rasjonelt, men styres av fordommer og feilaktig virkelighetsoppfatning. Statistisk

diskriminering eller det man kan kalle diskriminering under usikkerhet, skjer når arbeidsgiveren velger den svenske søkeren fremfor innvandreren ut fra tidligere erfaringer som tilsier at sannsynligheten er stor for at innvandreren har lavere kvalifikasjoner enn hva som kan leses ut av papirene. En annen vurdering kan være at det sannsynligvis vil koste mer å ansette innvandreren i form av forandringer i arbeidsorganisasjonen. Kostnadene ved å innhente informasjon om hvorvidt slike tidligere erfaringer er relevante når det gjelder den aktuelle arbeidssøkeren med innvandrerbakgrunn vurderes som så store at det blir billigere å ansette en svensk søker. I dette tilfellet kan man hevde at beslutningen er økonomisk rasjonell.

Forfatterne peker på at begrepet preferansediskriminering retter oppmerksomheten mot arbeidsgivere og hvilke oppfatninger og holdninger som eksisterer i majoritetsbefolkningen. Med begrepet statistisk diskriminering, mener de at søkelyset settes på kjennetegn ved ulike innvandrergupper når det gjelder for eksempel skolegang, språkkunnskaper og yrkeserfaring. Forfatterne poengterer imidlertid at det vil være uklare og flytende grenser mellom disse to formene for diskriminering. Hvorvidt det er snakk om preferansediskriminering med utspring i fordommer eller statistisk diskriminering på grunnlag av rasjonelle overveielser, vil være et spørsmål om arbeidsgiveren har korrekte kunnskaper om innvandrere, men ikke minst om kunnskapene som arbeidsgiveren har, er dekkende for den aktuelle innvandreren som søker jobben (Broomé et al. 1996:16-18).

En ytterligere årsak til at grenseoppgangen mellom preferansediskriminering og statistisk diskriminering er uklar, slik jeg ser det, er at det finnes gode grunner til å problematisere kunnskapsgrunnlaget i denne sammenhengen. På hvilket grunnlag kan man hevde at kunnskaper og erfaringer som legges til grunn i vurderinger av søkere med innvandrerbakgrunn er ”objektive” eller erfaringsbaserte? Som også Broomé et al. synes å antyde, vil en årsak til at det kan være vanskelig å skille mellom de to formene for diskriminering være at det kan eksistere bestemte bilder og tankemønstre som kan fungere som et tilstrekkelig beslutningsgrunnlag. Kunnskap behøver således ikke å være relatert til noen objektiv virkelighet – dersom det i det hele tatt er meningsfullt å postulere noe slikt i sosial sammenheng, men snarere til en sosial eller intersubjektiv enighet om hvorledes virkeligheten er.

Det er spesielt interessant å merke seg at det kan eksistere systematiske feilkilder når arbeidsgivere med majoritetsbakgrunn vurderer jobbsøkere med innvandrerbakgrunn. Kvitastein et al. (1996) beskriver sosiale og psykologiske prosesser som spiller seg ut i forholdet mellom ens ”inngruppe” og ”utgrupper” og fremhever blant annet hvordan stereotypier tjener som bekreftelse og forsvar for ens egen sosiale identitet og gruppetilhørighet. De poengterer at vurderinger av andre grupper vil være beheftet med et sett av systematiske feilkilder som bidrar til

å overdrive fortrinnene til ens egen gruppe på bekostning av andre grupper²¹ (Kvitastein et al. 1996:15-16).

Skillet mellom inngruppe og utgrupper kan imidlertid utfordres, det vil si man kan studere hvordan kategorier som ”vi” og ”de” etableres som hverandres motsetninger og hvordan dette skillet opprettholdes gjennom en stadig pågående meningsproduksjon. Selv om kategoriene fremstår som om de var av en naturlig orden, er det interessant hvor sårbar inndelingen er for utfordringer. Thomas Hylland Eriksen har i offentlig debatt stilt seg uforstående til ideen om at han skulle identifisere seg sterkere med personer som har den samme norske nasjonale bakgrunnen og det samme norske morsmålet som han selv har, fremfor å identifisere seg med for eksempel en indisk fagfelle.²² Konstruksjon av forskjeller mellom etniske grupper utgjør en viktig dynamikk i etniske relasjoner, som også har vært fokusert i sosialantropologiske studier. Barth (1969) har hevdet at konstruksjon og opprettholdelse av grenser vil være et kjennetegn ved alle mellometniske relasjoner av en viss varighet. Dette betyr at etnisk organisering blir til gjennom en fremhevelse av annerledeshet eller kontrast på tvers av en slik grense. Det er imidlertid viktig å opprettholde et perspektiv på hvordan makt til å definere kan være ulikt fordelt mellom etniske grupper, og hvordan samhandling mellom konkrete aktører alltid vil være delvis betinget av institusjonelle strukturer og sosiale relasjoner som ligger utenfor samhandlingssituasjonen, men som likevel er med på å forme situasjonen (Fuglerud 1996:488).

Rogstad har studert synlige minoriteters situasjon på arbeidsmarkedet fra mange innfallsvinkler. Om arbeidsgiveres beslutninger i spørsmålet om å ansette innvandrere hevder han at en diskriminerende handling, som følge av et rasistisk motiv, først blir illegitim eller moralsk gal dersom handlingen ikke er relevant for å opprettholde eller øke bedriftens produksjon. Derfor, hevder han, må man undersøke om de begrunnelsene som arbeidsgiveren gir er relevante for driften eller ikke (Rogstad 2000:49). Han insisterer på at diskriminering er et begrep som ikke egner seg som analyseverktøy, fordi en forestilling om diskriminering kan

---

²¹ Kvitastein et al. peker med utgangspunkt i sosialpsykologisk teori på tendensen til at negativ adferd hos medlemmer av egen gruppe forstås som situasjonsbestemt, mens positiv adferd sees som uttrykk for stabile egenskaper hos medlemmet. For medlemmer av utgruppen vil det være omvendt: negativ adferd forklares som et utslag av stabile egenskaper hos medlemmet, mens positive egenskaper tilskrives situasjonen. Videre fremholder de at fjerne utgrupper oppleves som mer homogene av inngruppen enn utgrupper som står inngruppen nærmere, samt at tendensen til å forstå negative handlinger som uttrykk for stabile personlighetstrekk som regel vil være sterkere når det handler om medlemmer av fjerne utgrupper.

²² Gjengitt etter min egen hukommelse. Gullestad (1998) har for øvrig kritisert Eriksen for det hun mener er en bekreftelse av hans egen eliteposisjon når han tar avstand fra norsk nasjonalitet samtidig som han ser bort fra sosiale forskjeller.

begrense oppmerksomheten og forståelsen av hvordan ulikhet genereres.²³ Selv vil han holde seg til en todelt strategi, hvor han først vil avdekke konkrete forhold som leder til ulikhet mellom nordmenn og personer med synlig minoritetsbakgrunn, for deretter å diskutere om arbeidsgiveres handlinger kan kalles diskriminerende eller ikke (ibid).

Han finner at kravene til språkferdigheter var mer avhengig av konjunkturer enn av hvilke arbeidsoppgaver som skulle utføres. Manglende språkferdigheter er et argument som tilsynelatende legitimerer arbeidsgiveres forskjellsbehandling av synlige minoriteter som jobbsøkere, men Rogstad hevder at argumentasjonen er diskriminerende i den grad kravene som stilles, ikke er gitt ut fra de arbeidsoppgavene det er snakk om; ”det diskriminerende ligger i at språkravene brukes i en situasjon hvor de ikke er avgjørende for å kunne løse en arbeidsoppgave” (Rogstad 2000: 274). Slik jeg oppfatter det, betyr dette ikke at enhver referanse til språklige ferdigheter vil være irrelevant eller illegitim, men at man må fokusere på de aktuelle arbeidsoppgavene i hvert enkelt tilfelle og studere argumentasjonen som benyttes i tilsettingsprosessen. Rogstad tar nettopp til orde for at universelle definisjoner av diskriminering, må ”suppleres med en situasjonell og kontekstuell tilnærming” (Rogstad 2000: 284).

Denne prøven på diskriminering som Rogstad argumenterer for, det vil si spørsmålet om en handling er økonomisk rasjonell eller ikke, har et perspektiv på rasjonalitet som begrenser seg til bedriftsnivået. Man kan spørre om ikke en handling som kan forsvares som legitim og økonomisk rasjonell på bedriftsnivået, kan betegnes som uøkonomisk og derfor illegitim på et samfunnsnivå. Rogstad er selv inne på dette når han i avslutningen av sin avhandling spør hvem som skal se til at en arbeidsgiver også tar et ansvar som samfunnsaktør. Han spør hvordan arbeidsgiveres frihet skal innskrenkes for at arbeidssøkere med synlig minoritetsbakgrunn slipper til i arbeidslivet på linje med norske arbeidstakere (Rogstad 2000:284). Spørsmålet er i høyeste grad aktuelt også for inntak av lærlinger i arbeidslivet.

Med tanke på at en lærebedrift påtar seg å føre en lærling frem til fagprøven, fremstår kravene til språklige ferdigheter som legitime når det handler om inntak av lærlinger med innvandrerbakgrunn. Likevel kan det innvendes at det ofte vil være et opplæringskontor som tar mye av ansvaret for den teoretiske opplæringen. I kapittel 3 vil jeg vise at kravene til språklige ferdigheter vurderes nokså forskjellig mellom bedrifter, men ikke minst mellom de ulike fagene, slik at det er vanskelig å fremholde at krav til språklige ferdigheter er et selvsagt og legitimt krav til lærlinger uansett. Jeg vil vie forholdsmessig mye plass til temaet språkkompetanse, både i kapittel 3 som handler om situasjonsbeskrivelser fra lærebedrifter og i kapittel 4

---

²³ Her er altså Rogstads skepsis til diskrimineringsbegrepet i tråd med Eidheims (1993) argumenter for å avvise rasismebegrepet.

som handler om ungdommers vektlegging av hva som er viktig for å klare seg i samfunnet.

Et navn som tilsier at søkeren har utenlandsk opprinnelse, kan i prinsippet gi mistanke om mangelfulle språklige ferdigheter. En bedrift kan vurdere det som relativt kostbart å innhente informasjon (utover opplysninger om karakterer og fravær som følger søknaden) om hvorvidt ens antakelse om at søkeren har mangelfulle norskerferdigheter, er berettiget i det enkelte tilfellet. Det vil si at statistisk diskriminering alltid vil kunne forsvares som økonomisk lønnsomt. Rogstad stiller spørsmålet om hvor mye ressurser det er rimelig at en arbeidsgiver skal bruke på å hente inn informasjon om hver enkelt søker. Han hevder at selv om man ideelt sett burde sette inn ubegrenset med ressurser, vil det i virkelighetens verden eksistere en grense (2000:278). I Rogstads poeng ligger det en ansats til drøfting av politiske virkemidler. For meg synes det åpenbart at grensen for hvor mye ressurser en bedrift er villig til å sette inn, blant annet vil være et spørsmål om hvilken tilgang bedriften har på læreplassøkere.

Fra arbeidene som omhandler innvandrere på arbeidsmarkedet, kan vi ikke uten videre adoptere alle de teoretiske poengene som relevante for denne undersøkelsen. For det første er det ikke selvsagt at læreplassøkere, som kan være født og oppvokst i Norge, uten videre vil oppfattes som innvandrere av arbeidsgivere som plukker ut lærlinger. Dette er et empirisk spørsmål som vi skal vi sette søkelys på i kapittel 3. Et viktig usikkerhetsmoment som ofte trekkes frem i studier av innvandreres deltakelse i arbeidsmarkedet, er jobbsøkernes utdanning fra andre deler av verden og arbeidsgiveres usikkerhet når det gjelder utdanningens nivå, relevans og standard, som Broomé et al. (1996) har omtalt. Dette ankepunktet er uaktuelt når det gjelder læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, ettersom alle har vært igjennom en kjent yrkesfaglig videregående opplæring med et kjent karaktersystem og en kjent standard for informasjon om den enkelte søkers fravær og orden. I kapittel 3 skal jeg imidlertid komme inn på hvordan et par av informantene trekker i tvil at karaktersystemet brukes likt for alle når de hevder å ha erfaring for at søkere med innvandrerbakgrunn kan ha fått for gode karakterer.

Jeg antar at det stadig kan eksistere et mangfold av potensielle ankepunkter mot læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. En bedrifts begrunnelser for å se bort fra søkere med innvandrerbakgrunn kan formuleres i ettertid. En mer eller mindre verbalisert uvilje kan omformuleres til for eksempel en påpekning av manglende ressurser. Med dette er vi inne på intensjoner og motiver for handling. Dette er et svært omfattende og komplisert tema, som kunne fortjene større plass, men jeg vil her bare peke på et par poeng.

For det første kan vektlegging av intensjonalitet og ansvarliggjøring av individet betraktes som resultat av omfattende idéhistoriske prosesser, som også stadig pågår. Samtidig peker mange samfunnsforskere på den vedvarende betydningen av kollektive og sosiale føringer på individers tenking og handling,

også når det gjelder individer i Vesten. Larsen (1999) har fremhevet hvordan det i Vesten over noen hundre år har foregått en økende vektlegging av det subjektive ansvar og hvordan moralske sanksjoner i økende grad retter seg mot individet og ikke mot det kollektivet individet er medlem av. Ansvar kan bare tilskrives det voksne, intensjonale og tilregnelige mennesker, poengterer Larsen, som peker på at individualisering og det han kaller ”interiorisering” av ansvar ”forutsetter et kulturelt skille mellom indre og ytre, som er fundamentalt for vår selv-forståelse” (Larsen 1999:97). I kapittel 4 vil jeg komme inn på hvordan Bourdieu betrakter et slikt skille mellom det indre og det ytre som en tankekonstruksjon når han fremhever hvordan det sosiale nedfeller seg endog i den fysiske kroppen (Bourdieu & Wacquant 1993). Det interessante her er forestillingen om det fritt velgende og autonome individet som kan avgrenses fra sine sosiale omgivelser. Denne individforståelsen synes å ligge til grunn i dagligdags bruk av begrepet diskriminering, hvor en eksplisitt og påviselig intensjon om å forskjellsbehandle oppfattes som påkrevet før man finner det relevant å bruke begrepet.

For det andre kan man betrakte beslutningstakeres intensjoner som et ganske underordnet spørsmål sett i forhold til hvilke konsekvenser beslutningene har. Dette er et perspektiv som Kommunal- og regionaldepartementet har inntatt i sin *Handlingsplan mot rasisme og diskriminering 1998-2001*. Her velger de offerets perspektiv når de peker på at en handling kan oppfattes som diskriminerende både når hensikten er å forskjellsbehandle, men også når resultatet eller virkningen av handlingen er ulikhet. De mener at det er viktig å avdekke om en rekrutteringspraksis har *diskriminerende virkning*, uansett om dette resultatet er intendert eller ikke. Gjennom dette perspektivet blir spørsmål om intensjonalitet ikke bare av underordnet betydning, intensjoner kan også sies å være utilgjengelig for forskning. Rogstad (2000) avviser denne metodiske innvendingen når han peker på at det viktigste for offeret vil være å fokusere på årsaker og ikke på symptomer (side 36). Han fremhever på sin side hvordan små forskjeller kan ha store konsekvenser når mange arbeidsgivere foretar en systematisk frasortering av synlige minoriteter ut fra små preferanseforskjeller (Rogstad 2000:170-173). På grunnlag av store forskjeller på aggregert nivå, poengterer han, er det ikke mulig å trekke konklusjoner om at beslutningstakere har sterkt følelseladete motforestillinger mot å ansette synlige minoriteter.

Jeg har så vidt vært inne på hvordan beslutninger kan tas ut fra mer eller mindre objektive kunnskaper en arbeidsgiver har om kategorien læreplassøkere med innvandrerbakgrunn og hevdet at det er grunn til å problematisere kunnskapsgrunnlaget. Selve begrepet ”kunnskap” kan utfordres dersom vi tar definisjonen av diskursbegrepet på alvor. Diskurs kan defineres som en samling uttrykk, *både verbale og ikke-verbale* (Abu-Lughod 1986:186) som ikke bare skaper kunnskap, men også *konstituerer den virkeligheten som beskrives* (Said 1991:94). I Foucaults forstand kan en si at en diskurs er *et selvrefererende sett av uttrykk som produserer en beretning om virkeligheten gjennom å generere ”kunnskap”, men også gjennom å*

forme reglene for hva som kan sies og vites. I Foucaults argumentasjon kan en diskurs verken avgrenses til samhandlingssituasjoner mellom individer eller til konkrete uttrykk fra tenkende subjekter. Den kan sies å befinne seg på et anonymt nivå, hvor den eksisterer i form av et slags ”det blir sagt”. En diskurs vil prege individers kunnskap og handlinger. Slike samlinger av ytringer og regler eksisterer historisk og vil forandre seg ettersom de materielle betingelsene for deres muligheter endres (Childers & Hentzi 1995).

En konsekvens av kampen om økonomiske ressurser er den strukturelle arbeidsledigheten eller det fenomenet at en del av arbeidsstyrken vil være overflødig (Gilroy 1995, kapittel 1). Økonomisk marginalisering angår selvfølgelig ikke bare innvandrere, men vil omfatte individer på tvers av for eksempel kjønn, etnisk bakgrunn og klasse. Imidlertid finnes en tendens til at innvandrere oppfattes som ansvarlige for sin marginaliserte økonomiske situasjon (som påpekt av Brochmann & Rogstad 1996), for eksempel gjennom påstanden om at innvandrere har ”kommet for å pendle” (se Borchgrevink 1997 for en kritikk av denne påstanden). Uansett vil forestillinger om svarte nordmenn eller innvandrere bli til gjennom sosiale konstruksjoner, i en kamp hvor disponible ressurser er ulikt fordelt. Oppfatninger om innvandreres egenskaper, ferdigheter og tilbøyeligheter kan også autoriseres gjennom ekspertuttalelser som får sterke politiske ringvirkninger. Said (1991) er opptatt av hvordan ekspertise knyttes an til en diskurs, og hevder at det er vekten og nærværet av diskursen og ikke noen bestemt enkeltstående forfatter som er ansvarlig for nye uttrykk i den pågående produksjonen av kunnskap (side 94). Dette understreker igjen hvordan en diskurs kan lokaliseres til et overordnet samfunnsnivå og at det heller ikke er særlig fruktbart å snakke om mentale eller psykologiske disposisjoner hos enkeltpersoner som fremstår som eksperter.

Man kan betrakte nettopp forestillinger om egenskaper hos innvandrere som en diskurs som omfatter både tankemønstre, verbale ytringer og sosial praksis. Som jeg var inne på ovenfor har forskningen omkring den nye rasismen vært mer eller mindre opptatt av hvilke mentale bilder av ”de andre” som har nedfelt seg gjennom Vestens kolonihierredømme og slavehandel. Også i en norsk kontekst kan man hevde at det alltid vil finnes delvis etablerte rammer for hvilke oppfatninger som er mulige (Fuglerud 1996:490). Blant annet kan bilder av innvandrere være preget av erfaringer fra sjøfart, misjonsvirksomhet og bistandsarbeid. Slike rammer for forståelse kan influere på vurderinger av ”sosiale andre” som venner, fiender eller tvetydige fremmede, for å bruke Baumans terminologi (1990). Jeg har vært inne på hvordan Hervik og hans medforfattere (1999) ser massemedia som en meget viktig kilde til kunnskap i en situasjon hvor man har liten kontakt og lite kunnskap om konkrete personer med innvandrerbakgrunn. Bredal (1999) har pekt på hvordan to fortellinger eller narrativer om ungdom med innvandrerbakgrunn ser ut til å avløse hverandre i massemedia. Dette er historier om voldelige og kriminelle gutter og undertrykte og forfulgte jenter. Min påstand er ikke at slike

bilder er uten rot i virkeligheten. Men som de *eneste* eller i alle fall dominerende fortellingene majoritetsbefolkningen presenteres for, bidrar de til en overdreven orientering om forskjeller.

På samme måte som nyrasismebegrepet er vanskelig, er ikke diskursbegrepet særlig mye enklere å hankses med. En fordel med begge, er at de fokuserer på hvordan ideer befinner seg på et sosialt nivå, overordnet det enkelte individ. Det er irrelevant å lete etter mentale bilder og forestillinger som tilstedeværende hos noen og fraværende hos andre personer. Med diskursbegrepet rettes oppmerksomhet til mer allment tankegods. Jeg har vært inne på muligheten for at en beslutning som springer ut av en følelse av motvilje, kan begrunnes og legitimeres i ettertid.

Her ligger grunnlaget for å tilkjenne status til informantutsagnene i denne rapporten. Jeg mener ikke at det finnes noe enkelt en-til-en forhold mellom personers mentale bilder og de handlingene de utfører. Som jeg straks vil utdype nærmere, har jeg strengt tatt ingen kunnskaper om hvordan informantene handler. Snarere har jeg et inntak til verdier informantene slutter seg til gjennom hvordan de beskriver resonnementer som ligger til grunn for handlingene de foretar. Dermed presenteres vi for budskap om hva den enkelte oppfatter som legitime beveggrunner. Dette betyr at rapporten kan kalles en studie av hvilke argumenter som fremstår som rimelige og tilforlatelige i den posisjonen den enkelte informant befinner seg. En videre ambisjon med denne studien er å identifisere hvilke av disse tankemønstrene som virker ulikhetsgenererende når de settes ut i handling.

2.4 Intervjuene, fremgangsmåten og konsekvenser av metodevalget

Informasjonen som er samlet inn i denne undersøkelsen egner seg ikke for å trekke slutninger om omfang eller utbredelse av bestemte oppfatninger. Det er heller ikke mulig å si noe sikkert om læreplassøkere med innvandrerbakgrunn får læreplass lettere enn tidligere, selv om vi skal se eksempler på at informanter oppfatter det slik. Målsetningen med undersøkelsen er ikke å presentere representative funn, men å gå i dybden av informantenes resonnementer. Dette skal jeg etter hvert utdype nærmere.

I alt har jeg intervjuet 49 personer på ulike nivåer av opplæringssystemet i Oslo og Akershus i løpet av 2000. Ikke alle kategorier informanter vil være like godt reflektert i denne rapporten. Faglærere ved skolene ga verdifull informasjon som jeg har til hensikt å gå grundigere inn på ved en senere anledning. Informasjonen fra konsulenter ved Fagopplæringssetaten i Oslo og Fagopplæringskontoret i Akershus er også langt mer omfattende enn jeg er i stand til å gi i denne rapporten.

Intervjuene på bedriftsnivået, som er referert i kapittel 3, begrenser seg til åtte intervjuer med informanter som har ansvar for utvelgelse eller opplæring av lærlinger. Informantene befinner seg i bedrifter, virksomheter eller opplæringskontor innenfor fag hvor søkere med innvandrerbakgrunn er til dels godt representert. De åtte informantene kan sies å befinne seg i nokså usammenlignbare posisjoner. Medarbeidere i et opplæringskontor har bedre oversikt gjennom sin kontakt med et nettverk av virksomheter eller medlemsbedrifter, sammenlignet med en personalansvarlig i en bedrift som har ansvar for rekruttering av en eller flere lærling til sin egen arbeidsplass. Tre av de åtte informantene hadde tilknytning til opplæringskontor, og andre tilhørte bedrifter i eller utenfor opplæringskontor. Det eksisterer ikke mange opplæringskontor innenfor hvert lærefag i en avgrenset region. For å ivareta informantenes anonymitet, går det derfor ikke alltid frem av teksten hvilke informanter som uttaler seg på vegne av opplæringskontor, og hvem som representerer bedrifter.²⁴ Av samme hensyn har jeg brukt titler som ”personalansvarlig” og ”opplæringsansvarlig”, som er helt fiktive titler. Dessuten er alle stedsnavn, navn på skoler og navn på bedrifter fiktive.

Av de åtte informantene på det som med en samlebetegnelse kan kalles bedriftsnivået, var to tilknyttet klart jentedominerte lærefag og seks var knyttet til klart guttedominerte lærefag, hvorav hele fem var relatert til bilfag. Det er umulig å hevde at disse fem intervjuene som fant sted i bedrifter og virksomheter som er knyttet til bilfagene, skulle være representative for bilbransjen, enn si for det private næringslivet i hovedstadsområdet. Det er ikke krav til representativitet og bredde jeg har forsøkt å imøtekomme i denne undersøkelsen, men heller en viss representasjon og et ønske om å gå i dybden av informantenes resonnementer.

I kapittel 4 rapporterer jeg fra intervjuer med elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn. I alt 25 ungdommer ble intervjuet, hvorav 8 var lærlinger og 17 var elever. Blant sistnevnte hadde fem søkt skoleplass for det påfølgende opplæringsåret, mens 12 hadde søkt læreplass, hvorav seks hadde tilbud og seks ikke hadde tilbud på det tidspunktet intervjuet fant sted. Det første elevintervjuet ble foretatt 23. mai, og det siste den 16. juni 2000. I avsnitt 4.3 har jeg drøftet spørsmålet om dette tidsrommet kunne sies å falle tidlig eller sent i formidlingsprosessen. Selv om det kunne ha vært interessant også å intervjuer ungdommer med norskfødte foreldre om de samme temaene, vurderte jeg ikke dette som gjennomførbart innenfor rammen av prosjektet. I intervjuene med ungdommer stilte jeg spørsmål om en rekke flere temaer enn jeg har anledning til å

---

²⁴ For en omtale av ansvars- og arbeidsdeling mellom bedrifter og virksomheter på den ene siden og opplæringskontorene på den andre siden, henvises til kapittel 1. For en informativ gjennomgang og analyse av opplæringskontorenes rolle, se Michelsen & Høst 1997 og Michelsen et al. 1998.

behandle i denne rapporten. Her fokuserer jeg på ungdommenes vurderinger av en serie spørsmål om det fins like muligheter for alle i skole, fagopplæring og arbeidsliv og hvordan de vurderer betydningen av kjønn, familiens økonomi og om man har innvandrerbakgrunn eller ikke. I avsnitt 4.3 har jeg gitt en nokså detaljert gjennomgang av spørsmålene med en begrunnelse for rekkefølgen og hvorfor jeg startet med generelle spørsmål for etter hvert å konkretisere med spørsmål som stadig ble mer sensitive, vil kanskje noen si. Der er det redegjort for hvordan jeg ønsket å ha en avventende holdning til hvilken betydning ungdomene selv ville tilskrive det å ha utenlandsk opprinnelse. Alle navn på personer, skoler og bedrifter er fiktive også i kapittel 4.

En vanlig innvending mot kvalitative intervjuer er at man lett kan komme til å stille ledende spørsmål, at man står i fare for å legge ord i munnen på intervjupersonen gjennom hvordan spørsmålet formuleres. Jeg vil hevde at det er mulig å innta et enda mer kritisk standpunkt i dette spørsmålet, og hevde at enhver undersøkelse i større eller mindre grad må forutsette noe den er anlagt for å utforske. Man kan tenke seg at en arbeidsgiver ikke differensierer mellom søkere med innvandrerbakgrunn og søkere med etnisk norsk bakgrunn, slik at kategoriene blir etablert og påtvunget informanten på grunn av spørsmålene jeg som intervjuer stiller. Når det gjelder en ungdom, kan det være metodisk, men ikke minst etisk betenkelig å tilskrive vedkommende en identitet som ”innvandrer” eller ”ungdom med innvandrerbakgrunn”, dersom dette ikke er en identitet vedkommende har definert som interessant eller relevant for seg selv. I orienteringsbrevet som gikk ut til lærlinger og elever, gjorde jeg imidlertid oppmerksom på at det var ungdom som snakker et annet morsmål eller hjemmespråk enn norsk, jeg var interessert i å komme i kontakt med via lærebedriften eller skolen. Dermed dannet også temaet en viss ramme for intervjuet. Uansett, og kanskje i strid med råd for god intervjuteknikk hvor det er anbefalt å stadig arbeide for størst mulig konkretisering fra informanten (se f. eks. Repstad 1993:71), lot jeg ungdommene få snakke i generelle vendinger på spørsmålene om det finnes like muligheter for alle, uten stadig å be informanten relatere synspunktene til personlige erfaringer. Som en vil se av sitatene i kapittel 4, kan konklusjoner på allment grunnlag peke i en annen retning enn konklusjonene som trekkes ut fra personlige erfaringer, selv om dette ikke alltid divergerer.

Begrepene rasisme og diskriminering ble ikke brakt på bane av meg under intervjuene med noen av personene jeg intervjuet. Ettersom begrepene er så sterkt ladet at de har en tendens til å oppfattes nærmest som skjellsord, antok jeg at informanter i bedriftene ville kunne komme i en forsvarsposisjon overfor anklager jeg uansett mener det er lite fruktbart å rette mot enkeltpersoner. En vil imidlertid se at informanter, og dette gjelder også ungdommene som er sitert i kapittel 4, av og til brukte disse begrepene.

Med valg av dybdeintervjuer som metode, har jeg ikke ønsket å etterligne prosedyrer for utfylling av et spørreskjema i presentasjonen av problemstillinger

for informantene, men heller utnytte samtalen for hva den egner seg spesielt for å gi. Kaarhus (1999) har problematisert det hun mener er en "kvasi-survey"-oppfatning av intervjuer som metode (side 39). I mye av metodelitteraturen blir intervjuer med et relativt lite antall personer betraktet som en forundersøkelse til en undersøkelse ved hjelp av spørreskjema. Det kvalitative intervjuet oppfattes ofte som en forberedelse mer enn som en undersøkelse i seg selv. Videre peker hun på at når intervjuer omtales som ustrukturerte eller uformelle, er det mangler ved metoden som fremheves i en innforstått sammenligning med en surveyundersøkelse. Det er vanlig å betrakte intervjueren som den som har kontroll og forholdet mellom intervjueren og informanten som asymmetrisk, både når det gjelder å definere hva intervjuet skal handle om og rammen for intervjuet eller det som ofte kalles graden av formalitet. Selv om intervjueren har mye av kontrollen i valget av tematikk gjennom sine forhåndsformulerte spørsmål, gjør Kaarhus oppmerksom på at den som blir intervjuet er med i en forhandling om hva det er meningsfullt å snakke om. Dette betyr at både tema og rekkefølge av spørsmål kan bli endret underveis i samtalen. Likeledes vil rammen for intervjuet eller situasjonsdefinisjonen være gjenstand for forhandling.

Alt dette tilsier at det er lite fruktbart å la utfylling av et spørreskjema være modell for hva som skal foregå i intervjusituasjonen. Logikken i en surveyundersøkelse går ut på at alle respondenter skal ha de samme stimuli, og på dette grunnlaget kan man undersøke utbredelsen av gitte svar på forhåndsdefinerte spørsmål. Kaarhus problematiserer også idealet om repeterbarhet, når hun fremhever at ethvert intervju i en viss forstand er enestående. Ikke minst vil et gjennomført intervju for intervjueren danne noe av konteksten for neste intervju; intervjueren forandrer seg og blir stadig bedre informert underveis i prosessen. Når intervjueren etter hvert merker at det kommer lite ny informasjon fra nye informanter, kan man si at undersøkelsen begynner å nå et metningspunkt.

Kaarhus (1999) peker på at man kan betrakte det antropologiske feltarbeidet som en alternativ modell til surveymodellen. Med dette vektlegger hun hvordan intervjuene ikke bare er en avgrensbar del av forskningsprosessen, men at også fortolkning og omfortolkning inngår i selve prosessen (side 57). For meg er det også åpenbart at et feltarbeid kan gi tilgang til hva folk faktisk foretar seg og ikke bare hva de sier at de gjør (Holy & Stuchlik 1983). Gjennom et feltarbeid kunne det ha vært større muligheter for å ta utgangspunkt i konkrete hendelser for å få mer konkretiserte begrunnelser for de valgene informantene ellers foretar og ikke bare tenkte tilfeller basert på abstrakte forestillinger.²⁵

Kaarhus (1999) minner også om at forholdet mellom intervjuer og intervjuperson i noen grad vil være definert med basis i roller som ligger utenfor

---

²⁵ Borchgrevink (1996:12-14) har kommentert den påfallende mangelen på studier basert på deltakende observasjon på flerkulturelle arbeidsplasser og drøfter flere mulige årsaker til dette.

intervjusituasjonen. Rekkevidden av dette er vanskelig å avgrense. Når en hvit kvinne ønsker å snakke med en mann, som også er hvit, i en mannsdominert bransje, kan det forhandles om betydningen av kjønn i situasjonen, mens en felles forståelse av hvem "vi" er i relasjon til "de andre" kan bli tatt for gitt når intervjueren og intervjupersonen har den samme språklige og etniske bakgrunnen. Når en ung gutt eller jente er konfrontert med spørsmål fra en forsker som er dobbelt så gammel, og intervjuet foregår i skolebygningen, kan det kanskje oppfattes som en litt underlig form for muntlig eksamen. Å velge å hevde at det foregår forskjellsbehandling i det norske samfunnet på grunnlag av etnisk bakgrunn, overfor en hvit "autoritetsperson" er kanskje ikke den enkleste veien ut.

Jeg har flere ganger under intervjuene erfart at informanter ønsker å få frem sine synspunkter, selv om de kan være nokså løselig knyttet til det enkelte spørsmålet jeg har stilt, om enn relatert til de temaene jeg ønsker at intervjuet skal handle om. Spesielt i en slik situasjon har intervjuet lite til felles med avkryssing av svaralternativer på lukkede spørsmål i et spørreskjema. Den kvalitative tilnærmingen har vært særlig gunstig med tanke på å få frem kompleksiteten i resonnementene til personer som plukker ut lærlinger, men også i intervjuene med ungdommer med innvandrerbakgrunn, som har vært oppfordret til å reflektere rundt spørsmålene uten å måtte konkludere med entydige svar som ved avkrysning på lukkede spørsmål i et spørreskjema. Det interessante er hvordan informanten nyanserer eller begrunner sine meninger, fremhever forbehold og kontekstualiserer sine oppfatninger ved å vise til hvilke hensyn som spiller inn. Dette har jeg ansett som verdifullt og forsøkt å oppfordre til, i stedet for å forsøke å erobre fullstendig kontroll om hva som skal foregå i situasjonen. Med dette er vi inne på et annet viktig aspekt ved intervjusituasjonen, som man kan velge å verdsette i stedet for å betrakte det utelukkende som forstyrrende, nemlig at den som intervjues ikke nødvendigvis gir nøkterne, beskrivende opplysninger om en sak, men at utsagnene også kan være av en *performativ* karakter: Informanten kan gi en presentasjon av seg selv eller bedriften vedkommende representerer med underliggende hentydninger til gjenkjennelige sosiale normer. Dette er også åpenbart i intervjuene med ungdommer når de uttrykker tilslutning til ideen om at det er viktig å anstrenge seg, slik vi skal se i kapittel 4. For ansatte i bedrifter og opplæringskontor, kan det være viktig å formidle at ens preferanser eller beslutninger under utvelgelse av lærlinger ikke springer ut av ondsinnethet eller personlig uvilje mot personer med innvandrerbakgrunn.

Min hensikt her er ikke å fremheve fortrefeligheten av kvalitative intervjuer fremfor andre metoder. Det er grunn til å være klar over hvilke fortrinn som ligger i metoden når det gjelder å gå i dybden av informanters resonnementer, men det er også viktig å være klar over metodens begrensninger. På det grunnlaget som presenteres gjennom intervjuundersøkelsen, er det ikke mulig å si noe om tendenser til endring over tid når det gjelder tilgangen til læreplasser for ungdom med innvandrerbakgrunn. Utover de tallene og opplysningene som er gjengitt fra

Fagopplæringsetaten i Oslo og Fagopplæringskontoret i Akershus, har ikke formålet med denne undersøkelsen vært å gi noe kvantitativt bilde av tilgangen til opplæring i bedrift for ungdom med innvandrerbakgrunn. Her henvises til tidligere rapporter fra NIFU og fra andre deler av nettverket i evalueringen av Reform 94, som er omtalt i kapittel 1. I denne undersøkelsen er det aktørers egne ord om begrunnelser for de valgene de tar som har vært interessante.

Som jeg var inne på tidligere, har Pihl (2000) pekt på at selvrepresentasjon er det eneste inntaket vi kan ha til informanternes intensjoner.²⁶ Så lenge rasisme, men også diskriminering på etnisk grunnlag er sosialt fordømt, kan man ikke forvente at slike fenomener er noe en har direkte tilgang til gjennom intervjuer. Jeg har ikke vært opptatt av å avdekke noen ond vilje blant arbeidsgivere eller ledere i bedriftene. Tvert imot har jeg betraktet de personlige motivene og intensjonene folk har som i prinsippet utilgjengelige for meg. I praksis betyr dette at jeg ikke har lett etter andre motiver hos mine informanter enn de selv oppgir at de har. Dette løser også et problem med at informantene kan omformulere sine beveggrunner for hvorfor de gjør som de gjør.

2.5 Konklusjoner

I Jenssens anbefaling (1994) om at forskere bør undersøke hvordan begrepet rasisme debatteres i internasjonal faglitteratur, ligger det ingen oppfordring til å bruke det ukritisk. Det er ikke mulig å overse at begrepet er beheftet med sterke konnotasjoner og at det er politisert i en slik grad at det for eksempel kan sette viktige aktører i en forsvarsposisjon som er lite gunstig med tanke på endringer. Jenssens anbefaling retter seg imidlertid først og fremst mot forskere (side 361).

Nyrasismebegrepet har vært lansert som betegnelse på alle angrep og anføtelser mot personer med innvandrerbakgrunn. Man kan hevde at altomfattende begreper blir meningsstomme, og et vesentlig problem er mangelen på nyansering. På den annen side blir rasismebegrepet etter en gjengs, folkelig oppfatning avgrenset til fenomener i fortiden, til ideologier og praksiser i andre deler av verden eller til tendenser som venstreorienterte finner på den politiske høyreside – det vil si som et relevant begrep i sammenhenger hvor selv ikke befinner seg. Kravet om at folks intensjoner må tas med i vurderingen av om

---

²⁶ Rent praktisk forsterkes viktigheten av selvrepresentasjonen gjennom betingelser som er gitt av Datatilsynet. For denne undersøkelsen er det gitt konsesjon fra Datatilsynet, men det ble ikke søkt om konsesjon til å innhente opplysninger fra andre enn informantene selv eller om å få koble opplysninger fra andre registre, fordi det synes å være svært vanskelig å få slik konsesjon (Kvalsund & Myklebust 1998). Dette innebærer at elever og de opplysningene de ga ikke ble drøftet med faglærere; læringer ble ikke drøftet med representanter for den enkelte lærebedriften og enkeltbedrifter ble ikke drøftet med fagopplæringskontorene.

rasismebegrepet er relevant, er en drastisk innsnevring av begrepets gyldighetsområde, ettersom enhver positiv begrunnelse garanterer for gode hensikter, mens virkningene av en praksis kommer i annen rekke.

Denne debatten kan betraktes som et utslag av det klassiske skillet mellom sinnelagsetikk og ansvarsetikk – med vekt på henholdsvis motiver og konsekvenser. Weber fremhevet hvordan disse ulike etiske perspektivene eksisterer side om side i det moderne samfunnet, men at det har foregått en forskyvning mot ansvarsetikk. Når målet helliger midlet, oppstår det imidlertid et legitimitetsproblem som søkes løst gjennom en instrumentell rasjonalitet eller formålsrasjonalitet som er et viktig grunnlaget for byråkratiet. Denne konsekvensorienteringen begrunnes pragmatisk i motsetning til den idealistisk orienterte sinnelagsetikken (Nygaard 1995:54-55). Når Jenssen (1994) fremhever at det påhviler forskere å vise at den rasismen som postuleres rettfærdiggjør diskriminering av synlige minoriteter og bare disse, oppfatter jeg ham som konsekvensorientert. Jeg har også vært inne på hvordan motiver ikke bare er vanskelig tilgjengelig for forskning, men at spørsmål om intensjoner er mindre viktige sammenlignet med spørsmål om konsekvenser av beslutninger – dette gjelder ikke minst fra offerets ståsted. Om nøkkelpersoner – de som velger ut lærlinger til bedriftene – har til hensikt å unngå søkere med innvandrerbakgrunn eller om de ikke kan hjelpe for at det blir sånn, kan dette sies å komme ut på ett for de søkerne med minoritetsbakgrunn som måtte bli stående uten tilbud om lære plass.

Diskrimineringsbegrepet er heller ikke et enkelt begrep. Sentralt i forståelsen av diskrimineringsbegrepet står ideen om rasjonalitet. Jeg har vært inne på hvordan grensene for det rasjonelle, men dermed også kriterier for legitimitet, er flytende og uklare. Som jeg skal komme tilbake til i kapittel 5, er det interessant å merke seg at det er *økonomiske* hensyn som bifalles og som fremstår som legitime i bedriftenes overveielser av handlingsalternativer i moderne kapitalistiske samfunn. Dette forhindrer ikke at det kan være *psykologiske* og *symbolske* hensyn til ligger til grunn for beslutninger, selv om beslutningene begrunnes med henvisning til økonomiske hensyn. Den intensjonaliteten som ofte nokså ureflektert blir ansett som en forutsetning for at handling skal kunne karakteriseres som diskriminerende, er en urimelig betingelse dersom man tar diskursbegrepet på alvor. Den internasjonale litteraturen peker på at det kan eksistere bestemte mentale bilder som preger oppfatninger og kunnskap i majoritetssamfunnet om personer med etnisk minoritetsbakgrunn, og at det stadig pågår en meningsproduksjon omkring forskjellighet.

Selv om oppmerksomheten om såkalte nyrasistiske tendenser kan føre til et rasismebegrep som er problematisk for analytiske formål, åpner det for en sensitivitet for at kategorier ikke nødvendigvis er nøytrale. Produksjonen av kunnskap og objektive sannheter blir utfordret gjennom diskursbegrepet, som

retter oppmerksomhet mot ideer og ideologiske strømninger heller enn mot enkeltpersoner og deres mentale disposisjoner.

Likevel er det grunn til å spørre om ulikheter, slik de for eksempel kan gi seg utslag i forskjeller i tilgang på læreplasser, skyldes forskjeller i levekår, skoleprestasjoner, norskferdigheter, foreldres arbeidsmarkedstilknytning eller andre forhold som er systematisk ulikt fordelt. Dette er en diskusjon som allerede har vært ført i flere tiår internasjonalt.

Ideelt sett må vi ha et blikk på flere sider av prosessene. Det kan finnes læreplassøkere med innvandrerbakgrunn som har dårlige språkkunnskaper, og en bedrifts bekymring for dette og nøling med å påta seg et opplæringsansvar er ikke vanskelig å forstå. Samtidig kan innvendinger om manglende språkkunnskaper gi et skinn av legitimitet, selv om ferdighetsnivået ikke er undersøkt for hvert enkelt tilfelle. Tilnærmingen i denne rapporten går ut på å lytte til resonnementene arbeidsgivere legger til grunn for de valgene de foretar.

Til grunn for denne studien ligger en antakelse om at beslutningstakere kan være preget av tankemønstre, ideer, vinklinger fra offentlig nyhetsdekning og debatt. Informantene jeg har snakket med kan i større eller mindre grad være påvirket av tenkning som gjør seg gjeldende i offentlig debatt når de snakker om rekruttering og opplæring av lærlinger med innvandrerbakgrunn. Det er i denne forstand informantene kan sies å representere flere enn seg selv. I en offentlig diskurs vil det være visse taleformer og poengteringer som kan betraktes som saklige og legitime, mens andre taleformer er diskreditert i omtaler av innvandrere, flyktninger og deres etterkommere. Slike diskurser vil trolig variere med grad av offentlighet, om man uttaler seg som privatperson eller på vegne av en bedrift eller virksomhet og med hensyn til hvor intervjuet finner sted. Det er heller ikke mulig å se bort fra at visse taleformer kan være akseptert i visse miljøer og ikke i andre, avhengig av blant annet utdanning og sosioøkonomisk bakgrunn. Gode informanter for meg er informanter med verbale ferdigheter som meddeler ideer som kommer til uttrykk fra flere hold. Det er opp til andre å vurdere om de sitatene jeg bruker er sære og idiosynkratiske eller om de reflekterer mer allmenne tankemønstre.

I kapittel 1 har jeg fremhevet hvordan det er minoritetsspråklige gutter som læreplassøkere til guttedominerte fag, som kommer dårlig ut i sammenligning med søkere med majoritetsbakgrunn. Søkernes karakterer og fravær kan ikke forklare dette ifølge NIFUs tidligere analyser av formidlingsresultatene, det vil si at utvelgelse ikke alltid har foregått ut fra det vi kan kalle formelle seleksjonskriterier. I neste kapittel skal jeg gjengi synspunkter fra informanter i lærebedrifter om hva de legger til grunn under utvelgelse av lærlinger.

3 Situasjonsbeskrivelser fra lærebedriftene

I en tid med stor etterspørsel etter lærlinger og et uttalt behov for fremtidige fagarbeidere, hvordan oppfattes søkere til læreplass og lærlinger med innvandrerbakgrunn? Dette er et sentralt spørsmål jeg har søkt svar på gjennom intervjuer med ansatte i opplæringskontor, bedrifter og virksomheter som har oppgaver knyttet til rekruttering og opplæring av lærlinger. Gjennom intervjuene har jeg fått personalansvarlige i tale om hva de legger vekt på i rekrutteringen av lærlinger, hvilke ulemper de eventuelt ser og hvilke mulige fortrinn som knyttes til lærlinger med innvandrerbakgrunn. Gjennom dette har jeg forsøkt å få innsikt i hvilke resonnementer som ligger til grunn for beslutninger og vurderinger som angår læreplassøkere med innvandrerbakgrunn.

Som jeg har vært inne på tidligere, har jeg ikke vært på jakt etter skjulte motiver eller beveggrunner som informantene eventuelt har villet holde tilbake under intervjuet. Mitt inntak til å forstå situasjonen har vært informantenes eksplisitte beskrivelser av erfaringer og resonnementer som ligger til grunn for de beslutningene de tar. Med andre ord har jeg ikke lett etter og vil heller ikke spekulere omkring hvorvidt det eksisterer noen ”ond vilje” eller intensjon om å diskriminere søkere med innvandrerbakgrunn. Det interessante, mener jeg, er hvorvidt det finnes resonnementer og handlingsmønstre som kan sies å ha *diskriminerende virkning*, uansett om diskriminering er intendert eller ikke. Dette innebærer at beskrivelser av en generell praksis på et område, som for eksempel kanaler for rekruttering av lærlinger eller ulike preferanser når det gjelder rekrutteringen, også må fokuseres, selv om søkere med innvandrerbakgrunn ikke er en eksplisitt kategori i informantenes uttalelser.

Jeg har altså ikke lett etter andre motiver hos mine informanter enn dem de selv har oppgitt at de har. Jeg antar at informantene i større eller mindre grad kan være påvirket av tenkning som gjør seg gjeldende i offentlig debatt når de snakker om rekruttering og opplæring av lærlinger med innvandrerbakgrunn. I en offentlig diskurs vil det være visse taleformer og poengteringer som kan betraktes som saklige og legitime, mens andre taleformer er diskreditert i omtaler av innvandrere, flyktninger og deres etterkommere.²⁷ I den forstand at informantene i større eller

---

²⁷ Det finnes likevel enkelte systematiske variasjoner i nordmenns holdninger til innvandrere og flyktninger som har vedvart over tid. Flere undersøkelser har vist at kvinner er mer liberale enn menn, yngre er mer liberale enn eldre; jo høyere utdanningsnivå, jo større er velviljen overfor innvandrere og flyktninger, det er større velvilje i byer enn i bygder. Det viser seg også at spørsmålet om hvilke økonomiske og sosiale goder innvandrere skal få ta del i varierer etter hvordan folk flest opplever at

mindre grad er influert av en offentlig diskurs, som også kan sies å tale gjennom dem, kan vi si at informantene representerer flere enn seg selv.²⁸ En viktig målsetning for denne delen av prosjektet er å avdekke hvilke barrierer som fremstår som legitime i lærebedrifters vurderinger av læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. Slike barrierer kan dreie seg om språklig kompetanse og kommunikasjonsferdigheter. En ide om et slags metningspunkt når det gjelder inntaket av lærlinger med innvandrerbakgrunn er fremtredende i flere av intervjuene, og dette skal jeg etter hvert vie mye oppmerksomhet. På disse to områdene kan innvandrerbakgrunn fremstå som et hinder i seg selv, noe jeg vil utdype nærmere. Ellers har informantene presentert for meg antakelser om at ungdom med innvandrerbakgrunn er overrepresentert både i positiv og negativ retning når det gjelder fravær, karakterer, typer av sosiale nettverk, interesse for faget, som utgjør noen forhold av betydning ved utvelgelse av lærlinger. Jeg vil imidlertid vise at bildet som tegnes er ganske mangfoldig; på enkelte områder peker erfaringene i stikk motsatt retning.

3.1 ”Fordommene er der inntil du liksom får den første erfaringa”

Tematisk dreide intervjuene seg rundt tre hovedpunkter:

- 1) rekrutteringen til lærebedriftene
- 2) forløpet av opplæringen
- 3) kompetanseoppnåelse

Av disse er det første temaet det mest interessante når det gjelder ungdom med innvandrerbakgrunn. Dette er fordi det ikke meldes om noen forskjeller av betydning verken når det gjelder forløpet av opplæringstiden eller hvem som består fagprøven. Det siste temaet kan med fordel besvares gjennom kvantitative undersøkelser, hvilket det ikke vil være rom for innenfor rammen av denne

---

de har det økonomisk, det vil si at holdninger ser ut til å endre seg med konjunktorene (Blom & Ellingsen 1998).

²⁸ Representativitet er ellers et ideal jeg ikke har etterstrebet i denne undersøkelsen. Jeg har brukt en intervjuguide med åpne spørsmål, og jeg har ikke forsøkt å etterligne en kvantitativ undersøkelse, men heller lagt vekt på å utnytte den metodiske tilnærmingen for hva den kan gi. Informantenes synspunkter varierer betydelig, og kan sees på bakgrunn av at de har ulik faglig bakgrunn, de befinner seg i ulike deler av opplæringssystemet, de har i ulik grad erfaring med medarbeidere med innvandrerbakgrunn, foruten at de har forskjellig kjønn, alder og utdanning. Dette tilsier at det ikke finnes én sosial virkelighet når det gjelder disse spørsmålene, men mange.

rapporten, men noen inntrykk som ble meddelt fra informantene, skal jeg likevel gjengi.

Både ved Fagopplæringsetaten i Oslo kommune og ved Fagopplæringskontoret i Akershus fylkeskommune ble det hevdet at ungdommer med innvandrerbakgrunn på ingen måte er overrepresentert i saker som gjelder heving av lærekontrakter. Heving av lærekontrakt vil riktignok være et ganske grovt mål på hvor vellykket et læreforhold er, og det kan være forskjeller i årsaker til at en lærling ønsker seg ut av bedriften sammenlignet med saker hvor bedriften initierer prosessen med å få hevet lærekontrakten. Når prosessen med å få hevet en lærekontrakt kommer i gang etter ønske fra lærlingen, kan dette være fordi vedkommende er kommet til at han eller hun har valgt feil. Informanter både på fylkesnivå og bedriftsnivå pekte imidlertid også på at lærlinger som kommer utenbys fra til en lærebedrift i hovedstadsområdet, har en tendens til å finne seg ny lære plass i eget fylke etter en tid. Derfor er det ikke underlig at ungdommer med innvandrerbakgrunn ikke er overrepresentert i saker som angår heving av lærekontrakter i hovedstadsområdet. Når prosessen initieres av bedriften, vil det være på grunn av at de ikke finner å kunne gjennomføre oppgaven de har påtatt seg. Slike saker kan være relativt sjeldne, i alle fall for store bedrifter som har lang erfaring som lærebedrifter:

Da går det heller mer på atferd og sånne ting, for det er forskjell. Vi måtte la en lærling hos oss nå slutte, han var fra Pakistan, og vi måtte la en norsk gutt slutte. På grunn av atferdsproblemer og interesse for faget, altså de hadde ikke interesse, de bare gikk ber og ødela for de andre (...) og kom for seint og ga blaffen. Og det... Barnehage gidder vi ikke å drive. (...) Det er første gang vi har [hevet lærekontrakter], og det gjorde vi i samarbeid med yrkesopplæringsnemnda. (...) Og det er et nederlag for oss og. (Personalansvarlig, StarCar)

Denne informanten beskrev prosedyren i detalj, og konkluderte med at de to lærlingene bare ventet på å få gå da de var nådd frem til siste del av prosessen. Dette indikerer at forskjellen mellom saker hvor heving skjer etter ønske fra bedriften versus saker hvor heving skjer etter ønske fra lærlingen, ikke nødvendigvis er skarp og utvetydig.

Fra et opplæringskontor i et annet guttedominert fag ble det pekt på at motivasjonen ikke hadde vært noe problem blant de relativt få lærlingene med innvandrerbakgrunn de hadde hatt:

Heving av kontrakter? Ja, der er du inne på noe, jeg tror fillern ikke vi har beva en eneste kontrakt med en med innvandrerbakgrunn. Men nå har vi ikke så veldig mange av dem, da. Nei. Jeg tror nok de er nok ganske pliktoppfyllende. (...) Fem år har jeg jobba her nå, jeg tror ikke vi har beva en kontrakt noen gang med en med innvandrerbakgrunn. Mange av dem har sjangla seg gjennom fagproven, men de har på en måte vært motivert nok, selv om de har fått seg bra mange på trynet. For vi bever en del kontrakter vi, altså. Ja, for vi er

ganske drittlei av at dem gir faen i forhold til de pliktene vi pålegger dem. Så vi hever en del kontrakter. (Opplæringsansvarlig, El Mont)

Hvordan ungdom med innvandrerbakgrunn er representert når det gjelder heving av lærekontrakter etter initiativ fra bedriftene, kan ikke tallfestes ut fra opplysninger vi har ved NIFU foreløpig. Etter å ha bladd igjennom saksmapper på fylkeskontorene, fremstår det imidlertid som meget klart for meg at ungdom med innvandrerbakgrunn på ingen måte er overrepresentert i slike saker, heller tvert imot, når jeg bedømmer dette ut fra navn. Dette poenget ble også fremhevet fra bedrifter og opplæringskontor, og ikke minst av fagkonsulenter på fylkesnivå, som er de som har den beste oversikten over dette.

Det ble dessuten fremhevet fra mange hold at ungdom med innvandrerbakgrunn ikke peker seg ut i noen negativ retning når det gjelder å bestå fagprøven. Dette er imidlertid et spørsmål som kunne fortjene mer oppmerksomhet og som vi kan gå nærmere inn på ved en senere anledning, gjennom analyse av datamateriale som NIFU er i ferd med å samle inn. Gjennomgående i flere av intervjuene jeg gjorde, og fra alle nivåer av opplæringssystemet, ble det pekt på at det nok først og fremst er rekrutteringsfasen som er kritisk når det gjelder læreplassøkere med innvandrerbakgrunn – og ikke i samme grad opplæringsfasen. Et noe mer komplekst bilde ble imidlertid formidlet fra et opplæringskontor i et guttedominert fag. Her ble det pekt på at de læreplassøkerne som har de svakeste resultatene fra skolen ofte er de som figurerer som søkere i flere runder før de ble formidlet:

Ja. Riktig, så de svakeste blir jo hengende igjen til slutt, og det ser du jo også faktisk, at de som tegner lærekontrakt seinest på året det er på en måte de svakeste og minst motiverte. Og det er de som stryker til fagprøven. For det henger jo igjen hele veien, ikke sant, at de som går opp sist til fagprøven, det er de som tegner lærlingkontrakt sist og også som oftest de svakeste. Så vi er der nå. De som tegner lærekontrakt sånn ganske umiddelbart etter skolen, de [er jo ferdig med fagprøven nå] (...), og det er nå strykene kommer. Så det er system i det. (Personalansvarlig, El Mont)

På spørsmål om han trodde det var en overrepresentasjon av gutter med innvandrerbakgrunn blant de svake elevene, svarte denne informanten bekreftende, og la til:

Det tror jeg faktisk det har vært, ja. For det er klart vi stusser på det. Når vi har en flink. Når det er en veldig flink en så reagerer vi faktisk på det. Ja, det er det altså. (...) Så de er overrepresentert, helt klart. (Personalansvarlig, El Mont)

Disse problemene relaterte informanten til mangelfulle ferdigheter i norsk, og dette skal jeg komme tilbake til. Fra et annet guttedominert fag var imidlertid erfaringen en ganske annen når det gjaldt hvordan lærlingene med innvandrerbakgrunn var i

stand til å møte de faglige kravene, og hvordan de var representert med hensyn til å bestå fagprøven:

I 1998 hadde vi en strykeprosent på 8, så hadde vi en ambisjon for 1999 om at den skulle vi redusere til 5, men den ble 2,1, men det er fordi vi har fulgt opp disse elevene ganske ettertrykkelig. Men det er ingen fremmedspråklige som strøk. Så når de først kommer ut i arbeidslivet og kommer vekk fra gjengmentaliteten og det der, så gjør de en glimrende jobb. Så det er det ikke noe tvil om at de gjør en like god jobb som nordmenn når de først kommer ut og får stabilisert seg i bedriften, og da snakker jeg generelt. Vi finner alltid dårlige, men det finner vi for nordmenn og, så de gjør en god jobb ute i bedriften. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

På bedriftsnivå ble det også fremhevet at oppfølging fra bedriftens side var en meget viktig faktor når det gjaldt lærlingenes muligheter for å bestå fagprøven, men at lærlingene også hadde et ansvar for å si fra selv dersom vedkommende følte usikkerhet eller uklarhet på enkelte områder av læreplanen. Det er ellers viktig å huske at spørsmålet om hvor godt den enkelte lærling med innvandrerbakgrunn klarer seg faglig gjennom opplæringsforløpet og om vedkommende består fagprøven, ikke bare er et spørsmål om lærlingens motivasjon, språklige ferdigheter eller faglige nivå fra skolen. Hvor godt bedriften ivaretar sitt opplæringsansvar, vil også ha stor betydning, og dette gjelder selvfølgelig ikke bare for lærlinger med innvandrerbakgrunn. Det er ikke tvil om at man ved enkelte bedrifter setter sin ære i å gjøre en god jobb på dette området:

Bank i bordet, vi har aldri hatt stryke på fagprøven noen gang, men det er fordi vi har lagt ned mye ressurser, og det gjør vi uavhengig av hvor folk er fra, for å si det sånn. Men hvis du får lærlingeplass på et lite verksted, hvor dem ikke har ressurser og hvor dem er mer opptatt av at dem har fått en billig arbeidskraft enn noe annet, så blir du gjerne plassert til å gjøre enkle oppdrag som genererer omsetning og penger, og så får du kanskje litt mindre utbytte sjøl sånn opplæringsmessig, og så møter du til fagprøve og er ikke forberedt på en måte. (Personalansvarlig, Millibil)

Den samme informanten undret seg ellers over vanskeligheter for personer med innvandrerbakgrunn på arbeidsmarkedet, når han betraktet dette i lys av sin egen erfaring:

Det er jo min erfaring, den er jo helt subjektiv, men de få jeg har måttet sparke i min karriere som leder, det har vært nordmenn, utelukkende. Og det er litt pussig på mange vis. Man kan jo få inntrykk av det motsatte når man leser i avisen av og til. Det er litt trist egentlig, at det er sånn. Det er vel kanskje litt derfor og at det er fryktelig mye enklere for nordmenn å få jobb i dag enn det er for folk med innvandrerbakgrunn. (...) Men jeg trur over de siste fire årene, med de vi har hatt her [med innvandrerbakgrunn] som har skikkelig seg og vært ordentlige og greie, de ..., det har varma opp de andre [ansatte], trur jeg, jeg trur at da forsvinner mye av fordommene, altså. Fordommene er der inntil du liksom får den første erfaringa, trur jeg. (Personalansvarlig, Millibil)

Informantens betraktninger går ut på at terskelen inn i lærebedriften kan være høyere for læreplassøkere med etnisk minoritetsbakgrunn, men at fordommer og skepsis sjelden innfris i praksis. Erfaringene over tid blant de personene jeg har intervjuet er noe forskjellige når det gjelder hvor godt lærlinger med innvandrerbakgrunn klarer seg faglig og i hvor lett de består fagprøven, men jeg har ikke møtt påstander om at det er noen høyere strykprosent blant dem. Jeg mener ikke at jeg med dette har foretatt noen undersøkelse av de faktiske forholdene. I hvilken grad lærlinger med innvandrerbakgrunn har lyktes med å gjennomføre fagprøven med bestått resultat, er et spørsmål som med fordel kan stilles til et kvantitativt datamateriale. Det kunne være særlig interessant å se på hvilket tidspunkt i formidlingsforløpet læreplassøkere kommer i lære, det vil si om det er slik at søkere med innvandrerbakgrunn kommer senere i lære og om dette skjer uavhengig av det faglige prestasjonsnivået, samtidig med lærlinger med etnisk norsk bakgrunn som har svakere faglige prestasjoner. Med andre ord kan det være grunn til å undersøke om den systematikken som informanten fra El Mont pekte på i første rekke er betegnende for læreplassøkere med etnisk norsk bakgrunn. Forventningene til at lærlinger med innvandrerbakgrunn er svake faglig sett, bygger på erfaring, slik som denne informanten beskrev, men slike antakelser er også interessante nettopp som forventninger. Det er denne typen forventninger til lærlinger eller læreplassøkere med innvandrerbakgrunn jeg skal undersøke mer inngående i det følgende.

Enkelte antakelser, som for eksempel forventninger om mangelfulle språklige ferdigheter, kan virke negativt når det gjelder sjansene for å komme raskt i lære for søkere med innvandrerbakgrunn. Andre kriterier man bygger på under utvelgelsen, for eksempel om lærlingen kommer fra hovedstaden eller fra andre deler av landet, er ikke direkte relatert til lærlinger med innvandrerbakgrunn som kategori, men kan ha store konsekvenser for disse søkerne likevel. I jakten på hvilke vurderinger som ligger til grunn ved utvelgelse av lærlinger, skal jeg til slutt gå nærmere inn på en idé som har kommet til uttrykk fra flere av informantene, om at det finnes et metningspunkt for hvor mange lærlinger med innvandrerbakgrunn som med vellykket resultat kan tas inn i en bransje eller en bedrift. I denne siste tematikken, oppfatter jeg at vi er på sporet av en alvorlig sjanseulikhet for søkerne.

Etter hvert skal jeg gjennomgå hvordan bedriftsansatte formulerer begrunnelsene for at man kan være nølende med å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn. Først skal jeg imidlertid beskrive hvilke allmenne og generelle krav som ble fremhevet som viktige ved utvelgelse av lærlinger.

3.2 ”Bedriftene ser ikke så veldig mye på karakterer”

Hvilke kriterier som legges til grunn når lærestedene velger lærlinger, varierer en del mellom bransjer eller fag. Innenfor helse- og sosialfagene har personlig egnethet og evne til omsorg vært vektlagt. Innenfor frisørfaget ble det meddelt at søkerens utseende og utstråling teller en del. Det ble ellers fremhevet at fraværet har stor betydning når bedriftene vurderer å ta inn læreplassøkere, og på dette området var informantene samstemte. For de guttedominerte fagene som jeg har vært i berøring med, var det en viss variasjon i hvilken betydning som ble tillagt karakterene:

Ja, vi ønsker at medlemsbedriftene våre skal styre unna strykkandidater, det ønsker vi. Men med den tiden vi er i nå, så tar de jo alt, det er vi som må bremse opp det, eventuelt altså. Så bedriftene vil veldig gjerne ansette dem, selv om de har stryk. Men de skal jo føres gjennom et VKII-løp ikke sant, i bedrift, og det blir jo atskillig verre, så lenge de drar med seg stryk fra grunnkurs eller VKI, altså det forverrer vår jobb. (...) Men så vet vi jo at dem ser på fraværet, det er klart de gjør det. Det er fraværet, hvis du har ståkarakterer så er det greit. I hvert fall i våre dager.. (Opplæringsansvarlig, El Mont)

Vi ser på fraværet og vi ser kanskje lite grann på karakterene kanskje spesielt om det er jevnt eller ujevnt, fordi at det kan tenkes at han har mista motivasjonen i et fag og så dropper man på en måte nesten helt ut, men hvis han drar med seg stryk, så får han problemer. Hvis karakternivået er jevnt, så regner vi med at fyren har jobba, og hvis han har vært på skolen i tillegg, så er jo det et grunnlag å bygge på, for det er veldig vanskelig å si noe om det rent faglige nivået. Forskjellen på en treer og en femmer, den er i jobb-situasjonen her hos oss nesten ikke sporbar, fordi det er såpass stor avstand mellom den delen av opplæringa som foregår i skoleverket og den som vi står for her. Det er klart de rene teoretiske kunnskapene, spesielt i bilfagene, der ser vi jo forskjell, men i de andre fagene kommer vi aldri borti dem. Og svært mye av kommunikasjonen foregår jo muntlig her. Så om håndskrifta ikke er hundre prosent og de ikke har grammatikken innabords, det klarer vi å leve med, for det skriver kundemottakeren om uansett på fakturaen til kunden. (Personalansvarlig, Millibil)

Bedriftene ser ikke så veldig mye på karakterer. Man trodde for at hvis man gikk og så på om disse hadde fire eller femmere, hvis de ikke hadde det så kom de ikke inn, men har de bestått, har de en toer-karakter, så er det akseptabelt, men vi ser på fraværet, og selv om man har fire og femmere, men har et høyt fravær så sier bedriftene at deg tar vi ikke sjansen på å ansette, for hva skal få oss til å tro at du skal ha et mindre fravær i arbeidslivet enn du har hatt på skolen, så den sjansen tar de ikke. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Et bilde som tegner seg gjennom disse uttalelsene fra guttedominerte fag, er at strykkarakterer ikke er ønskelig, selv om mangelen på folk gjør at mange bedrifter er villige til å ansette ”strykkandidater”. Det kommer ellers frem at mange

læresteder godtar svake skoleprestasjoner, så fremt det ikke er snakk om stryk. Attraktive læreplassøkere er de med karakterer et sted midt på treet, om enn ikke nødvendigvis i toppsjiktet. Det verdt å merke seg at karakterene tillegges en noe underordnet betydning. Fra informantene som er sitert her, kommer det frem at karakterene tolkes som et signal på søkerens interesse for faget. Logikken går ikke i retning av at jo bedre karakterer søkeren har, jo mer attraktiv er han eller hun for bedriften, men et vesentlig skille går mellom bestått og ikke-bestått. Sistnevnte er ikke ønskelig fordi opplæringsansvaret dermed blir for stort.

Ellers finner jeg det interessant at skriftlig fremstillingsevne ble omtalt som underordnet ved inntaket av lærlinger fra en av informantene i bilbransjen. For senere karrieremuligheter og sjansen for å nå en posisjon som kundemottaker i bedriften, vil imidlertid denne ferdigheten vektlegges, ved siden av en hel rekke andre ferdigheter og egenskaper. Den samme informanten pekte på viktigheten av at læreplassøkerne har det han kalte de rette holdningene:

Så ser vi på hele presentasjonen, altså hvordan presenterer lærlingen seg sjøl med høflighet og respekt og ... Kommer han bare trommende inn på kontoret her uten å presentere seg og uten å vente på tur og liksom... Fremtoningen, har han normal folkeskikk? (...) Vi har vært så heldige at vi har kunnet velge bort de vi ikke vil ha på en måte. Og da er det holdninger det går på rett og slett. Vi setter oss ned og rett og slett prater med lærlingen, prøver å finne ut hvem er det som er bak stoffet her, og hva slags holdninger har de med seg til både det å møte på jobben, til lærere, til autoritetspersoner. (Personalansvarlig, Millibil)

Innenfor den samme bransjen var flere av informantene inne på temaet høflighet og folkeskikk. Ellers finnes det variasjon i intervjumaterialet når det gjelder forventninger til hva slags arbeid lærlinger skal utføre og hvor lenge de bør kunne finne seg i å utføre arbeid som ikke er kvalifiserende. En frisørmester fremholdt at det tar cirka tre måneder før en lærling har lært seg å vaske hår på en tilfredsstillende måte, selv om lærlingen selv kunne innbille seg at han eller hun var kommet langt. En informant i bilbransjen pekte på at en lærling kunne vise initiativ ved å tilby seg å feie eller utføre ærend for fagarbeideren; en annen informant fortalte fra sin egen tid som læregutt, da han ble satt til å handle mat til alle på verkstedet, og hvilken god skole dette var når det gjaldt å lære å respektere fagarbeidere som var eldre og som kunne mer enn ham. I kontrast til slike argumenter fremholdt en annen informant at oppgaver som feiing og rydding ikke er oppgaver som lærlinger skal settes til å utføre, i hvert fall ikke over lang tid. Han fortalte at bedriften til tider fikk inn lærlinger som hadde forlatt andre bedrifter fordi de ikke fant seg i å bare utføre oppgaver som ikke var kvalifiserende, og han påstod at han selv ville ha forlatt en bedrift, dersom han som læregutt var blitt satt til slike oppgaver. I et utsagn fra et opplæringskontor ble det pekt på at bedrifter tidvis utnytter lærlinger "til hva som helst dritt (...) og det klarer dem jo sehsagt fint å få til. Men de har nok blitt flinkere til å sette seg ned med lærlingen og forklare dem ting."

Min hensikt med å trekke frem disse eksemplene er å vise at det kanskje kan være snakk om glidende overganger mellom på den ene side kan kalle kravene til at en lærling viser respekt for autoriteter og alminnelig folkeskikk og på den andre siden at vedkommende ikke lar seg utnytte i en bedrift som har et stort behov for billig arbeidskraft. Det kan synes som om de uttrykte forventningene til at lærlingen velvilligst utfører lite kvalifiserende arbeid, varierer med informantens alder, hvilket det ikke er anledning til å utforske nærmere her.

I omtaler av hva karakterer betyr, slik dette er sitert ovenfor, trekkes ikke karaktersystemet i tvil fra noen av informantene. Det er nettopp ut fra en grunnleggende tillit til hva karakterene bærer bud om, at informanten fra Millibil kan hevde at svært gode karakterer særlig i allmennfag har liten nytte eller verdi for bedriften. En mer teoretisk tolkning av hva karakterer betyr, går ut på at skolens oppgave ikke er å øke personenes produktivitet, men å identifisere individenes produksjonsevne. Denne informasjonen overføres til arbeidsgiveren, og et viktig aspekt ved karaktersystemet er at det er kjent og akseptert i samfunnet, på den måten at man forventer at den enkeltes utdanningsprestasjoner kan kontrolleres og observeres av andre (Broomé et al. 1996:90-93).

Kriterier som anvendes i vurderingene av læreplassøkere i sin allminnelighet dreier seg altså om fremmøtet på skolen, det faglige nivået bedømt ut fra karakterene og vedkommendes holdninger. Et lavt fravær og jevnt, brukbart karakternivå tolkes som tegn på interesse og motivasjon for faget. På dette området handler det også om hvorvidt søkeren har de rette holdningene. På bakgrunn av slike allmenne kriterier i vurderingen av læreplassøkere, vil jeg etter hvert vise hvordan dette kommer til anvendelse i vurderinger av søkere med innvandrerbakgrunn. Først skal vi imidlertid ta for oss et gjennomgående tema i informantens vurderinger av læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, nemlig det som gjelder språklig og kommunikativ kompetanse.

3.3 Norskspråklig kompetanse

3.3.1 ”Fordi de forholder seg til det språket hjemme”

Mange av informantene fremholdt et minimum av språklige ferdigheter som et ufravikelig krav til lærlinger og andre medarbeidere, men interessant nok ble læreplassøkere ofte betraktet positivt på bakgrunn av erfaring med andre jobbsøkere med innvandrerbakgrunn:

Det som ofte er vanskeligst med noen av disse her, det er språket. For de som er født i Norge, så er det ikke noe problem, men de som ikke er det, det er det vi har sliti med. Folk på arbeidstiltak også med forskjellig bakgrunn og ingen av de har vi kunnet ansette på grunn av språkproblemer, de har ikke skjont hva vi har prøvd å få dem til å gjøre, så det er

blitt helt garnt.(...) Men disse lærlingene som går på skole, når dem er født i Norge, så kan dem språket bra, da er ikke språket noe problem. (Personalansvarlig, Star Car)

Informanten beskrev hvilke problemer som kunne oppstå når voksne medarbeidere som var innvandrere hadde mangelfulle kunnskaper i norsk. Denne informanten mente at en årsak til mangelfulle norsksferdigheter var at innvandrerne ikke snakket norsk hjemme. Som vi ser, hevder han å ha bedre erfaring med lærlinger med innvandrerbakgrunn som kommer fra skolene, hvor han mener at språkferdigheter ikke er noe problem. En annen informant i den samme bransjen, hadde en ganske annen oppfatning:

Og det som er vårt problem det er selvfølgelig der hvor det er ... altså selv annen generasjons innvandrere har et dårlig språk. Og det er fordi de forholder seg til det språket hjemme, de forholder seg til det språket de snakker med sine venner og så utvikler de ikke det norske språk. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Fra et annet opplæringskontor ble det også pekt på mangelfulle ferdigheter blant unge lærlinger med innvandrerbakgrunn, og dette uavhengig av aksent eller uttale. På spørsmål om hvorledes det hadde seg at lærlinger med innvandrerbakgrunn var overrepresentert blant de som hadde svakere prestasjoner, svarte informanten:

Det er språket. Rett og slett språket, så er det mye det at de detter fortere ut sehsagt, det har vel med språket å gjøre det, vil jeg anta. (...) Jeg tror sannelig ikke vi har hatt ..., ja joda vi har det altså, vi har hatt flere som ikke snakker gebrokkent eller som snakker greit norsk, men allikevel så er det jo klart at selv om de er født her i landet, så skal det vel litt mer til for liksom å fort ta opp litt mer sånn spissfindige termer, har jeg inntrykk av? Det er mye det det går på, altså. (Opplæringsansvarlig, El Mont)

Fra en bedrift, ble det gitt en helt annen oppsummering av erfaringene de hadde hatt med lærlinger med innvandrerbakgrunn:

Altså, ingen av de som vi hatt, som har vært lærlinger her, har hatt problemer med språk. Så det kan jeg ikke uttale meg om. Og jeg vet ikke riktig, siden vi ikke har hatt problemer heller, så er det vanskelig for meg å uttale meg om hva det skulle være, men det er jo litt det her med holdninger og at dem har kanskje en annen kulturell bakgrunn, altså en annen måte å forholde seg til autoritetspersoner på. (...). (Personalansvarlig, Millibil)

Informanten eksemplifiserte dette siste ved å henvise til erfaring bedriften hadde med en voksen innvandrer fra Asia, som var uvant med den ”veldig direkte” du-formen og hvordan det oppstod problemer knyttet til kommunikasjon om arbeidsoppgaver og vurderinger av arbeidet hans fra overordnede.

Når jeg i intervjuene innenfor guttedominerte fag har frittet informantene ut om mulige problemer som kan oppstå med personer som har innvandrerbakgrunn,

har det altså ved et par anledninger vært pekt på spesifikke problemområder knyttet til samarbeid med eldre eller voksne innvandrere, som forskjellig fra erfaringene bedriften har med lærlinger med innvandrerbakgrunn som er yngre og som ofte er født og oppvokst i Norge. Dette skillet mellom eldre og yngre, ser i grove trekk ut til å falle sammen med et skille mellom personer som selv har innvandret til Norge og etterkommere av innvandrere eller det vi kan kalle første generasjons nordmenn. Fra barne- og ungdomsarbeiderfaget blir også et slikt skille skissert, men med en understrekning av at det er god bruk for alle, og at lærlinger med innvandrerbakgrunn uansett alder og uansett språklige ferdigheter viser seg å være velkomne på arbeidsplassene:

Der er det så mye toleranse og forståelse ute syns jeg i de miljøene jeg snakker om. Vi har ei som faktisk er lærling [som] snakker veldig dårlig norsk, så hun har vi kjøpt et sånt norskkurs til da. Og hun får innmari god støtte og hjelp i den barnehagen, og der kunne det på en måte ha vært grunnlag for konflikter, for hun er en voksen dame og hun er sterk og har opplevd en del. Og veit hva hun vil. Men der syns jeg de har takla det veldig bra, altså. Sett hennes behov veldig, så det imponerer meg, det synes jeg er bra. Jeg synes det er vanskelig å generalisere, men det er ikke så mye språkproblem, fordi de er nokså dyktige de fleste, mange av de som søker disse fagene har jo hatt hele sin skolegang her i Norge. Det er noen voksne som kanskje er dårligere i språk, men de har den fordelene at de er voksne og dyktige. Det vi har opplevd som problem kan være tilleggspromatikk, det at de er flyktninger, altså at de sliter sjøl. Ja, det gjelder vel helst litt eldre. (Opplæringsansvarlig, Barn & Unge)

En slik tilskrivning av kompetanse og dyktighet i kraft av alder blant lærlinger eller medarbeidere med innvandrerbakgrunn, ble ikke trukket frem i noen av intervjuene jeg hadde med personal- eller opplæringsansvarlige i guttedominerte fag. Som nevnt var det oftere problemer knyttet til kulturell bakgrunn eller språkerfardigheter som ble fremhevet i omtalene av voksne innvandrere i bedriftene, og til tross for en meget høy arbeidsmoral hos enkelte medarbeidere med innvandrerbakgrunn, ble manglende språkerfardigheter betraktet som et altoverskyggende problem i visse tilfeller, slik vi har sett i uttalelsen fra Star Car.

Fra frisørfaget ble det lagt vekt på hvor viktig det er at frisører har evne til å kommunisere med kunder – i en tid hvor det nesten ”ikke finnes noen å snakke med lenger, ettersom alt blir automatisert”, men det synes som en sosial legning og evne til å småprate om løst og fast er mer påaktet og verdsatt hos lærlinger enn krav til språklige ferdigheter. Manglende vilje til å prate om egen kulturbakgrunn hos en frisør med bakgrunn fra Pakistan ble imidlertid beskrevet nærmest som en kuriositet:

... men det skorter litt på det at kundene står i kø for å få henne, kan du si. Og hun går litt i seg selv eller lukker seg litt inne, får jeg nesten si. Hvis du corner henne mot ting som du leser om Pakistan og hva som skjer... Og du vet at det har jo skjedd, vi har jo kunder som er ganske oppegående da til tider, og sier hva synes du om det der, nå for eksempel ikke

minst, hun er jo en pike som [snart er i] gifteferdig alder, og det er jo nokså mye snakk om gifte og dette med at foreldrene tar ut den hun skal gifte seg med og så videre, eller arrangerte ekteskap, heter det. Og dette kan jo kundene ..., men det vil hun ikke snakke om. Nei. Aldri noe om. Og hvis det skjer noe i Pakistan som er uglesett eller noe sånt noe, det gjør hun nesten som hun ikke forstår, jeg merker at hvis kundene forsøker å liksom fritte henne ut om et eller annet, så får de aldri noe skikkelig svar på det der der, for det interesserer henne liksom ikke, så selv jeg har ikke spurt noe større om det der, det sitter langt inne, altså. (Personalansvarlig, Hår Fin)

Informanten tilkjennegav at han respekterer hennes uvilje mot å snakke om disse kontroversielle temaene. Selv om han ikke fremhevet det som noe stort aber at hun var reservert på enkelte områder, tolker jeg det slik at han så hennes reservasjon som én forklaring på at hun ikke var mer ettertraktet blant kundene. Kommunikativ kompetanse ville i dette tilfellet bety evne og vilje til å forklare og forsvare aspekter ved sin bakgrunn i en setting hvor ”kunden alltid har rett”. Hun må da være innforstått med hvordan hun skiller seg ut fra sine hvite kunder, samtidig som hun forventes å oversette på tvers av dette skillet. Fortellingen tyder på at den unge jenta forsøker å underkommunisere forskjeller som kunder på sin side insisterer på å se.

3.3.2 Språk som tegn på integreringsvilje

Språklige, kommunikative, sosiale og kulturelle ferdigheter kan skilles fra hverandre som i alle fall delvis uavhengige områder for mestring. Flere forskere som har arbeidet med innvandreres situasjon i utdanningssystemet eller i arbeidslivet, har imidlertid pekt på forbindelseslinjer mellom disse kompetanseområdene slik de oppfattes og omtales i dagligtale blant innfødte med majoritetsbakgrunn.

Jon Rogstad støtte på argumenter fra ledelsen ved en fiskefabrikk i Nord-Norge om at de hadde sluttet å ansette tamiler, fordi ”de snakker for dårlig norsk”, samtidig som de hadde begynt å ansette finner, selv om de nesten uten unntak bare snakket finsk. Etter diskusjoner med ledelsen om dette, utleder Rogstad at ”språk” står for noe annet. Det synes å være kommunikativ kompetanse i en form som passer den kommunikasjonsformen som er rådende i bedriften, det handler om når ledelsen begrunner sine valg med henvisning til språk, fremhever Rogstad. Han hevder at selv om sorteringen var begrunnet i språk, var den motivert av en oppfatning om ”kulturell nærhet” (Rogstad 1998:117). Hans eksempel tyder på at ideer om språk og kultur er tett forbundet, og at denne forbindelsen nærmest fremstår som selvinnlysende.

Johansen (1999) analyserer innfødte danskes oppfatninger om etniske minoriteter i grunnskolen med vekt på hvordan språk trekkes inn i argumentasjonen. I likhet med Rogstad, finner også hun at det ”at tale dansk” omfatter mer enn selve språket. Når noen dansker påpeker at etniske minoriteter snakker dårlig dansk, uttrykker de indirekte at innvandrere ikke har absorbert dansk

kulturell identitet, hevder hun. Logikken i de innfødtes resonnement går ut på at innvandrerbarn ikke snakker godt dansk fordi de ikke bor tett nok sammen med dansker. Sosial omgang og kulturell påvirkning fremstår som nødvendig for å kunne snakke dansk, men fremfor alt for å bli dansk, hevder Johansen, som fremhever at språket fremstår som løsningen på spesifikke problemer omkring kulturell forskjellighet (Johansen 1999:157). I andre bidrag (Hervik 1999) blir det fremholdt at tegn på kulturell forskjellighet fremstår som provoserende for innfødte dansker.²⁹

På grunnlag av sitatene fra mine informanter som er gjengitt i foregående avsnitt, vil jeg ikke hevde at språklig kompetanse står for noe annet eller omfatter noe mer enn det vi kan kalle en noenlunde presis forståelse og anvendelse av faglige begreper, som er nødvendig for å tilegne seg kunnskaper. Jeg vil imidlertid komme tilbake til hvordan 'språk' og 'kultur' brukes synonymt i beskrivelser av hvorfor bilbransjebedrifter ikke kan absorbere flere lærlinger eller medarbeidere med innvandrerbakgrunn. Det er imidlertid interessant hvordan informanten fra Mo Bil poengterer at mangelfull språklig kompetanse blant annen generasjons innvandrere, har sin årsak i at ungdommene ikke snakker norsk hjemme og at de omgås andre som snakker det samme språket som dem selv. Årsakene identifiserer altså denne informanten i ungdommens privatliv og fritid, fremfor skolen eller arbeidslivet. Det synes å være hans ankepunkt at verdien av å snakke norsk ikke ser ut til å ha vunnet frem i familien eller vennekretsen. Dermed fremstår manglende norskkunnskaper som en konsekvens av ugunstige preferanser og uheldige valg, som om dette skjer på frivillig grunnlag. På dette området er det åpenbart at språklig kompetanse også har et symbolsk aspekt. Mangelfulle norskkunnskaper kan tolkes som et tegn på at vedkommende er uinteressert i det norske samfunnet og lite villig til å la seg integrere. Kanskje er dette særlig relevant når det gjelder ungdommer med innvandrerbakgrunn som er født og oppvokst i Norge, fordi man forestiller seg at de har hatt et valg. Manglende språkkompetanse kan dermed oppfattes som et tegn på manglende lojalitet til det norske samfunnet og liten vilje til å la seg integrere (Borchgrevink 1996). Dette skal jeg også komme tilbake til i neste kapittel.

I lys av kravene til språklige ferdigheter, er det interessant at bilbransjen har funnet det ønskelig å samarbeide med Tyskland om å skaffe fagarbeidere til Norge.

---

²⁹ Muslimske kvinners bruk av hijab eller hodeplagg er ett eksempel på hva enkelte innfødte dansker oppfatter som provoserende. Fadel (1999) hevder at det finnes en taus kunnskap om at "like barn leker best", som tilsier at 'likhet' bare kan bety 'ensartethet', og hvor forskjellighet er ensbetydende med ulikhet. Ut fra krav til kulturell kompetanse, vil forskjellighet fremstå som mangel (side 256-7). Det er mulig at dette prinsippet om likhet er særlig fremtredende i Danmark som "Jantelovens hjemland" (Henrik Kjærum, personlig samtale). Jeg skal senere vise at synlige minoriteter blir tilskrevet mangelfulle norskkunnskaper, og at dette er mulig ved hjelp av begrepet "fremmedspråklige".

Man kunne tro at dette ville være utenkelig dersom mangelfulle norskkunnskaper innebærer praktiske og kanskje også sikkerhetsmessige problemer i bedriftene.

3.3.3 Fagarbeidere og lærlinger fra Tyskland

I bilbransjen har man kastet øynene på arbeidsledige fagarbeidere i Tyskland, som kan rekrutteres for å avhjelpe den store etterspørselen etter faglærte mekanikere i Oslo-området. Et prøveprosjekt er etablert for å rekruttere tyske arbeidere til ledige stillinger i hovedstadsområdet, og dette skjer ved hjelp av en arbeidsformidlingsavtale kalt European Employment Services (EURES) som gjelder innenfor EØS-området. Etter planen skal tyske arbeidskraftmyndigheter bekoste et 380 timers norskkurs og betale en tysk mekanikerlønn i fire måneder til den norske bedriften som tar inn en tysk fagarbeider. I en rapportasje om dette prøveprosjektet i Dagsavisen 10. februar 2000 går det frem at vanskelighetene med å skaffe egnede boliger for tyskerne i hovedstadsområdet, er den største utfordringen. Det påpekes ellers at det er behov for 100 nye fagarbeidere i Oslo-området. Ut fra artikkelen kan man konkludere at rekrutteringen fra Tyskland ikke er ment som noen gjestearbeider-ordning, men at bransjen tvert imot håper at tyske fagarbeidere vil trives og bli boende i Norge, ettersom det er åpenbart at problemet med underdekning av fagarbeidere vil vedvare.

I tillegg til denne kanalen for å rekruttere faglærte arbeidere fra Tyskland, finnes det også et utvekslingsprogram, hvor en VKI-klasse i bilfag har et par måneders opphold i Tyskland, mens tyske elever er i Oslo i det samme tidsrommet. Denne utvekslingen er sponset av en av de store verkstedskjedene, ble jeg fortalt. Elevene fra Norge som er med på dette prosjektet, har selv søkt seg inn i den spesifikke VKI-klassen.³⁰

Det som har interesse her, er hvordan bransjen kan rekruttere medarbeidere som garantert ikke snakker flytende norsk, når det samtidig nevnes som et problem at lærlinger med innvandrerbakgrunn kan ha mangelfulle norskkunnskaper. Jeg konfronterte informantene i bilbransjen med det som for meg fremstår som en inkonsekvent argumentasjon.

Ja, språk vil være det eneste relevante argumentet. Jeg vet at det har vært en del søkere som er andregenerasjons innvandrere, og Opplæringskontoret melder nå om manglende brutto tilgang, og det gir stor bekymring. Jeg tror - uten at jeg kan belegge det - at i den grad det har vært problemer med forskjellsbehandling av søkere med innvandrerbakgrunn, så er det LO klubbene bortover som har prøvd å skjerpe. Vi har bestemt oss for at hvis dette viser seg å være et problem, da er vi nødt til å gjøre noe. Ledelsen i de ulike bedriftene har ingen

---

³⁰ En av elevene fortalte meg at de hadde gjennomgått allmennfagene raskere enn andre innenfor det samme faget, før de kunne reise til Tyskland, men lo litt av betegnelsen "eliteklasse", mens en annen brukte nettopp dette begrepet da han beskrev hvordan de var blitt "håndutplukket" som de beste elevene i Oslo for å kunne delta i utvekslingsprosjektet.

slike begrensninger, men jeg tror at de sperrene som eksisterte før, de er borte, og hvis det var særlige problemer før med bilfag, så er de sperrene borte nå. (Leder, Bilorg)

Denne informanten erkjente altså et stykke på vei problemer med forskjellsbehandling og at bedriftene tidligere har valgt bort læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, men han insisterte på at disse problemene har bransjen lagt bak seg, de tilhører fortiden. Søkere med innvandrerbakgrunn skal være velkomne som lærlinger uansett samarbeidsavtalen med Tyskland. Han tilkjennegav dessuten en vilje til handling for å få bukt med problemet, dersom det fortsatt skulle eksistere. Med mange forbehold peker han på de fagorganiserte som en mulig bremsekloss for rekruttering av fagarbeidere eller lærlinger med innvandrerbakgrunn. Dette er et tema jeg skal komme tilbake til. Det synes klart at et stort og vedvarende underskudd på fagarbeidere tilsier at man ikke har råd til å se bort fra læreplassøkere med innvandrerbakgrunn.

En annen informant skilte mellom lærlinger og ferdig utdannede fagarbeidere på spørsmålet om det ikke er inkonsekvent å hente arbeidere fra Tyskland, når bedriftene sier at de har et problem med manglende språkkompetanse blant ungdom med innvandrerbakgrunn som er født og oppvokst i Norge:

Poenget er at ber kan de faget, ber behøver vi ikke å fortelle dem om faget. Dette kan de. Men nå har ikke bransjen fått noen annen beskjed enn at de får et norskekurs på 380 timer, og en del av bedriftene snakker tysk, men det er litt annerledes å snakke pakistansk. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

At ansatte som er norsktalende skal kunne beherske tysk fagterminologi, ser ikke denne informanten som noe problem sammenlignet med det å skulle snakke ”pakistansk”, som her fremstilles som alternativet. I dette ligger det en ide om likhet mellom tysk og norsk, som kanskje også omfatter en ide om likhet med hensyn til kultur og væremåte. En annen informant var også inne på dette:

Jeg husker ikke detaljene i det, men det var en slags garanti for at de skjønte norsk i alle fall. (...) Nå har det vel sånn tradisjonelt vært sånn at tysk og hollandsk for den sakes skyld har veldig lett for å tilpasse seg. Det er bare å ta forskjellige ord det, som er veldig like på tysk og norsk. (Personalansvarlig, Din Bil)

Dette sammenlignet denne informanten med barrierer som eksisterte for samarbeidet med en liten gruppe medarbeidere fra Sørøst Asia som arbeidet på lageret i bedriften. Informanten understreket likevel av de var svært fornøyd med arbeidsinnsatsen hos disse medarbeiderne, selv om enkelte av dem snakket svært dårlig norsk. Dette temaet skal jeg komme tilbake til i neste avsnitt.

Interessant nok orienterte et par informanter om at en del av de fagarbeiderne de ventet å kunne få fra Tyskland, var tidligere østeuropeere, som for eksempel ville ha russisk som andrespråk og ikke engelsk. Dette ble heller ikke omtalt som

noe problem. Et 380 timers kurs ble forventet å sette dem i stand til ”å kommunisere enkelt her i Norge, (...) slik at de kan noen gloser og kan gjøre seg forståelig på norsk”.

Er det tilfeldig at oppfatninger om når og hvor språklige problemer kan oppstå, faller sammen med potensielle medarbeideres hudfarge? Er det fordi de er hvite at man ikke forventer noe språkproblem for tidligere østeuropeere som fagarbeidere i den norske bilbransjen? Slike spørsmål har det vært vanskelig å stille til informanter enkeltvis, uten at spørsmålene ville oppfattes som personangrep og anklager om rasisme, og dette ifølge en ganske tradisjonell og etablert forståelse av begrepet. Jeg fant imidlertid anledning til å stille spørsmålet til en av informantene i bilbransjen når det gjaldt mulighetene for forfremmelse. Hans uttalelser, som jeg skal komme tilbake til, taler for at en medarbeiders kunnskapsnivå og personlighet – ikke hudfargen – ble vektlagt ved vurdering av forfremmelse. I dette tilfellet dreier det seg likevel om en vurdering av egnethet hos en person man allerede kjenner.

En tolkning av kravene til språkkompetanse og hvordan dette kravet blir noe inkonsekvent med tanke på rekruttering fra Tyskland, er at kravene til språk er det eneste legitime ankepunktet som kan fremsettes mot læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. Informanten fra Bilorg var inne på dette. Man kan anta at bransjen ønsker å handle rasjonelt for å opprettholde en høy lønnsnivå, og kravet til språkkompetanse kan vikariere for to typer bekymringer som det – både etisk og strategisk – kan være vanskeligere å verbalisere. En mulig bekymring kan dreie seg om rekruttenes rase eller kultur, hvilket ville være en diskriminerende og illegitim argumentasjon, fordi seleksjonen bygger på irrelevante kriterier. Den andre typen bekymring kan dreie seg om misnøye med det faglige nivået hos rekrutter med innvandrerbakgrunn, og en antakelse om at bransjen på sikt vil tape på å rekruttere lærlinger de har grunn til å tro vil bli dårlige fagarbeidere. I den grad vurderingen skjer på grunnlag av den enkelte søkerens faglig nivå, kan bekymringen betraktes som legitim. Et viktig spørsmål er imidlertid om det faglige nivået er undersøkt for hver enkelt søker med innvandrerbakgrunn, eller om navn eller hudfarge fungerer som indikasjon på søkerens faglige nivå.

3.3.4 Mangelfulle norskkunnskaper som årsak og virkning ved etnisk arbeidsdeling

I de foregående avsnittene har jeg gjengitt svært ulike erfaringer med det språklige nivået hos såkalt andregenerasjonsinnvandrere, men det varierer også i hvilken grad informantene har fremhevet at manglende språklige ferdigheter er et problem. I barne- og ungdomsarbeiderfaget ble ikke engang språklige problemer hos voksne lærlinger med innvandrerbakgrunn beskrevet som noe ankepunkt. Dette henger sammen med oppfatninger av hvilke ressurser lærlinger med innvandrerbakgrunn bringer med seg til de aktuelle arbeidsplassene. Man skulle tro at kommunikasjon og språklige ferdigheter i alle fall ikke betyr mindre i et fag som barne- og

ungdomsarbeiderfaget sammenlignet med et mekanisk fag med krav til håndlag og teknikk.

Jeg har ellers poengtert at skillet mellom ungdommer og voksne med innvandrerbakgrunn var mer polarisert i bilfagene, slik mine informanter omtalte dette. Selv om det på grunn av anonymitetshensyn er vanskelig å gjengi detaljer i informantenes uttalelser, synes det som om det eksisterer en skala for språklig nærhet eller ”slektskap”, som faller sammen med en skala for geografisk nærhet, men som også faller sammen med forestillinger om kulturell nærhet. Det synes likevel ikke alltid som om en vestlig kulturbakgrunn rangerer høyest når det gjelder yteevne, i alle fall ble innsatsen og arbeidsmoralen hos vietnamesere beskrevet med superlativer blant enkelte av mine informanter. Likevel ble det pekt på at kommunikasjonen til tider er svært vanskelig. Med hensyn til potensielle medarbeidere eller lærlinger fra andre deler av Asia, blir det imidlertid også pekt på språklige problemer, selv hos personer som er født og oppvokst i Norge. Til tider kan det synes som henvisningen til språk gir et skinn av legitimitet til en frasortering som skjer på etnisk grunnlag. Dette kan handle om ulike innvandregruppers status i storsamfunnet, hvilket jeg skal komme tilbake til.

Jeg mener ikke at det er grunnlag for å bagatellisere mangelfulle norskkunnskaper blant lærlinger eller betrakte slike problemer som irrelevante i en opplærings situasjon. Vi har likevel sett at det trekkes inn et skille mellom før og nå, med påstand om at forskjellsbehandling ikke lenger foregår, særlig fordi man ser et meget stort behov for faglærte medarbeidere. En informant fremhevet at det ikke kreves så gode språklige ferdigheter blant ferdig utdannede fagarbeidere sammenlignet med lærlingene som er i ferd med å tilegne seg kunnskaper ved hjelp av norsk. Andre informanter har fremstilt det som et stort problem at voksne faglærte medarbeidere i bedriften har mangelfulle norskkunnskaper. På denne bakgrunnen kan rekrutteringen fra Tyskland til bilbransjen sees som et eksempel på at grenser for hvem som er akseptabel som arbeidstaker endrer seg i takt med arbeidslivets behov. Som Seeberg uttrykker det: mangelen på arbeidskraft har også tidligere vist seg å flytte fordommer (1995:149).

Voksne medarbeidere med innvandrerbakgrunn ser ut til å være et viktig erfarings- og sammenligningsgrunnlag for informantene når de vurderer læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, og det ser ut til at dette kan slå ut både positivt og negativt for læreplassøkerne. Ved et par av bilverkstedene ble jeg fortalt om medarbeidere som var innvandrere fra Afrika, Asia, Øst-Europa eller Latin-Amerika som enten ikke var blitt bedre i norsk gjennom de årene de hadde jobbet i bedriften eller som var blitt dårligere i norsk med tiden. En informant beskrev hvordan medarbeidere fra et og samme land i Asia og som hadde svært varierende ferdigheter i norsk, jobbet sammen om begrensede arbeidsoppgaver, som de etter sigende utførte til alle de andre medarbeidernes store tilfredshet, selv om enkelte av dem snakket svært dårlig norsk. Denne skildringen er et eksempel på at det er mulig for innvandrere å havne i ”lommer” av produksjonslivet, hvor det finnes

små karriere- og utviklingsmuligheter. Borchgrevink (1996) peker på at slike former for etnisk arbeidsdeling kan være et resultat av tekniske, språklige og kulturelle ferdigheter, kombinert med en preferanse blant medarbeidere med innvandrerbakgrunn for å jobbe sammen med kjente. Hun trekker frem flere studier som beskriver slike former for etnisk segregering både horisontalt og vertikalt i bedriftene, og bemerker at manglende norskkunnskaper kan betraktes som både årsak til og som en virkning av denne avstanden mellom nordmenn og innvandrere på slike arbeidsplasser (Borchgrevink 1996:28-29).

Jeg har vært inne på hvordan mangelfulle norskkunnskaper kan bli tolket som et signal om innvandreres manglende interesse for majoritetssamfunnet og uvilje mot å la seg integrere. Borchgrevink kommenterer, spesielt med utgangspunkt i en studie av Gunnar Augustsson, at unnvikelser kan føre til marginalisering, som igjen resulterer i etnisk diskriminering. I den studien hun legger til grunn, fremheves det hvordan segregeringen springer ut av nyere former for organisering av arbeidet hvor det stilles høye krav til både fleksibilitet og effektivitet. En slik utstøtelsesprosess foregår stillferdig og bygger seg opp fra flere kanter, slik at det ikke er mulig å utpeke noen skyldige i diskrimineringen, poengterer hun (Borchgrevink 1996:50).

3.4 Andre ankepunkter mot lærlinger med innvandrerbakgrunn

Gjennom intervjuene forsøkte jeg som nevnt å få personal- og opplæringsansvarlige i tale om hva som eventuelt kan være problematisk når det gjelder å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn. Jeg har med andre ord provosert frem uttalelser om potensielle vanskeligheter, men også vært på jakt etter om det foregår tilskrivninger av positive egenskaper hos lærlinger med innvandrerbakgrunn.

En del av uttalelsene fra informantene i bedrifter og virksomheter går på at læreplassøkere med innvandrerbakgrunn er overrepresentert i en eller annen negativ retning. Dette kan gjelde det faglige nivået, slik vi har sett i uttalelsen fra informanten ved El Mont, ovenfor. En annen informant, som representerte bilfaget, hevdet å ha erfaring for at læreplassøkere med innvandrerbakgrunn er overrepresentert når det gjelder høyt fravær. Ettersom karakterer og fravær er opplysninger vi har tilgang til ved NIFU i et datamateriale fra Linda inntak, vil jeg knytte noen korte kommentarer til informantenes inntrykk, med bakgrunn i opplysninger om søkere til læreplass høsten 1996 og høsten 1997. Slike opplysninger har vi ikke for læreplassøkere de tre siste årene.

Med hensyn til læreplassøkernes karakterer, er det ikke tvil om at de tospråklige søkerne sett under ett hadde et lavere karaktersnitt, og at en høyere andel hadde strykkarakter i minst ett fag. Dette gjaldt for tospråklige læreplassøkere i Oslo sammenlignet med søkere med majoritetsbakgrunn i Oslo, og det gjaldt for

gutter med innvandrerbakgrunn i større grad enn for jenter med innvandrerbakgrunn (Lødding 1998b:70;67). Den første informanten har altså rett, i alle fall dersom vi legger opplysninger fra 1996 og 1997 til grunn. Med hensyn til fraværet blant læreplassøkere til bilfag høsten 1997, fant jeg imidlertid et klart lavere fravær både i antall dager og i antall timer blant læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn (Lødding 1998b:78). Det var derfor vanskelig å forstå at bare 18 prosent av de 60 læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn fikk læreplass, mens så mye som 65 prosent av de 93 søkerne med majoritetsbakgrunn lyktes i å skaffe seg læreplass innenfor mekaniske fag (Lødding 1998b:77). Dersom vi legger informasjon fra 1997 til grunn, har vi ikke holdepunkter for at informanten fra bilbransjen har rett når han hevder at læreplassøkere med innvandrerbakgrunn er overrepresentert med høyt fravær.

Uansett er disse to kriteriene – fravær og karakterer – noe som kan kontrolleres og vurderes individuelt når lærebedriftene vurderer inntak av lærlinger. Dette er opplysninger som sendes til lærebedriftene, slik at antakelser om høyt fravær og antakelser om svake faglige prestasjoner ikke behøver å ha noen praktisk betydning når det foreligger opplysninger i om dette for hver enkelt søker. Da er det vanskeligere med antakelser som ikke fremgår av papirene, eller endog antakelser om at papirene er misvisende, hvilket jeg vil vie oppmerksomhet i det følgende.

3.4.1 "Bedre karakterer enn de fortjener"

Et par av informantene, som begge var i bilbransjen, var inne på at lærlinger med innvandrerbakgrunn har fått bedre karakterer enn deres faglige nivå skulle tilsi. En informant fortalte om en lærling som hadde fått karakteren 4 i norsk, hvilket var uforståelig for de ansatte. Informanten kunne ikke svare sikkert på om det var snakk om norsk som andrespråk. Dette bekrefter opplysningen fra Fagopplæringssetaten, som er gjengitt i kapittel 1, om at bedrifter ikke oppfatter forskjellen mellom fagene norsk og norsk som annetspråk. En bedrift hadde imidlertid rettet spørsmål om dette til skolen:

Men når vi da spør den skolen som har satt den karakteren på den eleven, da sier de, jo, vi lot ham få fire, for hvis han ikke hadde fått det, så var det for å få de poengene han måtte ha, for vi vil ikke ha han igjen på et VKII. Så de gir det nærmest som en premiering for å slippe sjøl å slite med... For de sa at denne karen hadde så dårlig, så da hadde vi måttet hvis vi ikke hadde kunnet gi ham en så god norsk karakter så måtte vi ha tatt han igjen selv på VKII, for han ville naturlig ikke få jobb ute, så måtte han ha gått på et VKII, og vi vil ikke ha han igjen på noe VKII. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Det er litt uklart for meg hva slags poengsum det her refereres til, med mindre det var et spørsmål og stryk eller beståttkarakter. Det kan synes litt underlig at VKII skulle være alternativet til læreplass for denne eleven, fremfor repetisjon av VKI-

trinnet. Sannsynligvis kan henvisningen til poeng være en talemåte, og uansett er påstanden klar om at bedriftene kan bli lurt til å ta over elever som skolen ikke lenger vil ”slite med”. Det samme budskapet ble fremsatt av en annen informant:

Jeg synes dette er veldig vanskelig, altså nå er jeg veldig ute på tynn is, men altså at de får bedre karakterer enn de har fortjent. (...) Det er liksom det bildet vi har danna oss noen ganger, hvor karakterene er bra, liksom, men det er sikkert på grunn av språk, skriveferdigheter, ett eller annet, at de har gitt dem bedre karakterer, for vesenet er fint. Hvis du skjønner hva jeg mener? Så når dette skal over i praksis så stemte det ikke helt allikevel. Det trur jeg ikke har noe med bilfag å gjøre i det hele tatt. (...) Det er nesten sånn man hører til førerprøven og, det vet du. Du stryker mye lettere en norsk enn en utlending, for du orker ikke å sitte å gestikulere. Det har jeg hørt. (...) Jeg har ikke noe belegg for å si det. Det er bare en sånn feeling du får av og til. (Personalansvarlig, Din Bil)

Denne siste informanten meddeler sine forestillinger om hvordan dette kan skje, og betrakter det som forståelig. Han understreket meget sterkt at han hadde et spinkelt grunnlag for sin påstand, men etter min oppfatning er en slik mistanke tilstrekkelig som foranledning til å foreta en frasortering av læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, for eksempel ut fra søkernes navn. Riktignok hevder begge informantene at det kan skje i enkelte tilfeller, slik at påstanden fremstår ikke som et ankepunkt mot alle læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. Likevel er det systematiske føringer for når dette kan forekomme, nemlig ved dårlige kunnskaper i norsk. Sjanser til å treffe og observere individer gjennom utplassering, er neppe en garanti for å få avkreftet mistanker av denne typen, men det synes likevel å være et nødvendig og egnet tiltak for at lærebedriftene skal kunne komme tettere inn på søkere med innvandrerbakgrunn. For øvrig ble påstanden forelagt faglærere som ofte etter å ha tenkt seg om en stund, benektet at de noen gang hadde vært ”for snille”. Jeg hevder ikke at jeg dermed har falsifisert påstanden fra de to informantene i bilbransjen. Deres påstand er interessant nettopp som mistanke, fordi den dermed kan tjene som begrunnelse for å se bort fra lærlinger med innvandrerbakgrunn.

Jeg har imidlertid tidligere vært inne på meddelelser fra lærebedrifter og opplæringskontor om at karakterer ikke er avgjørende for tilbud om læreplass. I den sammenhengen poengterte jeg at arbeidsgivere har en forventning om at karakterer er standardiserte og at de skal kunne etterprøves, selv om karakterer i toppsjiktet ikke ser ut til å være påkrevet for at arbeidsgiver skal kunne forvente at søkeren er både produktiv og lærenem. En mistanke om at elever med innvandrerbakgrunn som har oppnådd gode karakterer kanskje ikke har gjort seg fortjent til dem, opphever denne viktige funksjonen ved karaktersettingen, nemlig at karakterer gir indikasjoner om evner, innsatsvilje og arbeidskapasitet etter universelle og standardiserte kriterier.

3.4.2 Interesse og ferdigheter fordelt mellom by og land

Et ankepunkt mot søkere i Oslo, som ikke bare rammer søkere med innvandrerbakgrunn, er at de ikke har erfaring med å håndtere verktøy. Her skærer definitivt ikke gutter fra byen særlig høyt:

De to vi har fra Skog, de er oppvokst i et miljø hvor de har skrudd siden dem kunne gå. Og det er sånn med mange av oss som har drivi i denna bransjen og, vi fikk lov til det når vi vokste opp. Det har det blitt helt slutt på i byene. Bilene er blitt så avansert at foreldrene tør ikke å la dem få lov til å skru i en skrue på'n. Men kommer man utenbys så har dem mopeder og traktorer, og har holdt på med et eller annet sånt og har hatt interesse for det hele tida. Og det er et problem i byene. (Personalansvarlig, Star Car)

Et forhold som forsterker denne preferansen for læreplassøkere utenbys fra, er et dårlig omdømme som gjelder elever fra enkelte Osloskoler. Det faglige nivået har vært betegnet som elendig. Jeg hørte flere ganger en eller annen versjon av historien om hvordan bedriften hadde ønsket å følge sin tradisjon med å hedre den beste eleven i bilfag ved en eller annen Osloskole som de samarbeidet med, men hadde fått beskjed av faglærer eller hovedlærer om at ingen fortjente noen hedersbevisning, og at samtlige elever burde finne seg noe annet å gjøre. Manglende sortering forut for inntaket til VKI kjøretøy, betraktes som en ulempe for bedriftene:

På Hakkespetten skole så er det 70 prosent innvandrere, og ofte med både skrive- og taleproblematikk. Det kreves jo ingen terskel i form av poenger eller noe som helst for å komme inn på bilfag. Og det gjør at det raser inn elever i en verden hvor bilen er blitt så komplisert at det er nødt til å bulke. Og det er det vi sliter med, det gjelder for så vidt ikke bare innvandrere, men mest dem. De har veldig tungt for å ta både språk og teknikken og alt, og de er liksom bare havna inn i et fag hvor det ikke kreves noe for å komma inn, ok så prøver vi det, og så detter dem av. (Personalansvarlig, Din Bil)

Her fremstår det som om elever med innvandrerbakgrunn ikke har hatt noen selvstendig vilje, når de har havnet på bilfag, men en annen informant mente at interessen for bilfag er sterk blant gutter som har innvandret fra Vietnam eller Pakistan, ettersom ”bil bare er noe de rike har i de landene de kommer fra”. En fremtid som fagarbeider er derimot noe foreldrene fraråder ”Per og Kari”, ble det fremholdt.

Det påstås at det faglige nivået er høyere blant lærlinger som kommer fra andre deler av landet. En informant pekte på systematiske årsaker for hvorfor bedrifter har denne erfaringen:

Ja, men så er det også sånn da vet du at, ja det merka vi jo nå høsten 1999, at bedrifter fikk ikke de lærlingene de ønska. Så da får vi ofte lærlinger fra andre steder i landet. Og de erfarer vi at veldig ofte er veldig bra eller veldig flinke. Det beror igjen på at det sikkert ikke er hvem som helst som gidder å flytte hit, ikke sant. Så det er nok de som er mest

frampå i utgangspunktet og mest ressurssterke som gjør det, og det er derfor vi sitter igjen med de erfaringene, tror jeg. (Opplæringsansvarlig, El Mont)

En bremsekloss for å kunne rekruttere lærlinger utenbys fra, er de høye prisene for å bo på hybel i hovedstadsområdet, slik at det ofte bare vil være de som har slektninger bosatt i Oslo som kan gjennomføre dette, ble jeg fortalt. Det ble ellers fremhevet at et aber mot lærlinger fra områder utenfor Oslo er at de ofte flytter tilbake etter et års tid i lærebedriften, ettersom tilbud om læreplass nær hjemstedet byr seg, eller at de flytter etter bare noen få år, hvilket enkelte informanter tydeligvis også mente betyr at bedriften har gjort en dårlig investering.³¹ Med hensyn til ungdom fra VKI kjøretøy som henvender seg utenbys fra, forventer lærestedene godt utviklede praktiske ferdigheter og en sterk interesse for bilfaget som ungdommer i byen ikke forventes å matche. Derfor er mistanken særlig alvorlig når det gjelder hvordan svake elever i Oslo – hvor altså elever med innvandrerbakgrunn omtales som overrepresentert – har havnet på bilfag fordi de ikke hadde mulighet for å komme inn på noe som helst annet. Praktiske ferdigheter, faglig nivå og interesse for faget er altså tre viktige forhold som ansees å være systematisk forskjellig fordelt mellom læreplassøkere fra hovedstaden og læreplassøkere fra andre deler av landet, i alle fall når det gjelder bilfag.

3.5 Positive overraskelser

Etter denne gjennomgangen av ankepunkter som informantene har fremhevet, er det grunn til å gjengi positive bilder av lærlinger med innvandrerbakgrunn. En rekke informanter har lagt stor vekt på hvor bra det går med lærlinger som har innvandrerbakgrunn i bedriftene. En informant fra et opplæringskontor responderte raskt på mitt spørsmål om hva bedriftenes preferanser så ut til å være, dersom valget stod mellom to, hvorav den ene har innvandrerbakgrunn, og de ellers stiller likt...

...så velger man bort den med innvandrerbakgrunn, det er ikke noe å lure på. Men som sagt har jeg aldri hørt noe negativt. Det er oftere det at firmaene blir positivt overraska. I det øyeblikket de har erfart den positive tingen, så er de villige til å gjøre det om igjen, selvsagt. Det har jeg sett flere av, men det er liksom en sånn kul de må over. De er redd for det, altså, det er ikke bare for egen del og ansattes del, men de påberoper seg veldig ofte dette

---

³¹ Tanken på at rekruttering av lærlinger er rekruttering til eget verksted eller i alle fall til eget konsern er fremtredende blant mine informanter i bilbransjen, til tross for oppfordringen etter Reform 94 om at lærebedrifter generelt bør tenke på at det er bransjen og ikke egen bedrift de rekrutterer til. Spesielt synes det som mobilitet mellom merkeverksteder ansees som vanskelig på grunn av krav til kunnskaper om det enkelte bilmerket.

med hva kunden vil si, ikke sant. Så overdriver de veldig ofte effekten av det der. Trur jeg.
(Opplæringsansvarlig, El Mont)

Den samme informanten fremhevet pålitelighet og punktlighet som fremtredende ved lærlingene med innvandrerbakgrunn, slik de ble omtalt fra bedriftene. Det er ellers interessant hvordan han vektlegger at negative forventninger blir gjort til skamme, når lærestedene begynner å få erfaring, og at slike positive erfaringer ser ut til å åpne for en annen praksis, hvor også læreplassøkere med innvandrerbakgrunn er aktivt ønsket. Dette har jeg også vært inne på tidligere, i avsnittet hvor det fremgår at det er rekrutteringen, mer enn forløpet av læretiden og kompetanseoppnåelse, som er kritisk for ungdom med innvandrerbakgrunn. I det foregående har vi også sett at en informant fortalte om erfaringer som bryter med det bildet som tegnes av innvandrere i massemedia. En fortalte at han nettopp hadde måttet se bort fra to nordmenn som søkere til en ledig jobb, på grunn av at de ikke hadde de rette holdningene, mens en jobbsøker med innvandrerbakgrunn ble funnet egnet. I frisørfaget ble det tegnet et bilde av lærlinger med innvandrerbakgrunn som hensynsfulle, høflige, arbeidssomme og pliktoppfyllende, i en kontrast til lærlinger med norsk bakgrunn, som ofte var initiativløse og egoistiske, ble det hevdet. Stereotype oppfatninger av ulike kategorier ungdom slår med andre ord ikke alltid ugunstig ut for ungdom med innvandrerbakgrunn.

En annen informant sa han lurte på om det ikke er slik at et fagbrev har en høyere prestisje i mange av innvandrer miljøene enn tilfellet er blant ungdommer med norsk bakgrunn. Realitetene i dette vil selvfølgelig være avhengig av sosial bakgrunn og andre føringer på sosiale ambisjoner, blant annet kan det være at et ønske om respekt i storsamfunnet, og ikke bare i egne miljøer, virker motiverende for utdanningsvalg blant ungdommer med innvandrerbakgrunn (Lødding 1996). Likevel vil kanskje selve antakelsen om at et fagbrev er vel ansett, kunne fungere positivt for rekrutteringen til lærebedriftene av søkere med innvandrerbakgrunn.

3.6 Oppfatninger om positive egenskaper

Finnes det ideer om aktive ved læreplassøkerne med innvandrerbakgrunn som kategori? Bli denne kategorien på noe område gjenstand for positiv diskriminering?

Det kan nevnes at ikke bare er forestillinger om gjengmentalitet og kriminalitet som trer frem i omtalen av søkere med innvandrerbakgrunn blant mine informanter. Nærhet og omsorg for familiemedlemmer er også blitt fremhevet av mine informanter, med referanse til både gutter og jenter med innvandrerbakgrunn. En utpreget høflighet som er synliggjort gjennom håndhilsing er også et trekk ved ungdom med innvandrerbakgrunn som har vært trukket frem av enkelte av mine informanter. Vestel (2000) viser til hvordan håndhilsing som

uttrykk for respekt er en gest som også gutter med norskfødte foreldre har begynt å praktisere, etter å ha lært dette av kamerater med utenlandsk opprinnelse (side 179). Selv om håndhilsing som uttrykk for høflighet og ulike uttrykk for at en lærling med innvandrerbakgrunn føler nærhet til familien, omtales som noe litt gammelmodig, blir slike vaner og tilbøyeligheter like fullt beskrevet med begeistring av enkelte av mine informanter.

Ettersom manglende norskspråklig kompetanse fremheves som et aber i et opplæringsøymed, er det kanskje ikke overraskende at ferdigheter i andre språk er verdsatt. En slik verdsetting har jeg imidlertid bare kommet i berøring med innenfor barne- og ungdomsarbeiderfaget. Selv om en informant uttrykte beundring for at personer med innvandrerbakgrunn kan ha ferdigheter i flere språk, var det bare i helsefagene at kompetanse i urdu, punjabi, tyrkisk, kurdisk eller språk som snakkes av større innvandrergrupper, ble omtalt som et aktivum. Informanten som arbeidet med helse- og sosialfagene, var også den eneste blant dem jeg intervjuet som brukte begrepet ”ressurs” om lærlinger med innvandrerbakgrunn:

I barne- og ungdomsarbeiderfaget, sammen med omsorg og aktiviteter, der har de blitt sett mye på som en ressurs, spesielt i barn- og ungdom, fordi de har en sånn språklig kompetanse som de har behov for. Sånn at det har på en måte ikke vært noe hinder. (...) Det er et pluss. Og du kan si at der vi har flest søkere, det er jo i Nordøst og i Søndre Nordstrand, der er det flest lærlinger, eller de fleste av de som søker lære plass bor der, og det er også der det er mest folk med innvandrerbakgrunn. Sånn at på de områder så ønsker de også lærlinger ... med den bakgrunnen. (Opplæringsansvarlig, Barn & Unge)

Som forbilder for barn og yngre ungdommer ble også lærlingene med innvandrerbakgrunn fremhevet som gode modeller og potensielt flotte voksenpersoner, for eksempel innenfor ungdomsklubbene. En aktiv etterspørsel etter lærlinger med innvandrerbakgrunn ut fra ønske om å kunne gjøre seg nytte av deres språklige kompetanse, var enestående for barne- og ungdomsarbeiderfaget i det intervjumaterialet jeg har samlet inn. Jeg forsøkte imidlertid å drøfte spørsmålet om særlig språklig kompetanse blant lærlinger med innvandrerbakgrunn med andre informanter, om de tenkte på kundegrunnlaget og behovet for språklig eller kulturell kompetanse i bedriften, men som regel ble dette avvist. Kompetanse i europeiske språk kunne være en fordel i bilbransjen med tanke på turistsesongen, men ellers ble det fremhevet at kunder som er innvandrere, snakker norsk uten problemer.³² En informant pekte på at innvandrerbefolkningen i liten grad hadde råd til den typen biler de kunne tilby:

---

³² Blant lærlingene og læreplassøkerne i de guttedominerte fagene fantes det heller ingen særlig tro på at det skulle være behov for deres kompetanse i andre språk enn norsk når de var kommet i lære eller i arbeid.

Vi har ikke så veldig mye kunder av innvandrerbakgrunn egentlig, når det gjelder bilsalg og bilverksteder, en del av innvandrerne driver dette sjøl, og de tiltrekker seg mer av den typen kunder enn vi gjør, det virker i alle fall sånn. Men jeg tror at man vil se at dette her også vil komme til å snu. Hvis man har flere innvandrere i jobb, så vil det få en positiv innvirkning på foreldrene til å handle bil av oss og bli kunder av oss. Og dems venner igjen. Det er sånn det går hele tida. Det har vi snakka om, hvis du skal klare å selge bil, men det er noen år fram dit tror jeg, enda. (...) Det er mange av dem som kjører flotte, fine biler og har råd til det, men de kjøper av sine egne. Det er mange av dem som driver med import sjøl. (Personalansvarlig, Star Car)

Levekår og økonomi blant innvandrere flest tilsier at de ikke utgjør noen vesentlig del av kundegrunnet, mens de som har god råd, vil oppsøke forhandlere og verksteder som drives av innvandrere, antar denne informanten, som likevel ser muligheter for at innvandrere i fremtiden vil kunne utgjøre en større andel av konsernets kunder.

Et syn på innvandrere som personer som oftere vil være i behov av omsorg eller offentlig tjenesteyting, og sjeldnere som kjøpesterke kunder, var iøynefallende i en liten intervjuundersøkelse som jeg gjennomførte i 1997. En informant fra bilbransjen fortalte meg den gang om hvordan bedrifter så på lærlinger med innvandrerbakgrunn som potensielt ustabile og upålitelige medarbeidere. Dette var begrunnet i oppfatninger om at lærlinger med innvandrerbakgrunn er lojale overfor familie og venner, samt at de følger religiøse plikter fremfor å følge sine plikter overfor en arbeidsgiver. Det ble også skissert for meg hvor viktig det er for dem å ta seg av og trøste venner for eksempel etter dødsfall. På dette grunnlaget hevdet jeg at lærlinger med innvandrerbakgrunn var gjenstand for tilskrivning av en form for kulturelt bestemt omsorgsevne. Denne evnen til omsorg og den sterke lojaliteten overfor "deres egne" kunne oppfattes som positivt i seg selv. Ikke desto mindre fremsto disse tilskrevne egenskapene som uforenlige med de kravene som stilles til pålitelighet, stabilitet og forutsigbarhet på arbeidsplassen. Sosiale ferdigheter som springer ut av en særlig evne til omsorg og omtanke vil stride mot kravene til inntjening i bedriften (Lødding 1997b).

Positive stereotypier, i likhet med negative stereotypier, kan være en tvangstrøye for den enkelte ungdom. Andersson gjengir fortellinger fra flere jenter med bakgrunn fra Pakistan om yrkesveiledningen i ungdomsskolen, hvor rådgiver oppfordret dem til å velge helse- og sosialfag, fordi "det er dere jo så flinke til – å ta vare på eldre og syke". Andersson er inne på hvordan dette signaliserer utbredelsen av stereotypier basert på en kobling mellom etnisitet og kjønn (Andersson 1999:346). Jeg har tidligere argumentert for at det verdihierarkiet som er godt etablert når det gjelder forestillinger om en egnet og "naturlig" arbeidsdeling mellom kjønn, ser ut til å inspirere oppfatninger om arbeidsdeling mellom etniske grupper (Lødding 1997b; 1999a).

I det meste av dette kapitlet er det erfaringer og forestillinger om læreplassøkere med innvandrerbakgrunn som har stått i fokus. Et like relevant spørsmål er hvordan bedriftene ser på seg selv og hvilke begrensninger internt i bedriftene som ble fremholdt av informantene i spørsmålet om å ta imot lærlinger med innvandrerbakgrunn.

3.7 Fra muntlige avtaler om rekruttering av hvite til lønnsomhetshensyn

Vi har tidligere i dette kapitlet sett at en leder i Bilorg fremholdt de lokale klubbene som en bremsekloss for rekruttering av medarbeidere med innvandrerbakgrunn, mens ledelsen ved de ulike bedriftene ikke hadde hatt slike begrensninger, slik han med noe forbehold omtalte situasjonen. En annen informant i bilbransjen var inne på det samme:

Jeg har jo drevet som leder i bilforretning i 13 år, så jeg har hatt det i bedriften. Klubben har kommet til meg og sagt 'her hos oss skal vi ikke ha en jævla fremmedarbeider. Vi har det så sosialt bra, det er en kjempebra bedrift å jobbe i, vi skal ikke ha noen fremmedarbeidere.' Og: 'Ja, men det er det ikke dere som bestemmer'. (...) Det vi gjør da det er jo å si at her er vi nødt til å ta en dialog med Fellesforbundet og si at vi har noen organiserte mennesker her som ikke vil ha flerkulturelle i bedriften, det må dere gjøre noe med. (...) Og det gjør de. Og det gjør de. Men vi ser her at vi skal ikke være noe politi, altså. Og jeg tror at problemet er vel ikke større enn at vi skal leve med det, men det er altså noen som har det som et valg, sånn er det, men det er andre som er kjempelinke, som tar langt flere enn de burde, for å si det sånn. (Personalansvarlig, Mo Bil)

Hva informanten mener med å ta inn ”flere enn de burde”, skal vi straks komme tilbake til. Andre informanter i bilbransjen hevdet at det ikke fantes noen uvilje blant medarbeidere i bedriften mot å rekruttere lærlinger med innvandrerbakgrunn. At noen av mine informanter i bilbransjen har pekt på hindringer blant ansatte og ikke i ledelsen, er ikke særlig merkelig all den tid de fleste av dem må sies å tilhøre et ledersjikt i bedriften. En faglærer med lang fartstid som bilmekaniker, var derimot overhodet ikke i tvil om at begge parter var medansvarlige for den skjeve rekrutteringen tidligere:

Fra gammalt av så var det jo nærmest en felles overenskomst mellom fagforeninger og ledelsen i en del bilverksted da, at de ikke skulle ansette ... svartinger. Muntlige avtaler, helt klart det. (...) Ja, det er helt klart, altså, det er jeg overbevist om. Men det var på en måte en sånn ja, fra 80-tallet, ja. Men så mener jeg at det har skjedd en ganske stor endring, altså, jeg opplever at nå at det er på en måte et ledersjikt nå av folk som er et sted mellom 35 og 45 år, som har mer holdninger på at vi skal finne ut av hva som lønner seg, det trur jeg altså. Og som har på en måte mer dynamiske holdninger (...) De er naturligvis opptatt av om folk funker. Det skjønner jeg veldig godt, men at det har skjedd noe fra å være en sånn derre generaliserende angst til en helt annen åpenhet, det opplever jeg har med et generasjonsskifte i bransjen å gjøre. (Faglærer, Mosemyra videregående skole)

Denne faglæreren plasserer altså ansvaret på begge parter, men viser til et generasjonsskifte i ledersjiktet som avgjørende for at situasjonen har endret seg. Uansett er også denne informanten overbevist om at situasjonen i dag er en helt annen enn tidligere.

Det interessante er at inntak av lærlinger med innvandrerbakgrunn nå vurderes som lønnsomt, og endog som et være eller ikke-være for bedriftene i en situasjon hvor det er stor mangel på læreplassøkere og på ungdommer som velger bilfag. På dette området ser det ut som det har foregått et betydelig dreining i erkjennelsen av hva som er rasjonelt. Gjennomgående i flere av intervjuene er nettopp denne påpekingen av at bedriften må innse at ”det er den veien det går”, ”de er en del av samfunnet vårt”, at det er ulønnsomt å se bort fra kvalifiserte læreplassøkere med innvandrerbakgrunn. Men det finnes visstnok fortsatt bedrifter som hevder at ”jeg skal ha en hvit mann” (Jfr Lødding 1997b:163).

Jeg forsøkte å drøfte det jeg ser som et kommunikasjonsproblem for bilbransjebedrifter med de aktuelle informantene. Jeg hevdet at avvisning av søkere med innvandrerbakgrunn, i alle fall den som foregikk for noen år siden, nødvendigvis måtte tolkes som et tegn på at bransjen ikke trengte nye fagarbeidere. Når flere bedrifter påstås å være ute etter etnisk norske lærlinger, og det er ulovlig å annonsere etter dette, vil avvisning av søkere med innvandrerbakgrunn nødvendigvis tolkes som et tegn på at de ikke har behov for lærlinger. En informant forklarte meg at det man kan gjøre er å søke etter lærlinger for så å ”plukke ut av søkerbunken”. En understreket at det gjelder å være svært tidlig ute for å sikre seg lærlinger. Flere informanter snakket om at det gjelder å gi en elev et brev ved slutten av utplasseringsperioden som sier at bedriften har intensjoner om å tegne lærekontrakt med vedkommende. Dermed er eleven ”kapret” fra konkurrentene. I neste kapittel skal vi se at flere læreplassøkere med innvandrerbakgrunn har fortalt meg at de tror at søknader de har sendt til bedrifter bare ”går rett i søpla”. Selv om det formuleres annerledes, er altså ideen slett ikke uhørt i bransjen. I alle fall tidlig i formidlingsprosessen, kan utplassering være viktigere enn skriftlige søknader som grunnlag for rekruttering av lærlinger. Gjennom utplasseringen legges det altså til rette for at bedriftene kan foreta et informert valg av lærlinger, noe som gjør at de elevene som oppfattes som de mest attraktive, er de som først får læreplass.

Fra mange nivåer av opplæringsystemet ble jeg informert om hvordan enkelte bedrifter vil ha ”hvite” lærlinger. Hvis det ikke var ”hvite” eller ”nordmenn” tilgjengelig blant elevene som skulle ut i lære, takket disse bedriftene som regel nei til lærlinger, ble jeg fortalt. Slike opplysninger har jeg som informasjon om andre, og ikke som noen erklært preferanse fra informanter selv. Selv som informasjon om andres preferanser, er det forbløffende at det blir referert så eksplisitt til hudfarge. Hudfarge i betydningen grad av pigmentering, fremstår ellers som det mest irrelevante og ikke minst det mest illegitime kriteriet man kan legge til grunn

ved rekruttering av lærlinger eller andre medarbeidere i arbeidslivet. Den sosiale betydningen av hudfarge, derimot, det vil si hvordan hudfarge tillegges mening gjennom ideologisk og politisk arbeid (Gilroy 1995: 41), gjør at sorterings- og segregeringsprosesser har en tendens til å fremstå som om de nærmest var av en naturlig orden. Dette skal vi se nærmere på i retorikken om at det finnes et metningspunkt for inntak av lærlinger med innvandrerbakgrunn. Ideen om et slikt metningspunkt synes å trekke på et knippe av ulike begrunnelser.

3.8 Ideen om et metningspunkt

Forestillingen om at det går en grense for hvor stor andel av medarbeiderne med innvandrerbakgrunn som er akseptabelt, støtte jeg på i frisørfaget og i bilfaget. I situatene som er gjengitt fra den opplæringsansvarlige i El Mont, går det frem at de ikke hadde mange lærlinger med innvandrerbakgrunn.³³ Noen terskel for hvor mange man kan tåle ble i alle fall ikke fremholdt i dette guttedominerte lærefaget. For en informant i bilbransjen, derimot, var dette et viktig poeng:

Over de siste årene har over 20 prosent av våre lærlinger vært fremmedkulturelle. Vi føler vel at det er i overkant av det vi klarer å få til, for det begynner å skape problemer. Da går dette på kommunikasjon i bedriftene. Ta noen gode eksempler - sånn som Hilbil, som har opptil 50 prosent av arbeidsstokken som er fremmedspråklige. Da blir det i og med at de er kommet forskjellig når det gjelder språket, så skjønner de egentlig ikke arbeidsoppgavene sine, og det skaper både trafikkproblemer, og det skaper problemer i bedriften. Så de sier at nå har vi fylt opp så godt vi kan, nå må de få lov til å stabilisere seg i bedriftene og lære språket vårt, nå kan ikke vi ta flere, og det skjønner jeg ... (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Det kan nevnes at en annen informant som jobbet i en bedrift som var tilknyttet den samme kjeden som Hilbil, påstod han aldri hadde hørt denne argumentasjonen om at de ikke ville ta flere lærlinger med innvandrerbakgrunn, og han fortalte ellers at i Hilbil var andelen med innvandrerbakgrunn blant medarbeiderne på om lag 30 prosent.³⁴

---

³³ Gjennom opptelling på navn, kom denne informanten til at det var nesten dobbelt så mange som han hadde forventet, og det viste seg at lærlingene med innvandrerbakgrunn utgjorde om lag 10 prosent av alle lærlingene som opplæringskontoret hadde ansvar for.

³⁴ Påstanden om at Hilbil hadde tatt i overkant av hva bedriften kunne mestre, ble altså avvist av en som jobbet i det samme konsernet. Dette behøver ikke bety at en av de to informantene snakker usant. Uoverensstemmelsen kan bunne i at de to informantene har ulike kontaktflater, at de viste meg ulik grad av åpenhet eller at de vurderte dette forskjellig ut fra den enkeltes mer overordnede argumentasjon.

For informanten fra Mo Bil, er det krav til kommunikasjon, og antydningvis også krav til effektivitet og sikkerhet (trafikkproblemer), som tjener som begrunnelse når bedrifter ønsker en høy andel av lærlinger med etnisk norsk bakgrunn. I utsagnet fremstår manglende språklige ferdigheter som et nokså selvfølgelig og udiskutabelt kjennetegn ved lærlinger eller andre medarbeidere med innvandrerbakgrunn. Dette fremstår som et troverdig argument gjennom bruken av betegnelsen ”fremmedspråklige”. Henvisninger til språk (fremmedspråklig) og til kultur (flerkulturell eller fremmedkulturell) brukes ellers om hverandre av denne informanten. Han pekte også på flere grunner til at bedrifter vil ønske å holde andelen lærlinger med innvandrerbakgrunn noe nede:

Fordi jeg vil at denne bransjen her skal være et bilde av det samfunnet vi har ute, altså vi skal selvfølgelig ta oss av de flerkulturelle som vi får tilbud om på skolen, men per i dag, hvis vi ser på VKI så er 70,8 prosent av elevene på VKI – dem skal altså ut i bilbransjen - dem er flerkulturelle. Og det er ikke noe bilde av samfunnet ute, og det vi i bransjen er redd for det er at vi nå skal bli en sånn ny taxinæring for å bruke det som et utgangspunkt. Der har vi 9 av 10 som søker nå kjentmannsprøven, det er flerkulturelle. Og det er ikke noe annet galt i det, de løser de oppgavene de blir satt til og de løser problemene for Oslo Taxi. Problemet er at det er et signal som gis til de som... at denne bransjen der vil vi ikke inn, for der er det bare fremmedspråklige. Og vi har ikke lyst til at bilbransjen, altså vi ønsker oss frisk norsk ungdom også til å velge bilbransjen, og da ønsker vi at det ikke skal være i utgangspunktet negativt, at hvis du søker grunnkurs mekaniske fag så får du en klasse hvor det er over 70 prosent flerkulturelle eller fremmedspråklige. Og så vet vi at i pressområdene så er det et problem med ... konfliktproblem, det betyr at en stor del av undervisningen blir avbrutt kontinuerlig på grunn av bråk og på grunn av at man ikke har klart å etablere et skikkelig ... skal vi si et skikkelig verdisyn i utgangspunktet fra lærerne sin side. ... (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Slutten av denne uttalelsen kan tolkes slik at disiplinproblemer eller mangelen på et ”skikkelig verdisyn” blir betraktet som en konsekvens av at en høy andel av elevene har innvandrerbakgrunn, alternativt at dette er et storbyfenomen. Det er også mulig å tolke uttalelsen dit hen at disiplinproblemene er en alternativ forklaring på at ”frisk norsk ungdom” ikke velger bilfag. Informanten var ellers inne på generelle tendenser til at yrkesfagene er lite ettertraktet blant ungdom. Generelt snakket han om et problem med at fagarbeidere har lav status som en årsak til at foreldre fraråder sine barn å velge yrkesfag. Videre mente han at rådgivere i skolene hadde en tendens til å anbefale elever med gode karakterer å velge allmennfag, delvis så han et problem i at rådgiverne selv som oftest har allmennfaglig bakgrunn. Med andre ord var informanten generelt bekymret over den sterke rekrutteringen til allmennfag på bekostning av yrkesfag og spesielt bilfaget. I sitatet ovenfor gir han imidlertid uttrykk for at en sterk rekruttering av ”flerkulturelle” bidrar til det samme resultatet. Det er vanskelig for meg å oppfatte dette på annen måte enn at et utgangspunkt for uttalelsen er at innvandrere har lav

status i samfunnet, og at en slik lav status tenkes å ville smitte over på bilbransjen dersom andelen av medarbeiderne som har innvandrerbakgrunn blir høy. På mitt erklært naive spørsmål, om hva han mente var problemet med en overrepresentasjon av lærlinger med innvandrerbakgrunn, gjentok han at dette har en uheldig virkning på andre ungdommers valg:

Jo, det er den signaleffekten det gir til norsk ungdom, at bilfaget skal vi ikke inn i, der er det bare fremmedarbeidere. (...) og det er vel ikke sann det skal være heller, at denne bransjen skal bestå bare av fremmedarbeidere. (...) Grunnkurs mekaniske fag, det sier foreldrene at dit får du ikke lov å søke Ole, for der er det bare flerkulturelle, og der er det bare bråk, så det får du ikke lov å søke på. Vi vil ikke at grunnkurs mekaniske fag skal komme dit hen. Det er ikke naturlig at 70,8 prosent skal være flerkulturelle på et sånt kurs. (Opplæringsansvarlig, Mo Bil)

Med betegnelsen ”fremmedarbeidere”, kan det argumenteres for at denne informanten ikke henviser til lærlinger med innvandrerbakgrunn i det hele tatt. Uansett, etnisk segregering mellom fagområder er ikke ønskelig ut fra et ideal om strukturell integrasjon som forutsetning for likhet i levekår og livssjanser. Når informanten her gjør eksplisitt at det finnes en forestilling blant foreldre om at bråk og disiplinproblemer oppstår når en høy andel av elevene har innvandrerbakgrunn, gir han samtidig en åpenhjertig meddelelse om hva slags bilde han mener tegnes av gutter med innvandrerbakgrunn i offentligheten.

En annen informant i bilfaget så ikke for seg det samme scenariet, og selv om ideen om et møttingspunkt ikke var en totalt fremmed problemstilling for ham, betraktet han den som uaktuell.

Man må innse det at når situasjonen er som den er, og man skal få tak i dyktige folk, så må man få tak i de som er å få tak i. Og dem er en del av samfunnet vårt, og de søker på linjene og ..., men det er klart at hvis vi får overvekt av det ute på verkstedet, altså blant 30 mekanikere, hvis det skulle være 20 av dem som har innvandrerbakgrunn, så kan det hende at vi får et problem på sikt. Det vet jeg ikke, og det har ikke vært oppe nå i det hele tatt. (Personalansvarlig, Star Car)

Det er grunn til å fremheve at ikke alle informanter i bilbransjen delte bekymringen om tap av prestisje ved rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn, selv om de ikke var ukjente med påstanden. I alle fall kom dette frem i en omtale av rekruttering av fagarbeidere fra Øst-Europa:

Det er jo noen som dessverre har fleipa med det og begynt å kalle oss ‘Asylmottaket på Bingsbekk’, men det har jeg sagt ganske klart i fra at det er ikke en sann verden vi vil ha. Vi tåler å omgås med alle her. (...) som jeg har sagt, folk er ikke i utgangspunktet verken landeveisrøvere eller banditter fordi om de har en nasjonalitet, vi må prøve å skille på det. (Personalansvarlig, Millibil)

Selv om denne bedriften hadde lengst erfaring med vesteuropeere og østeuropeere når det gjaldt medarbeidere med utenlandsk opprinnelse, pekte informanten på at en medarbeider med bakgrunn fra Pakistan ganske snart ville bli tilbudt jobb som kundemottaker – en stilling som krever ferdigheter på flere områder, ikke minst i møtet med kunder. Denne medarbeideren ble omtalt som en ”utrolig flink og kjempebehagelig person”. Han mente det var flere bedrifter enn den han representerte som ”har innvandrere som kundemottakere”. Denne informanten understreket at han vurderer søkere ut fra de samme kriteriene:

Men jeg har jo avvist noen og, jeg tar jo hensyn til alle ting, altså, jeg ansetter jo ikke folk fordi at de er innvandrere, for å si det sånn. Og selv om de er faglærte, så må jeg ta alderen i betraktning, hvis du er for gammel, så er du for gammel, det er kostnadshensyn, det er ikke noe annet. Så man legger de samme kriteriene til grunn. (Personalansvarlig, Millibil).

Innenfor de nokså få bedriftene jeg har vært i kontakt med innenfor bilbransjen, har jeg altså støtt på ganske forskjellige holdninger til rekruttering av lærlinger med innvandrerbakgrunn, hvilket sitatene også gjenspeiler. Jeg har støtt på oppfatninger om at språk og kultur nærmest nødvendigvis vil være et problem, at ytterligere rekruttering av lærlinger med innvandrerbakgrunn fører til tap av prestisje for bransjen og dermed ytterligere problemer med rekruttering av lærlinger med majoritetsbakgrunn. Men jeg har også støtt på utsagn som peker i stikk motsatt retning: påstander om at erfaringene bedriften har gjort når det gjelder medarbeidere med innvandrerbakgrunn er udelt positive og en vektlegging av at man ikke har råd til å se bort fra læreplassøkere med etnisk minoritetsbakgrunn.

En terskel for hvor mange medarbeidere med innvandrerbakgrunn som er ønskelig, er imidlertid også en ide jeg støtte på i frisørfaget.

Og... det viste seg på yrkesskolen hvor jeg har rekruttert fra, på videregående etter Reform 94 så var det jo flest innvandrere som gikk. Det var det, nesten bare innvandrere. Men det var liksom bare å skyte ut en pil sånn sett for jeg trengte noen, og da var det hun som jeg har ansatt her som ringte meg og kom på intervju. Og jeg var da veldig heldig, for altså i dette tilfellet det er en strålende pike. Også for meg har det vært veldig positivt. Men når det er sagt så er det klart at hun hadde kanskje kommet ..., hvis jeg hadde hatt valget, nå snakker jeg relativt fritt, har du valget mellom en som er norsk og en innvandrer, så tror jeg nok jeg vil si at da er nok muligheten to til en for den som er norsk framfor en innvandrer. Fordi du kjenner ingen på forhånd, jeg har hatt to stykker etter det, norske, som ikke kan måle seg i det hele tatt sånn sett. Men du kan si hun som da er innvandrer, hun må liksom utstråle ennå mer og i dette tilfellet så var det liksom bare [knipser] sånn! Så absolutt. Hun hadde en venninne (...) som også kom innom her, veldig søt pike, men ikke sånn, litt mer, hun var litt mer tung, litt mer satt (...) Men veldig søt, det må jeg si altså (...) men jeg synes jeg var litt heldig, jeg trengte ingen akkurat da. Og en annen ting er at jeg var redd for å ha to, og det er fordi at vi ligger her i Veldergaten, og det er klart at her i Oslo Vest har de ikke samme forholdet overfor innvandrere som de har på østkanten. Det vet jeg jo. (...) så det vet du jo hvordan folk er, og våre kunder her de er Oslo Vest ... og sånn må man også tenke på da, når man skal ansette noen. Men så da tenkte jeg hvis jeg får to, så

er jeg redd for at det har negativ effekt på kunden. Og det er sånt som skjer. Og det er man redd for da, på forhånd. (...) Vi er en salong hvor vi bare er fire stykker ansatt, og da er det veldig gjennomskinnelig, det må ikke bli sånn at det er en sånn pakistanersjappe, og det blir det fort hvis 50 prosent av de ansatte er innvandrere, ikke sant. Så det skal man..., og absolutt innvandrere ..., men pakistanere ser ikke ut som nordmenn. Hun er jo helt... helt mørk.. (Personalansvarlig Hår Fin)

Fremtoning og utstråling erklærte denne informanten som det viktigste for ham når han skulle velge ut lærlinger, og som vi ser, fremhever han at den aktuelle lærlingen skåret meget høyt. På dette grunnlaget kan man kanskje spekulere om et fremtidig skille for attraktive medarbeidere innenfor estetiske fag i alle fall, kan komme til å gå mellom søkere som oppfattes som ”mindre pene” versus søkere som oppfattes som ”pene”. Det har vært argumentert for at en slik ”lookism” vil kunne erstatte ”racism”, det vil si at det oppstår nye former for diskriminering som skjærer helt på tvers av etniske kategorier.

Hensynet til kundene og salongens ansikt utad er informantens forklaring på hvorfor dette kriteriet om utseendet og utstrålingen er viktig. Som vi ser, er det også hensynet til kundene som er den eksplisitte begrunnelsen for at han valgte å bare ha én medarbeider med synlig minoritetsbakgrunn. I avveiningen mellom en eller to, ligger det en tanke om at salongen vil kunne tape anseelse hvis medarbeidere med synlig minoritetsbakgrunn skulle bli ”for mange”. Logikken i dette resonnementet bygger på at ”pakistanersjappe” ikke kan oppfattes som noe annet enn negativt. Informanten må ta hensyn til kundene, som han mener vil reagere negativt. Beliggenheten på Vestkanten tilsier en særlig varsomhet, hevder informanten.

I foregående avsnitt var jeg inne på at enkelte bedrifter etter sigende melder fra om at de ”skal ha en hvit lærling”, og at de ellers ikke er interessert i å ta imot noen lærling overhodet. I dette avsnittet har vi sett eksempler på ideen om at det finnes et metningspunkt for inntak av lærlinger med innvandrerbakgrunn. For det enkelte lærling med synlig minoritetsbakgrunn, vil resultatet være det samme – han eller hun slipper ikke igjennom til lærebedriften. Det betyr at ideen om en metning vil ha en ekskluderende og derfor diskriminerende virkning, uansett hvilke begrunnelser som gis for påstanden om at begrensningen er nødvendig.

Vi har sett at hensynet til kundene og hensynet til rekruttering av hvite lærlinger blir trukket frem som avgjørende i poengteringen av at rekruttering av lærlinger med minoritetsbakgrunn vil gå smertefritt inntil et visst nivå, men at det etter dette vil oppstå problemer. Det finnes ingen begrensninger på inntaket av hvite lærlinger. Informantutsagn tyder på at det gjelder for lærebedrifter å være tidlig ute for å sikre seg lærlinger med etnisk norsk bakgrunn. Begrensninger legges altså på grunnlag av søkerens pigmentering. Selv om man kanskje kan fremheve at ”en viss andel” med innvandrerbakgrunn vil være mer enn ”ingen”, har ideen om et metningspunkt en klart diskriminerende virkning fordi den virker ekskluderende

på konkrete individer med synlig minoritetsbakgrunn som er læreplassøkere i dag, mens hvite læreplassøkere ikke møter en slik terskel.

3.9 Konklusjoner

Det er neppe mulig å overdrive betydningen av de gode konjunktorene når det gjelder mulighetene for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn i dag sammenlignet med situasjonen for bare noen få år siden. I gjennomgangen av ankepunkter og skepsis mot lærlinger med innvandrerbakgrunn synes det som det oftest er snakk om en nøling mer enn en absolutt frasortering i de guttedominerte fagene. Forventninger om dårlige norskkunnskaper synes å ramme voksne arbeidssøkere med innvandrerbakgrunn mer enn unge læreplassøkere. Sistnevnte blir av enkelte informanter omtalt positivt i forhold til kravene som settes til norskspråklig kompetanse. Det er ellers bare i helse- og sosialfagene at lærlinger med innvandrerbakgrunn fremstår som attraktive og ressurssterke på grunn av språklig og kulturell kompetanse som fremheves med referanse til deres etniske bakgrunn. Bildet av tilgangen til læreplasser for ungdom med innvandrerbakgrunn på et kvantitativt grunnlag, som er omtalt i kapittel 1, indikerer det samme. Læreplassøkere med innvandrerbakgrunn kommer meget godt ut i de jentedominerte fagene. Det er de minoritetsspråklige søkerne til guttedominerte fag som kommer dårlig ut, og vi har tidligere måttet avvise at karakterer eller fravær kan forklare vanskeligheter i tilgangen til læreplass for gutter med innvandrerbakgrunn, som omtalt ovenfor.

Jeg har i intervju materialet som ligger til grunn for denne rapporten ellers funnet det nokså inkonsekvent at mangelfulle norskkunnskaper fremholdes som et problem med ungdom som er født og oppvokst i Norge av enkelte informanter som samtidig ikke ser noe problem i at bilbransjen har etablert et prøveprosjekt for å rekruttere fagarbeidere fra Tyskland. At det er snakk om fagarbeidere og ikke lærlinger som skal tilegne seg nye kunnskaper, har vært holdt frem som forklaring på at språket ikke vil være noe stort problem med utenlandske fagarbeidere. Ideen om språklig nærhet ser ut til å gi forventninger om stor tilpasningsdyktighet også sosialt og kulturelt, og denne tilliten omfatter også fagarbeidere fra det tidligere Øst-Tyskland og andre deler av Øst-Europa. På dette grunnlaget spør jeg om en viktig avgrensning for hvem som er attraktive medarbeidere ikke går på språk, men på pigmentering.

Hudfarge, som har et svært begrenset biologisk fundament, kan studeres som et tegn som tilskrives ulikt meningsinnhold til ulike tider. Når bedrifter i bilbransjen, men også innenfor frisørfaget, uttrykker bekymring for at det etter hvert er mange søkere med innvandrerbakgrunn, synes det som om lav status som blir knyttet til synlige minoriteter i storsamfunnet, skal bli smuglet inn i den enkelte bedrift eller bransje. Språk, kultur, sikkerhet, effektivitet, hensyn til kunder og til

muligheten for rekruttering av ”frisk norsk ungdom” holdes frem som beveggrunner for denne bekymringen for at ungdom med innvandrerbakgrunn skal komme til å dominere i antall. Samtidig er bedriftene i et økonomisk dilemma fordi det vil være ulønnsomt å se bort fra kvalifiserte og interesserte medarbeidere med innvandrerbakgrunn som fremtidige fagarbeidere.

Der er imidlertid en rekke kriterier som legges til grunn når læreplassøkere vurderes for inntak, hvor kategorien søkere med innvandrerbakgrunn ikke nevnes eksplisitt. Dette gjelder for eksempel omtaler av hvor fordelaktig det kan være å rekruttere lærlinger utenbys fra. Viljen til å flytte på seg og evnen til å klare seg utenfor foreldrehjemmet ansees å garantere for at dette vil være godt motiverte lærlinger med stor interesse for faget. I kontrast fremstilles særlig elever i bilfag i Oslo, som elever som ikke kom inn på noe som helst annet. Man setter med andre ord spørsmålsteget ved motivasjonen og interessen for faget blant læreplassøkere fra Oslo-området. Ferdigheter og vane med å håndtere verktøy påstås å variere på samme måte mellom ungdom utenbys fra og byungdom. Noen informanter har meddelt at det neppe er hvem som helst, men de mest modne, interesserte og målbevisste elevene blant utenbys ungdom som henvender seg til bedrifter med ønske om læreplass. Her kan det spores generaliseringer om Oslo-ungdom sammenlignet med ungdom utenbys fra. Likevel har bedriftene opplysninger om karakterer, fravær og orden som gjør det mulig å vurdere søkere enkeltvis.

Fraværet og i noen grad også karakterer fremholdes også som viktige kilder til informasjon om læreplassøkernes motivasjon, interesse og ferdigheter. Mistanken om at enkelte elever med innvandrerbakgrunn har fått ”bedre karakterer enn de fortjener”, synes å oppheve det allmenngyldige, standardiserte og kontrollerbare ved karakterer og den informasjonen som karakterene gir om yteevne, lærenemhet og arbeidskapasitet hos den enkelte søker. Denne mistanken retter seg konsekvent mot læreplassøkere med innvandrerbakgrunn og ikke andre, fordi den er knyttet til ideen om hvordan språklige ferdigheter er fordelt.

En rekke informanter har lovprist lærlinger med innvandrerbakgrunn eller de har poengtert hvor positivt overrasket bedrifter er blitt etter å ha fått erfaring med lærlinger med innvandrerbakgrunn. Det synes ikke å være tvil om at det er en høyere terskel for å komme inn i bedriften, men at selve opplæringsforløpet og andeler som oppnår fagbrev ikke er forskjellig for lærlinger med innvandrerbakgrunn sammenlignet med lærlinger med etnisk norsk bakgrunn. Dette er i overensstemmelse med et inntrykk som poengteres i en studie av rekruttering av innvandrere med høyere utdanning til andre deler av arbeidslivet, om at ”inngangen til arbeidslivet er et betydelig problem, mens tilpasning i bedriften når en først er kommet inn, er et mindre problem” (Kvitastein et al. 1996:xi).

Noen av kriteriene som ikke direkte eller eksplisitt handler om etnisk bakgrunn, som for eksempel preferansen for lærlinger utenbys fra, vil likevel ha en klart diskriminerende virkning, fordi ungdom med innvandrerbakgrunn er

overrepresentert i storbyen. Ideen om at læreplassøkere med innvandrerbakgrunn har fått for gode karakterer vil – i den grad den styrer vurderingen av søkere – virke diskriminerende eller forskjellsgenererende i tilgangen på læreplasser. Man kan endog si at dersom den enkelte læreplassøker vurderes på grunnlag av formelle kriterier som karakterer, vil søkere med innvandrerbakgrunn komme dårligere ut på aggregert nivå, ettersom relativt flere av dem har minst en strykkarakter eller et lavt karaktersnitt. I det siste tilfellet vil ulikheten på aggregert nivå måtte oppfattes som legitim, og den vil heller ikke ramme ungdom med innvandrerbakgrunn eksklusivt.

At innvandrerbakgrunn eksplisitt kan fungere som eksklusjonsgrunnlag, er tydelig i de tilfellene hvor bedrifter erklærer at de vil ha hvite lærlinger, hvilket jeg bare har indirekte informasjon om, men også i tilfeller hvor bedriften hevder at de ikke kan ta imot flere lærlinger med innvandrerbakgrunn. En ide om et slikt metningspunkt finnes ikke for inntak av etnisk norske lærlinger, og resonnementet må derfor sies å virke diskriminerende utelukkende for lærlinger med etnisk minoritetsbakgrunn. På dette grunnlaget kunne man kanskje velge å arbeide for å styre elever med innvandrerbakgrunn i hovedstadsområdet bort fra de tradisjonelle lærefagene. Det ser imidlertid ut til at en del bedrifter har erkjent sin avhengighet av lærlinger med innvandrerbakgrunn dersom de skal bestå i fremtiden.

Fra studier av arbeidsmarkedet innenfor teknologi og naturvitenskap, har det vist seg at etter hvert som menn finner mer ansette og bedre betalte jobber på andre arenaer, blir kvinner og minoriteter invitert til jobber som tidligere var vanskelig tilgjengelige for dem. Som Etzkowitz et al. formulerer det: ”Når det moralske påbudet om rettferdighet blir styrket av egeninteresser, er veien til endring åpen, spesielt for grupper som har vært underrepresentert.” (Etzkowitz et al. 2000:231; min oversettelse). Man må imidlertid vurdere om spørsmål om rettferdig tilgang til læreplasser skal være fullstendig overlatt til markedet, eller i hvilken grad man kan rette inn tiltak inn mot å utjevne forskjeller som genererer ytterligere ulikhet.

4 Unges syn på like muligheter i skole, lære og arbeidsliv

Som introduksjon til hvordan ungdommer med innvandrerbakgrunn besvarte en serie spørsmål om fremtidsmuligheter, vil jeg sitere en lærling som la stor vekt på betydningen av egen innsatsvilje. Til spørsmålet om han trodde det hadde noen betydning om man har utenlandsk opprinnelse for om man klarer seg på skolen, hadde denne lærlingen følgende å si:

Nei, nei, nei. Ingen ting. For jeg har opplevd det før, både på videregående og på grunnskolen, noen steder så er jeg faktisk mye, mye bedre enn de norske. Sånn som på norsken på grunnkurs, da likte lærera det, liksom, der var jeg stjerneelev og det der, men de utlendinga som ... Ja, de fleste innvandrere er sånn, hvis jeg slår deg for eksempel eller gjør et eller annet, heller vann på deg, så sier du drittsekk, så [sier jeg at du er] rasist med en gang, ikke fordi jeg har bellet vann på deg, men fordi [jeg sier at] du er rasist. Og sånn er det der og. For jeg hadde en i klassen som aldri gadd noe, aldri, aldri fått til noe, aldri fått mer enn 2 i karakter. Og når han får 2 i karakter, så [mener han at] læreren [er] rasist. Og da blir også læreren lei. Og da går det også ut over alle andre og. Når dem kommer på skolen og ikke har bøker, og ikke har interesse av det først og fremst, ikke har dem bøker, ikke har dem lyst til å sitte der, ikke har dem peiling på det, for det har vi gjennomgått et halvt år nå, liksom, så står dem bare der og kaster lapper og tuller med læreren, og når læreren er forbanna og ikke gidder mer, så går han for å snakke med rektor, så må jeg gå hjem tre timer før, og da har ikke jeg fått med meg noe som helst jeg heller. Men da blir du også hengt ut av de andre, se han smisser med læreren og ditten og datten. (Vilim)

I medelevenes atferd kan vi ane en kraftig opposisjon til læreren som autoritet og en avvisning av den konformiteten skolen forutsetter.³⁵ Vilims budskap synes imidlertid å være at andre elever ødela for ham som var interessert i å lære, og han fremstår selv som en gutt som har tatt skolegangen seriøst. Ved å peke på medelevers sabotasje av undervisningen og provokasjoner overfor lærerne, skisserer Vilim visse begrensninger for sine egne muligheter for opplæring. Han avviser innstendig at det skulle ha noen betydning at man har utenlandsk opprinnelse for hvilke muligheter man har for å klare seg på skolen og hevder i flukt med dette at anklager om rasisme typisk blir fremsatt av elever som ikke anstrenger seg. Påstanden til Vilim, slik jeg oppfatter den, er at medelever kunne

---

³⁵ Willis (1977) har pekt på at arbeiderklassegutters opposisjon og protest mot skolens konformitetskrav bidrar til å opprettholde den eksisterende sosiale orden.

kaste frem beskyldninger om rasisme som en slags avledningsmanøver fra deres egen latskap og inkompetanse.

Jeg vil etter hvert vise at det finnes stor variasjon i ungdommers fortellinger om muligheter og begrensninger for fremtidige livssjanser. Det varierer hvilken betydning ungdommene tillegger det å ha utenlandsk opprinnelse, og det varierer hvilke aspekter ved en utenlandsk opprinnelse som trekkes frem som relevante i spørsmål om alle har like muligheter for å klare seg i livet. I sitatet som er gjengitt ovenfor, finner vi en beretning om viktigheten av ens egen innsatsvilje, men også en vektlegging av at det finnes hindringer som en selv har begrenset innflytelse over, og at disse ”indre” og ”ytre” drivkreftene opptrer samtidig. Før jeg går nærmere inn på intervjuene, vil jeg gjennomgå noen begreper som jeg mener kan fungere som hjelpemidler i analysen av intervjumaterialet. Etter hvert vil jeg komme med slutninger som peker i en noe annen retning enn den Vilim fremholdt. Hans poengtering av at det typisk var de medelevene ”som aldri har fått til noe” som la skylden på andre, blant annet gjennom beskyldninger om rasisme, er en påstand som må nyanseres.

I dette kapitlet vil jeg vise at en rekke ungdommer som hadde gode karakterer forfektet et syn om at alle har like muligheter på skolen og på arbeidsmarkedet, uansett etnisk bakgrunn. Jeg skal også fremheve at ungdommer som hadde noe dårligere karakterer og som ikke hadde fått læreplass på det tidspunktet da de ble intervjuet, også hadde oppfatninger om at alle har de samme mulighetene. Andre elever, som da intervjuet fant sted ennå ikke hadde fått læreplass, ga imidlertid uttrykk for et nokså pessimistisk syn på at det skulle eksistere like muligheter for ungdom med innvandrerbakgrunn som for ungdom med norsk bakgrunn. Ikke minst snakket jeg med ungdommer med gode karakterer og som ikke hadde hatt noen problemer med å skaffe seg læreplass, som likevel var overbevist om at det forekommer forskjellsbehandling av ungdom med innvandrerbakgrunn.³⁶

Jeg vil også sette søkelys på hvilke trekk ved det å ha innvandrerbakgrunn som ble betraktet som relevante av ungdommene og blant annet vise at viktigheten av å beherske norsk ble sterkt og utvetydig fremhevet. Ellers var det noe overraskende hvor mange av ungdommene som mente at familiens økonomi kan ha noe å si for hvor godt man klarer seg på skolen.

Ikke sjelden ble det pekt på at forskjellsbehandling kan forekomme i noen sammenhenger, men ikke i andre – for eksempel i arbeidslivet men ikke i skolen. Her ligger det en argumentasjon om at forskjellsbehandling kan være kontekstavhengig. På denne måten mener jeg ungdommenes synspunkter i

---

³⁶ Disse fire posisjonene kan i og for seg plasseres i en firefeltstabell. Jeg mener likevel at akser som gode karakterer versus dårlige karakterer og tilslutning versus opposisjon til ideen om at alle har like muligheter, ville gi et noe fordreid bilde av de posisjonene ungdommene inntok. Komplexiteten, nyanserikdommen og kontekstavhengigheten

spørsmål om det finnes like muligheter for alle er preget av kompleksitet og nyanserikdom.

4.1 Dominerende ideologi om nytten av å anstrenge seg

Kompleksitet er også noe Carla O'Connor (1999) fremhever, etter å ha undersøkt hvilke oppfatninger om fremtidige muligheter som kom til uttrykk blant afrikanske amerikanske ungdommer i Chicago på begynnelsen av 90-tallet.³⁷ Hun problematiserer sammenhengen mellom unges oppfatninger av livssjanser eller mulighetsstrukturer ('perceptions of possibility structures') og deres motivasjon eller prestasjonsorientering ('achievement orientation'). Hun hevder at mange forskere nokså ukritisk har gjengitt en ide om at de ungdommene som er marginalisert på grunn av rase- eller klassebakgrunn, og som oppfatter at andre med det samme utgangspunktet som dem selv har større problemer med å komme seg fram i samfunnet, vil være lite villige til å innordne seg de normene og forventningene som gjelder i skolen (O'Connor 1999:137).³⁸

Denne tematikken sporer hun tilbake til bidrag fra 50-tallet hvor en var opptatt av forskjeller mellom intern versus ekstern lokalisering av kontroll.³⁹ Dette ledet igjen til en interesse for hvilken betydning folk tillegger tilfeldigheter i oppfatninger av forholdet mellom egne handlinger og deres konsekvenser. Ved hjelp av en rekke spørreskjemaundersøkelser fant man på 60-tallet at en intern lokalisering av kontroll kunne identifiseres hos personer som var tilbøyelige til å betrakte sine prestasjoner som et resultat av egne ferdigheter, evner eller anstrengelser, og at dette var positivt korrelert med motivasjon og akademiske

---

som ungdommene la vekt på, lar seg vanskelig innpasse i en stringent og forenklet firefeltstabell.

³⁷ Det dreier seg om et førtitalls elever ved to såkalt ikke-selektive videregående skoler, hvor praktisk talt alle elevene ved skolene var afrikanske amerikanere og svært høye andeler var fra familier med lav inntekt. Fattigdom er gjerne et viktig kriterium for å kunne bruke et begrep som marginalisering eller sosial eksklusjon (Russell 2000). O'Connor foretar ingen kritisk drøfting av det omdiskuterte begrepet 'marginalisering', men ser ut til å bruke det synonymt med formuleringen 'bakgrunn fra familier med lav inntekt'. Jeg har ikke grunnlag for å benytte begrepet 'marginaliserte' om de ungdommene jeg intervjuet.

³⁸ Paul Willis (1977) er en blant flere som har vektlagt en slik sammenheng.

³⁹ Intern lokalisering av kontroll betyr at informanten legger vekt på betydningen av egne anstrengelser, mens ved ekstern lokalisering av kontroll henvises det til forhold som ligger utenfor det enkelte individs innflytelse eller kontroll. En nærmere utdypning av begrepene, vil jeg komme tilbake til under omtalen av hvordan begrepene kan operasjonaliseres.

prestasjoner. På den andre siden mente man at ekstern lokalisering av kontroll var uttrykk for en persons tilbøyelighet til å forklare suksess eller fiasko med henvisning til skjebne, flaks eller tilfældigheter, og at dette var negativt korrelert med motivasjon og akademiske prestasjoner (O'Connor 1999:138).

Selv om dette ikke var intensjonen i de tidlige bidragene, mener O'Connor at man kan påvise en samsvarighet mellom lokaliseringen av kontroll og i hvilken grad personer aksepterer en dominerende ideologi om at ens status i samfunnet vil være et resultat av ens individuelle anstrengelser. Intern lokalisering av kontroll synes forenlig med en tilslutning til denne dominerende ideologien om at suksess vil være et resultat av at en selv har arbeidet hardt. Ekstern lokalisering av kontroll kan forstås som en større vektlegging av ytre begrensninger på hvor langt en vil kunne komme som resultat av egne evner og anstrengelser, noe som innebærer en potensiell avvisning av den samme ideologien. Videre refererer O'Connor til en rekke studier fra 90-tallet basert på spørreskjemaundersøkelser, hvor det påvises høy korrelasjon mellom elevenes skoleprestasjoner og deres tillit til at en vil få uttelling for anstrengelser. Personer som hadde svake prestasjoner, strykkarakterer eller som droppet ut av videregående skole, var tilbøyelige til å mene at sosiale skjevheter ville begrense mulighetene for belønning og sosial uttelling for marginaliserte grupper, som også disse respondentene selv kunne sies å tilhøre (O'Connor 1999:139).

Kan litteratur om fremtidsperspektiver blant marginalisert ungdom i det nordamerikanske samfunnet være relevant for norske forhold? Kan begreper som er utviklet gjennom studier av hvordan personer tenker om livssjanser i et såpass stratifisert samfunn som USA med meget store sosiale og økonomiske forskjeller, ha verdi i et relativt egalitært samfunn som det norske? Kanskje kan erkjennelsen av at det finnes forskjeller i levekår og sosial status være sterkere i USA enn i Norge eller Skandinavia. I så fall vil en ide om belønning for individuelle anstrengelser ha en helt annen klangbunn i det nordamerikanske samfunnet. Kanskje er sosial mobilitet og klatring med hensyn til sosial status et viktigere tema for allmennheten i USA enn i Norge. Taleformer som spiller på en ide om 'å komme seg frem i livet' er vanligere i USA enn i Norge, hvor man kanskje oftere snakker om å 'klare seg i livet'? Et viktig spørsmål vil likevel være om Norge egentlig fremstår som et egalitært samfunn og i så fall for hvem. Riktignok har det vært hevdet at under sosialdemokratiet, som tradisjonelt har vært preget av en sterk likhetsideologi, har sosiale forskjeller vært tilslørt eller maskert (Jfr. Eidheim 1993:23), men ikke alle er overbevist om at en ideologi om likhet har hegemoni i Norge. Odner (1996) har argumentert for at en likhetsideologi ikke er mer dominerende enn en ideologi om hierarki. Han viser hvordan ideer om forskjeller i rang også er fremtredende og fremhever tvetydigheten og motsetningsforholdet som eksisterer i samsillet mellom de to ideologiene (Odner 1996:150 ff). Dette synes å være i tråd med observasjoner i en svensk studie; fra feltarbeid i en svensk industribedrift har Billy Ehn skrevet om Skandinavias doble budskap om makt,

som går ut på at hierarkiet finnes, men man kommuniserer som om man er likemenn (omtalt og kommentert i Borchgrevink 1996:22 ff).

Utover ideologier om hierarki versus likhet finnes en ideologi om at enhver vil få belønning etter innsats. Det kan være at denne 'prestasjonsideologien', som O'Connor kaller den (ibid: 138), er sterkere i USA enn i Norge. Likevel vil jeg fremheve at dette er en bærende logikk i utdanningssystemet. Gudmund Hernes poengterte for lang tid siden at skolen, som har som målsetning å fremme likhet mellom samfunnslagene, er en av de viktigste produsentene av ulikhet (Hernes 1974:232). Samtidig *fremstår* skolen som den offentlige institusjonen som i minst grad behandler ulike grupper ulikt, fremholder han og peker videre på hvordan skolen bidrar til å legitimere ulikheter i samfunnet generelt gjennom en viktig funksjon skolen har, nemlig at den "trener folk i å tape"(Hernes 1974: 242). Han hevder at: "så lenge de upriviligerte helt var utelukket fra videregående utdanning, kunne de angripe *systemet*. Etter at de har sluppet inn i et system som de ikke kommer igjennom, kan de bare anklage *seg selv*." (ibid; uthevinger i originalen). Her ligger det en interessant påminnelse om den menneskelig tilbøyeligheten til å *internalisere* utenforliggende kontrollmekanismer. Slik jeg ser det, gir dette støtte til poenget om hvor sterkt den dominerende ideologien om ansvar for ens egen situasjon virker i utdanningssystemet.

En overbevisning om at anstrengelser vil gi uttelling – eller det O'Connor kaller prestasjonsideologien – kan altså oppfattes som en viktig ideologi også i Norge, i alle fall synes denne å være dominerende innenfor utdanningssystemet. Dette er en forutsetning som jeg velger å bygge på i analysen av intervjuene med elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn. O'Connor (1999) finner imidlertid at andre diskurser kan eksistere samtidig, uten at de kan sies å utgjøre "motfortellinger" eller konkurrerende fortellinger. Hun betrakter disse "konarrativene" som fortellinger som modererer eller mildner den dominerende teorien om at en ved hjelp av egen innsats og hardt arbeid vil kunne komme seg frem i samfunnet. Alle hennes unge informanter tilkjennegav sin støtte til denne dominerende teorien, men tegnet samtidig et mer komplekst bilde ved å peke på forhold som begrenser eller innsnevrer teoriens gyldighet (O'Connor 1999:142). O'Connor hevder altså at forskere har overforenklet sammenhengen mellom individers prestasjoner og deres tilslutning til den dominerende ideologien. Jeg mener et blikk for kompleksiteten i dette forholdet er egnet til å berike analysen av hvilke forventninger til fremtiden som kommer til uttrykk blant ungdommer med innvandrerbakgrunn.

4.2 Indre versus ytre kontroll – en operasjonalisering

Jeg har vært inne på skillet mellom intern versus ekstern lokalisering av kontroll som jeg mener kan være et fruktbart begrepspar for å analysere utsagn om ungdoms fremtidsutsikter. Med intern lokalisering av kontroll mener jeg forhold som er avgrenset til informantens selv ifølge informantens selvforståelse. Det dreier seg om årsaksforhold eleven eller lærlingen peker på som har med ham eller henne selv å gjøre, for eksempel erkjennelse av manglende motivasjon for faget; påpeking av at en selv er sjenert eller sosialt usikker og at dette har gjort det vanskelig ”å finne tonen” i utplasseringsperioden; at ens dårlige karakterer skyldes ens egen svake innsats, men det kan også dreie seg om en vektlegging fra informantens om at han eller hun har arbeidet hardt. Slike poengteringer velger jeg å oppfatte som uttrykk for tilslutning til ideen om at enhver vil få belønning etter innsats.

Når informantens peker på forhold som ligger utenfor individenes egen vilje og hvordan disse påvirker ens liv, velger jeg å betrakte dette som ekstern lokalisering av kontroll. Derfor kan eksterne faktorer også omfatte andre individer, det vil si også lærere og medelever, slik informantens forteller om dem. Det dreier seg med andre ord om faktorer som ligger utenfor informantens muligheter for direkte kontroll. Eksempler på eksterne faktorer vil være at en kom til Norge relativt sent og derfor har hatt problemer med å lære norsk; at lærere har behandlet en urettferdig og urettmessig har gitt en dårligere karakterer enn en fortjener; at lærebedrifter ikke ønsker lærlinger med utenlandsk opprinnelse; at en er blitt feilinformert om videre utdanningsmuligheter. Det bør straks fremheves at jeg ikke har vært opptatt av å verifisere eller etterprøve om elever har gitt en korrekt fremstilling når de snakker om slike ytre hindringer eller vanskeligheter. Det er selve påpekingen eller fortellingen om hindringer jeg her oppfatter som interessant.

Ved hjelp av dette skillet kan vi utforske i hvilken grad elever har tiltro til at deres egen innsats er avgjørende i spørsmål om fremtidsmuligheter, og hvordan de snakker om andre påvirkningsfaktorer i utformingen av karriere og fremtidige liv. Det blir imidlertid straks åpenbart at et skille mellom indre og ytre faktorer bare kan fungere som et *analytisk* hjelpemiddel og som sådan kan dette skillet bare hjelpe oss et stykke på vei. Tendensen til internalisering, som jeg har vært inne på ovenfor, bidrar til at grensen mellom indre og ytre faktorer vil være diffus. Hvis man legger Bourdieus habitus-begrep til grunn (Bourdieu & Wacquant 1993), vil et skille mellom intern kontroll og ekstern kontroll endog kunne sies å være en tankekonstruksjon. Bourdieu legger vekt på at sosiale realiteter eksisterer både innenfor og utenfor aktørene, slik at habitus eller den menneskelige eksistens er å forstå som det sosiale omgjort til kropp (side 113). Skillet mellom det interne og det eksterne kan være en fiksjon, men det ligger likevel nært opp til alminnelige talemåter og er et ”aktørnært” begrepspar. En jente snakket for eksempel om at: ”du blir glad for den indre styrken din, [når] du har interesse for en ting”. Med tanke på

hvordan internalisering og eksternalisering er viktige sosiale og psykologiske prosesser, er det grunn til å understrekes at en jakt på objektive skiller mellom indre og ytre faktorer, vil være bortkastet. Likevel mener jeg at ungdommenes talemåter er interessante nettopp fordi de gjenspeiler mer allmenne diskurser eller narrativer.

Når ungdommene med innvandrerbakgrunn peker på betydningen av fravær og orden med hensyn til å få læreplass, oppfatter jeg det slik at de vektlegger forhold som elever selv har innflytelse over, samtidig som de vektlegger allmenne kriterier som vil virke likt for ungdom uansett etnisk bakgrunn eller kjønn. Karakterer kan også sees som et resultat av egne anstrengelser. Spørsmålet er om det nettopp er de ungdommene som har svake prestasjoner, som er tilbøyelige til å vektlegge hindringer som ligger utenfor deres umiddelbare kontroll. Har Vilim, slik han er sitert innledningsvis, rett i at påstander om rasisme eller forskjellsbehandling på grunnlag av etnisk bakgrunn, typisk fremsettes av ungdommer som vil fraskrive seg ansvar for at de har fått dårlige karakterer? Jeg vil etter hvert vise at dette ikke alltid er tilfelle.

4.3 Ulike posisjoner kan bety ulike perspektiver

Det er ikke urimelig å anta at ungdommenes svar på mine spørsmål om like muligheter, kan ha vært influert av den enkeltes situasjon på intervjuetidspunktet. Særlig for læreplassøkere kan det ha hatt betydning hvorvidt de hadde fått tilbud om læreplass eller ikke. I forrige kapittel tok jeg for meg hvordan personalansvarlige og opplæringsansvarlige omtalte kriteriene de legger til grunn under utvelgelse av lærlinger. Her vil jeg skissere noe av konteksten for ungdommene og redegjøre for min noe grove inndeling av de unge informantene etter hvor de befant seg i opplæringsforløpet.

Serien med spørsmål om like muligheter er gjengitt i vedlegget.⁴⁰ Først ville jeg undersøke om ungdommene straks ville trekke frem utdanning på mitt meget åpne spørsmål om hva som er viktig for å klare seg eller å komme seg fram i samfunnet. Dersom de ikke selv pekte på utdanning, stilte jeg direkte spørsmål om hva de mente om viktigheten av å skaffe seg utdanning. Etter dette fulgte et par spørsmål om mulige hindringer og om de mente at noen har større fordeler enn andre når det gjelder å gjøre det bra på skolen. Med hensikt var disse spørsmålene nokså generelle. Deretter spurte jeg mer konkret om betydningen av kjønn, og om familiens økonomi har noe å si for sjansene for å gjøre det bra på skolen. Igjen ble det stilt et ganske åpent spørsmål om noen har større vanskeligheter enn andre når det gjelder å skaffe seg læreplass, før jeg konkretiserte et spørsmål om informanten

---

⁴⁰ Det dreier seg om spørsmålene 33-40 i intervjuguidene både når det gjelder elever og lærlinger. Se vedlegg.

mente det har noe å si om man har utenlandsk opprinnelse for mulighetene til å gjøre det bra på skolen, å skaffe seg læreplass og for å klare seg i samfunnet. Til sist stilte jeg spørsmål om hva som kan hindre ungdom med innvandrerbakgrunn fra å klare seg i samfunnet.⁴¹ Det var altså med hensikt jeg ikke straks stilte spørsmål om hva ungdommene mente når det gjaldt betydningen av å ha innvandrerbakgrunn, blant annet for å kunne utforske om dette var en aktiv kategori for ungdommene selv.⁴² I sitatene som følger i dette kapitlet, har jeg gjengitt spørsmålene, for å synliggjøre hvilken grad av konkretisering den enkelte ungdom forholdt seg til.

Det var disse spørsmålene ungdommene ble bedt om å uttale seg om, uansett om de var elever eller lærlinger. Men man kan tenke seg at den enkelte ungdoms situasjon på intervjutidspunktet har virket inn på hvordan de besvarte spørsmålene. For eksempel kan det tenkes at lærlinger hadde et noe mer distansert forhold til skolen, ettersom de i alle fall hadde vært et halvt år i lære. Viktigere er det likevel at disse ungdommene hadde lyktes i overgangen mellom skole og bedrift: De hadde skaffet seg læreplass og de befant seg fortsatt i lære. Elevene, som alle var i avslutningen av VKI, hadde i varierende grad lyktes med å skaffe seg læreplass på det tidspunktet intervjuet fant sted. Blant de 17 VKI-elevene som ble intervjuet, var det fem elever som ikke hadde søkt læreplass og som opplyste at de skulle gå på skole det påfølgende opplæringsåret. Dette dreide seg både om allmennfaglig påbygning og om repetisjon av VKI-trinnet.

Blant de tolv elevene som hadde søkt opplæring i bedrift, hadde seks elever fått læreplass, og de andre seks hadde ennå ikke fått noe tilbud. Sistnevnte kan meget vel ha fått læreplass senere. Intervjuene kan sies å ha funnet sted relativt tidlig i formidlingsprosessen, det vil si før skolens sommerferie. Som jeg var inne på i kapittel 3, vil elever som viser gode takter gjennom utplasseringsperioden, gjerne bli utstyrt med et brev fra bedriften om at bedriften har til hensikt å inngå lærekontrakt med vedkommende. Elever kan på denne måten være sikret tilbud om læreplass allerede i februar.⁴³

---

⁴¹ Disse spørsmålene er for en stor del inspirert av Carla O'Connors spørsmål (O'Connor 1999:142). Hun gjør oppmerksom på at hun er afrikansk amerikansk, hun var 26 år da hun foretok intervjuene, og hun var kledd omtrent som informantene. Som nevnt i kapittel 2 kan det ha virket inn på intervjusituasjonen at jeg er hvit, har majoritetsbakgrunn og at jeg nok vanskelig kan oppfattes som noen tenåring. På den annen side kan det ikke utelukkes jeg vakte større tillit og fortrolighet blant ungdommene enn om jeg hadde vært i tyveårene.

⁴² I introduksjonsbrevet som ble forelagt ungdommene med en presentasjon av prosjektet, var de imidlertid blitt gjort oppmerksom på at det var ungdom med innvandrerbakgrunn jeg var interessert i å komme i kontakt med.

⁴³ Søknadsfristen til læreplass er 1. mars både for Oslo og Akershus. I Oslo foregår formidlingen i flere runder frem til 15. september. I Akershus starter den ordinære formidlingen cirka 15. april, etter at søkere med fortrinnsrett til læreplass ut fra familær eller arbeidsmessig tilknytning til bedriften er formidlet. Bedriftene melder

Den metodiske tilnærmingen jeg valgte – dybdeintervjuer med noen få informanter – gjør det meningsløst å beregne hvordan gjennomsnittskarakterene fordelte seg blant dem som hadde fått læreplass sammenlignet med de som ennå ikke hadde fått det. Det dreier seg om egenrapporterte karakterer på visse sentrale allmennfag og studieretningsfag. Riktignok var det slik at de elevene som ikke hadde fått læreplass på intervjutidspunktet, oftere oppga at de hadde fått en eller flere toere, mens de som hadde fått læreplass oftere rapporterte om en eller flere femmere. Det er likevel ingen entydige forskjeller mellom elevene i de to kategoriene når det gjelder hvilke karakterer de oppga. Kvantitative analyser som er foretatt ved NIFU for tidligere kull av læreplassøkere kan gi et bedre svar på hvilken betydning karakterer har hatt for sannsynligheten for å få læreplass for søkere med innvandrerbakgrunn sammenlignet med søkere uten innvandrerbakgrunn. Informasjonen har da vært hentet ut etter at formidlingsprosessen har vært avsluttet.⁴⁴

I forrige kapittel har jeg gjengitt hvordan en opplæringsansvarlig hevdet å ha erfaring for at det er de læreplassøkerne som faglig sett stiller svakest, som har de største problemene med å skaffe seg læreplass. Å være attraktiv for en arbeidsgiver vil selvfølgelig også dreie seg om å gjøre et godt inntrykk under intervju, i tillegg til at søkernes evne til å markedsføre seg selv under utplasseringsperioden vil ha en del å si, for eksempel i bilfaget. Vi kan vanskelig ignorere at de som ikke hadde læreplass på intervjutidspunktet, ikke hadde vært blant dem som rangerte høyest på lærebedriftenes ønskelister. Hvordan de selv resonnerer om like og rettferdige muligheter for å få læreplass, er det interessante spørsmålet her.

Med 25 informanter som enten var elever eller lærlinger, gir det liten mening å presentere ulike svaralternativer på spørsmålene om det er like muligheter for alle. Et hovedinntrykk er likevel at jentene var mer optimistiske i forhold til guttene når det gjaldt spørsmålet om like muligheter for å få læreplass. Ettersom jentene befant seg i barne- og ungdomsarbeiderfaget, og guttene var i elektrofag eller i bilfag, kan vi anta at ungdommenes oppfatninger er preget av ulike praksis og ulike omtaler av situasjonen innenfor det enkelte faget eller studieretningen. De av mine informanter som ikke hadde søkt læreplass, la i større grad vekt på allmenne kriterier som fravær og karakterer og ikke etnisk bakgrunn når det gjaldt muligheten for å få læreplass, sammenlignet med læreplassøkerne. De som ennå

---

tilbake om lærling(er) de har tatt inn fortløpende og senest innen 1. juni. Etter denne dato formidler Fagopplæringskontoret lister over søkere som ikke er blitt formidlet til aktuelle bedrifter. Formidlingen foregår frem til cirka 1. oktober, da fylkeskommunen er pliktig til å starte opplæring i skole for læreplassøkere med rett som ikke har lyktes med å skaffe seg læreplass.

⁴⁴ Som jeg har redegjort for i kapittel 1, viste de kvantitative undersøkelsene om tilgang til læreplasser for de to første reformkullene at tospråklige søkere måtte opp i et karaktersnitt på firetallet for å få samme uttelling som læreplassøkere med majoritetsbakgrunn fikk allerede med et snitt på totallet (Lødding 1997a; 1998).

ikke hadde fått læreplass, var tilbøyelige til å betone hindringer for ungdommer med innvandrerbakgrunn.

Først, i avsnitt 4.3.1, skal vi forholde oss til utsagn fra ungdommer som i overveiende grad mente at alle har like muligheter for å lykkes, og dette dreier seg om læreplassøkere som hadde fått læreplass, men også læringer og elever som skulle fortsette i allmennfaglig påbygning. Deretter tar vi for oss oppfatninger hos de som ennå ikke hadde fått læreplass, og konsentrerer oss først, i avsnitt 4.3.2, om uttalelser fra dem som ga sin tilslutning til ideen om at det finnes like muligheter for alle, og i avsnitt 4.3.3 tar vi for oss uttalelser fra de som var mer pessimistiske i synet på dette. Til slutt, i avsnitt 4.3.4, tar vi for oss uttalelser fra informanter som hadde læreplass, men som likevel mente at det foregår forskjellsbehandling på grunnlag av etnisk bakgrunn. Det vil etter hvert bli åpenbart at det kan trekkes skarpe skiller mellom disse fire kategoriene.

4.3.1 "Rasismen er ferdig"

Lærlingene, elevene som skulle gå over i allmennfaglig påbygning og elevene som allerede hadde fått læreplass, hadde det til felles at de visste hvor de ville befinne seg det kommende opplæringsåret. De hadde nokså entydige oppfatninger om at det finnes like muligheter for alle i skolen, det vil si om man bare selv vil. Faraz var opptatt av at "utlendinger" kan gjøre det like bra eller bedre på skolen:

Berit: *Mener du at det er noen som har større fordeler enn andre når det gjelder å gjøre det bra på skolen?* [stille] *At de med etnisk norsk bakgrunn har det lettere?*

Faraz: *Nei, nei, det syns jeg ikke. Nei. Nei. Jeg syns selv at innvandrere er mye klokere enn de norske [ler]. Jeg syns det. For jeg ser jo mange i klasserommet ..., dem tror dem kan, men når prøven kommer, da ... Innvandrere sitter stille hele tiden, følger med. Norske dem sier dem kan, men når de kommer opp til prøve så, da ser de forskjellen, liksom. (...) Vi erter hverandre for en norsk sier til meg: 'Æ, du er innvandrer, du kan ikke norsk, og det er derfor du sitter stille, bare for å få med deg hva lærerne sier og sann. Og vi skjønner med en gang.' Men når vi har prøver og sann så, da ligger de på bordet og vil ikke stå opp liksom.*

Faraz mente altså at alle vil gjøre klokt i å følge med i timen. Flere av ungdommene var inne på at enkelte elever med utenlandsk opprinnelse kan ha større vanskeligheter med å klare seg på skolen dersom de har vanskeligheter med språket. Nosheen la også vekt på at enkelte elever med utenlandsk opprinnelse må anstrenge seg mer på skolen: "Spesielt hvis man har litt språkvansker (...) at man må kamskje slite litt mer enn andre." Selv skulle hun begynne i allmennfaglig påbygning, og hun la ikke vekt på innvandrerbakgrunn da jeg spurte om hun mente det er forskjell på ungdommer når det gjelder muligheten for å få læreplass:

Nosheen: *Ja, jeg tror det kommer an på karakterer det og. Eller spesielt på orden og oppførsel-karakteren. For hvis du er veldig, veldig mye borte, så tror jeg ikke at noen vil ha deg som lærling. Det gjør jo inntrykk det.*

Berit: *Ja, det er det arbeidsgiverne sier. Tror du det er forskjell på ungdommer, om de har utenlandsk opprinnelse på hvor lett det er å få læreplass?*

Nosheen: *Nei, ikke i dagens samfunn. Jeg tror rasismen er ferdig snart, jeg. Jeg håper det i hvert fall. Jeg har ikke sett så veldig mye av den. Jeg har ikke opplevd den i hvert fall. Ikke så veldig mye da, men en liten bemerkning her og der, det bryr jeg meg ikke om, liksom. Vi har jo alle indre følelser som vi må ut med.*

Nosheens syn er interessant nok forenlig med det jeg har kalt en folkelig forståelse av rasisme, som omtalt i kapittel 2. Dette synet går ut på at fenomenet kan avgrenses til fortiden.

Ingen av jentene trodde at det foregår forskjellsbehandling på grunnlag av etnisk bakgrunn alene når det gjelder mulighetene for å få læreplass, men at lærlinger måtte ha gode kunnskaper i norsk, ble poengtert av enkelte, hvilket vi skal komme tilbake til i avsnitt 4.4. Saima snakket om at det var viktig ”å ta ansvaret selv” for å gjøre det bra på skolen, men hun var ellers ganske lakonisk i sin påpeking av behovet for lærlinger i barne- og ungdomsarbeiderfaget:

For meg, på Bamsebø var det sånn at de trengte noen, ikke sant. Og da var det greit å ha hjelp, som lærlinger, vi er jo gratis for dem, da. Og da er det greit å utnytte det, ikke sant. De får hjelp gratis, da. Det blir jo en ekstra voksen på en måte i avdelingen, uten at det koster noe for de. Det er bare veiledning noen timer per uke, ikke mer enn det. (Saima).

En annen jente fortalte at hun ikke kjente noen som hadde hatt problemer, fordi det var Lærlingeetaten som ”ordna opp”, og at Lærlingeetaten ikke kunne gjøre noen forskjell på elever. Det ble ellers pekt på den store etterspørselen etter lærlinger i helse- og sosialfagene, men at det kanskje var verre i ”mek”. Josip, som allerede hadde læreplass i bilfag, var også overbevist om at etterspørselen var avgjørende:

Josip: *Jeg har liksom en del, eller halve vennekretsen min er utlendinger selv liksom, de fleste av dem klarer seg ganske bra. Det er bare opp til deg.*

Berit: *Det var interessant. Det er jo mange som sier at det er forskjell da, men det er særlig når man ikke har fått læreplass og alle andre i klassen har fått og ...*

Josip: *Nei, hvis du har lyst til å få deg en lærlingeplass, så søker du ikke ett sted. Da søker du femti steder, da må en av de ta deg imot, liksom. Og det er etterspørsel, det er bare å ta Aftenposten hver lørdag og se igjennom, så spør de nesten på hver eneste verksted. (...) Kjenner en del bilmekanikere som er utenlandske og de hadde ikke noe problem med å få det. Det er assen du viser deg fram liksom. Hvis du jobber og gjør det du skal så klarer du deg ganske fint, men hvis du jobber de første seks ukene som gjør de fleste, så etter hvert begynner du å bli slappere og slappere for hver gang, det synes jeg er dumt å gjøre. Hvis du jobber der, så jobber du og hvis ikke kan du bare slutte og sitte hjemme og se på TV, det mener jeg.*

Berit: *Så hvis man bare vil, har lyst og satser så ...?*

Josip: *Så vil du klare det, liksom, jeg veit ikke, Norge er et land som gir deg sjansen, liksom. Og hvis du ikke klarer å holde den, så er det du som får slite med det, ikke de, liksom. Og hvis du har lyst til å klare det i dette landet her, så må du gjøre noe.*

En form for innsats som flere av guttene snakket om, var muligheten for å jobbe som ekstrahjelp i et verksted med tanke på å få lære plass der etter fullført VKI. En av guttene jeg snakket med, fortalte at han gjennom VKI hadde jobbet to ettermiddager i uken gratis ved et bilverksted, og at denne bedriften ”så klart” måtte gi ham lære plass. Han hadde vært opptatt av å lære mer for å få bedre innsikt i faget, men la heller ikke skjul på at opplæringsåret hadde vært anstrengende. Faraz, som jeg har kalt denne eleven, er sitert innledningsvis i dette avsnittet, hvor han uttrykker en overbevisning om at ungdommer med utenlandsk opprinnelse kan klare seg like godt eller bedre på skolen. Han var imidlertid mer forbeholden når det gjaldt spørsmålet om like sjanser for å få lære plass eller jobb:

Hvis de har de samme mulighetene? Jeg vet ikke, jeg. Nei, det er vanskelig å svare på. (...) Hvis de gjør det bra på skolen og har bra karakterer, det kommer an på åssen arbeidsgiveren er da. Hvis han vil ha bare norske så klart du får ikke, utenlandske barn får ikke jobb, da. Det kommer an på åssen arbeidsgiveren er. Hvis han ser Anders og Ali, han kaster søknaden til Ali og tar helst først Anders, for liksom, ja. At han vet at han er norsk, ikke sant, han kan perfekt norsk, og en Ali så, så kaster han Ali sin søknad. (...) Jeg har selv søkt mange jobber og sånn og jeg har ikke fått noe svar på dem, det eneste svaret jeg fikk var at du sendte for sen søknad, fristen var gått ut. Det var bare fra en bedrift jeg fikk, ellers har jeg ikke fått noe svar, jeg tror dem bare hiver det i søpla. (Faraz)

Faraz' var altså noe i tvil om alle har like muligheter for å skaffe seg lære plass, men han var overbevist om at alle har muligheter for å gjøre det bra på skolen, slik det fremgår av det første sitatet. Det var slett ikke uvanlig at ungdommene pekte på en slik kontekstavhengighet når det gjaldt mulighetene for ungdom med innvandrerbakgrunn, hvilket vi etter hvert skal se flere eksempler på. En oppfatning om kontekstavhengighet er også gjenspeilet i argumentasjonen fra jentene i helse- og sosialfag, når de har vært inne på at det kanskje er større problemer i enkelte guttedominerte fag, som ”mek” for å få lære plass hvis man har innvandrerbakgrunn. Det er ellers iøynefallende at mange av ungdommene som er sitert så langt, la vekt på at det er opp til en selv. At en får sjansen, som Josip la vekt på, men at en må ta ansvar selv og gjøre bruk av de mulighetene en får, var altså gjennomgangstonen blant de ungdommene som er sitert her. Dog var det bare Faraz som hadde gått så langt i sin strategi for å gjøre bruk av mulighetene, at han jobbet gratis flere timer per uke for å lære mer, for at han gjennom dette skulle øke sjansene for å få lære plass. Man kan vanskelig tvile på at han handlet ut fra en tiltro til at hans anstrengelser ville gi belønning.

4.3.2 "Det er opp til ungdommene selv"

Som nevnt snakket jeg med seks elever som ennå ikke hadde fått læreplass. Av disse var fem gutter og søkere til klart guttedominerte fag, og en jente hadde foreløpig ikke lyktes med å få seg læreplass i et jentedominert fag. I dette avsnittet skal jeg omtale de elevene uten læreplass som insisterte på at alle har like muligheter.

En av guttene la vekt på dette, og han trakk frem formelle og allmenne kriterier da han ble spurt om noen kan ha større vanskeligheter enn andre med å skaffe seg læreplass: *"De som har dårlige karakterer, de som skulker litt for mye, de som har dårlig orden. Det er litt problem"*. Videre var han overbevist om at alle har de samme mulighetene til å gjøre det bra på skolen. Om mulighetene for elever med utenlandsk opprinnelse i skolen, fremholdt han at *"de kan gjøre det like bra eller bedre"*. På spørsmålet om søkere med utenlandsk opprinnelse kan ha større problemer med å skaffe seg læreplass, svarte han: *"Litt. Norske får læreplass litt fortere enn utenlandske. De fleste sier det, da."* På spørsmålet om hva som kan hindre ungdom med innvandrerbakgrunn fra å klare seg i samfunnet, fremhevet han:

Hvis de er veldig slappe. Og rus. Det er opp til ungdommene selv, akkurat som med norske. Det er ingen forskjell. (Jamal).

Det hører med til historien at Jamal ikke uttrykte bekymring med tanke på om han skulle få læreplass. Han poengterte bare at det er stor etterspørsel etter lærlinger. Hans uttalelser, slik jeg oppfatter dem, gir støtte til ideen om at det er individuelle evner og anstrengelser som er avgjørende, og han avviste tanken om at det skulle være vanskeligere for ungdom med innvandrerbakgrunn å klare seg i samfunnet. Han pekte dermed på individene selv som lokus for kontroll. Jeg oppfatter det også slik at han etablerer en viss avstand til ideen om at lærebedrifter kan gjøre forskjell på grunnlag av etnisk bakgrunn, gjennom å understreke at dette er en påstand fra folk flest, som han ikke nødvendigvis selv stiller seg bak.

Leyla, som hadde strøket i enkelte fag, fremholdt at *"det er mange som er intelligente"* på spørsmålet om noen har større fordeler enn andre. På direkte spørsmål om mulighetene for ungdom med utenlandsk opprinnelse når det gjelder å gjøre det bra på skolen, hevdet hun: *"Det er egentlig vanskelig for utlendinger hvis de ikke har gått på skole i eget land. Det er mye de må ta igjen"*. Om utsiktene til at hun kanskje ville bli nødt til å gå VKI-trinnet en gang til, sa hun: *"Ja, jeg må satse skikkelig. Men det er så kjedelig!"*

Leyla peker dermed på at hun ikke alene kan klandres for et dårlig resultat, hun gir ikke noen fullstendig tilslutning til den dominerende teorien om betydningen av egne anstrengelser. Imidlertid ser det ut som hun ikke betrakter seg selv som en av de intelligente, hvilket kan ha sin bakgrunn i manglende skoleerfaring. Dermed er det hennes personlige biografi som gjør henne til taper i systemet, mens systemet selv fortsatt fremstår som rettferdig. Dette er i tråd med

den dominerende ideologien som sier at utdanningssystemet premierer etter evner og innsats og ikke etter klassebakgrunn eller etnisk tilhørighet.

På spørsmålet om noen kan ha større vanskeligheter enn andre når det gjelder å skaffe seg læreplass, fremhevet altså Jamal, som er sitert ovenfor, hvordan dette vil avhenge av søkerne – deres karakterer, fravær og orden. Hossein derimot la vekt på hvordan dette vil være avhengig av bedriften:

Berit: *Tror du at noen ungdommer kan ha større vanskeligheter med å skaffe seg læreplass enn andre?*

Hossein: *Hm. Ja, det trur jeg, eller jeg veit ikke hvordan læreplassen ser på det, eller bedriften. Det spørs det. Det spørs hvordan dem ser på eleven, om dem vil ha liksom for eksempel en norsk en. Eller en innvandrer. Selvfølgelig hvis dem liksom vil helst ha norske, så tror jeg det blir vanskeligere for utlendinger å få, for eksempel. Men jeg tror ikke, det er ikke noe ..., nå sånn som jeg ser på klassen og sånn, så er det ikke no problemer.*

Berit: *Men har du vært borte i det at bedrifter kan si at de vil ha norske, liksom?*

Hossein: *På en måte ikke, nei. Det har ikke med skolen å gjøre, det er for å søke jobb, ja, da har jeg merka litt. Jeg må drive å fortsatt søke. Får ikke noe svar en gang.*

Berit: *Du søker læreplass nå?*

Hossein: *Nei, jeg snakker om jobb, læreplassen den .., det var det jeg sa, det har ingen ting med saken å gjøre.*

Berit: *Når du søker jobb, du mener du møter vanskeligheter som du tror du ikke hadde møtt hvis du hadde hatt et annet navn eller?*

Hossein: *Ja, det tror jeg. Det er ikke noe rasistisk ment liksom, men at det er verre, men kanskje litt dårlige rykter. For å være ærlig, jeg har jo kamerater som har jobba på forskjellige steder og har kodd litt for mye. Stjært fra dem og, da er det ikke rart liksom. Dem har vært utenlandske, og en norsk også, jeg tror dem vil helst ha ...*

Berit: *Tror du det blir lagt mer merke til hvis utlendinger ...?*

Hossein: *Nei, ja, det tror jeg. Dem syns jo mer på en måte.*

Hossein viste i flere henseender at han hadde øye for flere sider av en sak. Om sine egne utsikter til læreplass, sa han følgende:

Hossein: *For å være ærlig så ligger jeg litt dårlig an, skjønner du, jeg har dårligere karakterer enn de andre og veit jo at dem får selvfølgelig lærlingeplassen før, så det er bortkasta nå.*

Berit: *Fravær, alle sier jo at det betyr mye, da og tror du at du ligger tynt an der?*

Hossein: *Ja, jeg har en del fravær.*

På spørsmål om hva som kan hindre ungdom med innvandrerbakgrunn fra å klare seg i samfunnet, svarte denne unge mannen:

Hossein: *Rasisme. Ja, og språket selvfølgelig, hvis han er dårlig i norsk eller liksom ikke har bodd her så lenge.*

Berit: *Rasisme, hva legger du i det, hva går det ut på liksom?*

Hossein: *Nei, det er å bli mobba for at du er innvandrer, men det skjer ikke mye her, for her er det mange utlendinger i hvert fall. Men jeg har bodd i Bakkebukta, og der merka jeg det. Der det ikke var mange utlendinger, der syns rasistene litt mer liksom, det trenger ikke*

å være rasisme, men man ser dem, jeg veit ikke, der var det kaos. (...) Jeg har opplevd det å være [på et sted hvor] det er bare norske og få utlendinger, det går ikke bra. I hvert fall der jeg har vært.

Påstanden om at rasisme kan forekomme i små byer og ikke i Oslo, er enda et eksempel på hvordan ungdommer kunne fremheve kontekstavhengighet i spørsmål om like muligheter. Hossein mente at han ikke hadde sett forskjellsbehandling i overgangen til læreplaner blant klassekameratene, til tross for at han i utgangspunktet peker på at dette vil være avhengig av bedriften. Jeg finner det interessant at Hossein senere ser bort fra overgangen til læreplan, og snakker om en mulig forskjellsbehandling med hensyn til å få seg jobb. Denne formen for kontekstualisering synes jeg er forbløffende. Han inkluderer overgangen til opplæring i bedrift i et opplæringssystem hvor han mener det ikke foregår forskjellsbehandling, mens arbeidslivet for øvrig er noe ganske annet. Andre elever poengterte også problemer med å skaffe seg jobb. Hossein er likevel ikke helt entydig overbevist om at det finnes like muligheter for alle med hensyn til å skaffe seg læreplan. I den grad søkere med utenlandsk opprinnelse diskrimineres, setter han dette i sammenheng med at det kan eksistere dårlige rykter og at slike rykter ikke er helt uten grunnlag. Han gir han ikke uttrykk for at slik generalisering er urettferdig, selv om den kan føre til sjanseulikheter.

Med hensyn til lokalisering av kontroll, er det bemerkelsesverdig at Hossein peker på ytre hindringer, som rasisme, samtidig som han har sterk tiltro til betydningen av å anstrenge seg. Ferdigheter i norsk er viktig, poengterer han. Han uttrykker forståelse for at han selv ikke har fått tilbud om læreplan ennå, tatt i betraktning hans karakterer og fravær. På denne måten uttrykker han en betydelig tilslutning til prestasjonsideologien og til betydningen av ens egen innsats.

De øvrige elevene som ikke hadde fått læreplan, hadde en tendens til å poengtere forskjellsbehandling på bakgrunn av etnisk opprinnelse mer ettertrykkelig når de snakket om mulighetene for å få læreplan.

4.3.3 "Han drev og plaget oss med sånne derre rasistord."

Betoningen av ytre hindringer var sterkere blant de andre elevene som fortsatt stod uten læreplan. Med hensyn til hindringer i å gjøre det bra på skolen, ble det nevnt en rekke forhold: for mye nytt fagstoff på kort tid, for mange prøver på kort tid, dårlige lærere, lærere som forskjellsbehandler elever, lærere som ikke liker elever, dårlig miljø, strenge foreldre som tvinger en til å gå på skolen eller andre problemer hjemme som "*stresser deg*". Disse faktorene ble fremhevet både som selvopplevde problemer og som problemer for andre som informantene visste om. Slike vanskeligheter oppfatter jeg ikke som særegne for ungdom med innvandrerbakgrunn. Mer spesifikt er dog poenget om nødvendigheten av å "kunne språket", som svært ofte ble poengtert av de unge informantene, som jeg skal vie oppmerksomhet senere.

Edip ga uttrykk for at hans interesse for faget hadde dabbet av da han fikk erfaring for at det er vanskeligere å få læreplass for dem som har utenlandsk opprinnelse:

Edip: *Kjøretøy var mitt første ønske, det var bra, det var det beste faget første året og det beste faget andre året, helt til det med læreplassen. (...) Når de stopper opp og sier selvfølgelig, nå må du gjøre det ganske bra, beklager, men du er jo utlending, og da har du mindre sjanse...*

Berit: *Men hva sier skolen til dette, da?*

Edip: *Det er som de tre åpene som holder kjeft, ikke sier noe og ikke gjør noe. (...) Vi var fem stykker som ble utplassert i StarCar, og vi visste fra starten av at bare tre av oss ville få læreplass der. Det var en norsk blant oss, jeg har mye høyere karakter enn han, men det var en som sa for vi begynte at det er én som helt sikkert får læreplass her, og det er han. Og det stemte, han fikk brev. Og så var det en utlending som jobba der gratis og en til, de tre fikk læreplass. (...) Jeg tror ikke de taper penger på å velge de norske og kaste søknadene fra utlendinger, men de taper tid, da, hvis de velger en med dårlige karakterer. De trenger folk, da [burde det ikke bety så mye] hvor de kommer fra.*

Edip mente altså at han var blitt forbigått til tross for at han hadde bedre karakterer enn en hvit klassekamerat som hadde fått tilbud i bedriften hvor de var utplassert. Hans indignasjon kan også ses på bakgrunn av at prinsippet om belønning (læreplass) etter innsats (karakterer), var blitt satt til side.

Naden mente det er lettere for ungdom med norsk bakgrunn å gjøre det bra på skolen:

Naden: *Ja, for at det er morsmålet dems.*

Berit: *Når det gjelder å skaffe seg læreplass? Tror du det er forskjell da?*

Naden: *Ja, det er sann. Noen bedrifter vil helst ha norske, det har jeg opplevd her i fjor, de ville ikke ha noen utlendinger, fordi det er noen som har vært dårlig ute på bedrifter, det vil si det er ikke alle som har vært det, og de sammenligner med de andre også.*

Berit: *Hvordan?*

Naden: *For eksempel hvis en pakistaner er utplassert i et firma, han kanskje lagde bråk der. Så de sammenligner med de andre utlendinger. For eksempel hvis jeg søker der, så sier de nei, helst en norsk. Det skjedde i fjor. (...) Ja, og det er ikke bare pakistanere jeg prater om, det er mange, det er noen som ikke kommer fra Norge som odelegger, dem gjør det, jeg veit om det. Så det går utover til andre også. (...)*

Berit: *Men sier bedriftene det? Vi vil helst ha norske?*

Naden: *Dem har sagt det i hvert fall. Til lærere har de sagt det, så lærer sa til elevene som har søkt til dem, at de ville helst ha norsk. Og læreren ble sur da. For at det kan ikke være rasisme, vet du.*

Naden ga ellers uttrykk for at læreren urettmessig hadde gitt ham dårlig karakter i norsk. Han fortalte senere at han ikke forsto alle de vanskelige ordene i studieretningsfagene, men at han prøvde å pugge dem. Selv om jeg ikke har hatt kapasitet til å overprøve ungdommenes uttalelser og har vektlagt at det er deres synspunkter som er interessante, kan det nevnes at jeg under intervjuet med denne

gutten hadde problemer med å forstå hva han sa. Det slo meg at hans nokså begrensede ferdigheter i norsk kanskje kunne være en årsak til at han ikke hadde fått læreplass. Selv poengterte han bare at alle andre i klassen hadde fått læreplass, og han la ellers vekt på at han hadde svært strenge lærere. Naden var den som sterkest betonte hindringene. Som vi har sett, pekte Naden også på problemet med at bedrifter generaliserer på grunnlag av enkeltes dårlige oppførsel, og han nøler ikke med å bruke begrepet rasisme.

Mazhar brukte også begrepet rasisme i sammenheng med en konkret opplevelse:

Berit: *Tror du at noen ungdommer kan ha større vanskeligheter enn andre for å skaffe seg læreplass?*

Mazhar: *Eee, ja.*

Berit: *Hva slags, hvilke ungdommer er det?*

Mazhar: *Norske.*

Berit: *Har det vanskeligere?*

Mazhar: *'Nei, de har det lettere enn oss.'*

Berit: *Du mener det?*

Mazhar: *Ja, fordi hos StarCar, så var det et par ..., de var gutter de og på 20 år og alt det, og akkurat den siste dagen, så kom han ene til oss, vi var samla alle sammen fra denne skolen her, vi var fem stykker. Vi satt og prata, så kom han ene og sa at 'hvis alle dere får læringsplass ...', det var fire utlendinger og en norsk, og han sa at 'hvis alle dere får læringsplass, da kommer jeg til å slutte.' Han drev og plaget oss med sånne derre rasistord.*

Berit: *Hvem?*

Mazhar: *Det var en i StarCar. Han kom den siste dagen, vi skulle ut av verkstedet, og han kom til oss og sa at 'hvis alle dere får læringsplass her, så kommer jeg til å slutte her.' Og da var jeg ..., hvis jeg får læringsplass inni der, så kommer jeg ikke til å jobbe der. (...) Nei, han mente det alvorlig egentlig, det var ikke noe fleip.*

Mazhar fremhevet også senere at han heller ikke ønsket å være lærling i denne bedriften, fordi *"det er rasister der, ikke sant"*. Han fortalte at selv om elevene hadde rapportert om denne hendelsen da de var tilbake på skolen, tvilte Mazhar på at skolen hadde hatt noen alvorlig samtale med overordnede i bedriften. I det hele tatt var Mazhar nokså pessimistisk stemt. Han ga ellers uttrykk for at han syntes studieretningsfagene var krevende, at de hadde for mange prøver på kort tid, og at det var for mye nytt stoff på kort tid, det vil si at han betonte sterkt hvilke ytre hindringer som fantes for at han skulle lykkes. Til tross for dette pekte han imidlertid også på at når han hadde fått avslag på en søknad om læreplass, kunne det skyldes at han hadde svake karakterer:

Jeg søkte på Cartell og der trodde jeg at jeg skulle få det, var ikke helt sikker heller, men jeg fikk brev i går og sånne, de takket nei, men det er bare på grunn av karakterene, jeg vet det, i studieretning. Så hvis jeg hadde gjort det bra litt før, kanskje jeg hadde hatt sjanse på det, men. Jeg tror det er karakterene mine. (Mazhar)

Mazhar var pessimistisk med tanke på om han skulle få læreplass, og han syntes ellers å være nokså nedstemt, kanskje på grunn av den tildragelsen han fortalte om hvor han og hans medelever var blitt sjikanert i utplasseringsbedriften på grunn av deres utenlandske opprinnelse. Likevel resonnererte Mazhar omkring muligheten for at det var karakterene og ikke hans utenlandske bakgrunn som lå til grunn for avslaget fra Cartell. Dermed kan også han listes blant de ungdommene som ga sin tilslutning til prestasjonsideologien, selv om han må sies å ha innskrenket denne gjennom en nokså kraftig betoning av ytre hindringer.

Det er ikke mulig å snakke om klare forskjeller når det gjelder hvor sterkt ytre hindringer ble betonet blant de seks læreplassøkerne som ikke hadde læreplass på intervjuetidspunktet. Intervjumaterialet viser imidlertid et visst spenn fra yringer om viktigheten av egen innsats, som er klarest i de sitatene som er gjengitt i kapittel 4.3.2, til poengteringer om hvordan ytre hindringer kan komme i veien for at en skal kunne lykkes, slik vi har sett i dette avsnittet. Enkelte hindringer kan ramme alle, mens andre former for hindringer bare kan erfares av søkere med innvandrerbakgrunn. Det er neppe overraskende at noen av læreplassøkerne som ennå ikke hadde fått læreplass, spekulerte på om det foregår en forskjellsbehandling på etnisk grunnlag. Vi skal imidlertid se at også enkelte blant de ungdommene som hadde lyktes i å få læreplass, tilkjennegav en viss tvil om at alle uansett etnisk bakgrunn, har de samme mulighetene i opplæringssystemet og i samfunnet.

4.3.4 "Norske får liksom førsterett"

En forestilling om at man gjerne tar imot én eller noen få lærlinger med innvandrerbakgrunn, men at det finnes et metningspunkt, er beskrevet i foregående kapittel fra intervjuene med personalansvarlige ved læresteder. Som det fremgår der, kan et resonnement om at antallet lærlinger med innvandrerbakgrunn må begrenses, ha ulike begrunnelser. Det vises til at man må være særlig varsom på grunn av kundekretsen som gir seg ut fra bedriftens beliggenhet, at man kan risikere å miste fremtidige lærlinger med majoritetsbakgrunn fordi yrket eller bransjen kan bli dominert av "fremmedarbeidere" og så videre.

Hamad antok at dette var grunnen til at kameraten hans, som i likhet med ham selv hadde bakgrunn fra Pakistan, ikke fikk læreplass ved den bedriften hvor han selv hadde fått tilbud. Han pekte på at en annen søker ble tilbudt plass etter at kameraten hans var blitt avvist, og at karakterene eller fraværet ikke kunne forklare at bedriften ikke tok inn kameraten hans:

Berit: Tror du det er forskjell på ungdom med utenlandske opprinnelse og de med norsk opprinnelse når det gjelder muligheten for å få læreplass?

Hamad: Jaa. Ja. [først nølende og så bestemt.] Jeg har opplevd det nå, akkurat nå. En gutt som går her, pakistaner, han er like flink som meg, han fikk ikke læreplass på Ottomotor, vi er tre stykker som er best i klassen, da, en som heter Morten og vi andre to, vi har topp karakterer, akkurat på toppen av de andre. Vi har lite fravar, god orden og sånn. Men han ble nekta. Jeg veit ikke hvorfor, men jeg regner med at de vil ikke at det

skal være to pakistanere på samme verksted. Det er sikkert det, for jeg skjønner ikke, fordi han har så bra karakterer ... Så fikk de andre to, han andre da, etter han, han fikk tilbud for å komme inn. Og nå en til fordi jeg slutta også der. Jeg vil ikke jobbe der fordi jeg fikk plass sammen med han på et annet verksted, på Millibil, dem sa 'det er greit, bare kom dere', så vi to skal jobbe nå sammen der. Jeg synes det er hyggelig å jobbe sammen.

Berit: *Med han fra Pakistan?*

Hamad: *Ja, jeg synes det er hyggelig, fordi det er mange ganger jeg ikke skjønner noe, så han kan forklare meg og omvendt. Så det er hyggelig, vet du, vi skal være mange år sammen, ikke sant. Det har ikke så mye å si egentlig at man prater ..., altså dem tror kanskje at vi skal prate mye sammen og plage andre kollegaer og sånt, men jeg synes ikke det er noe grunnlag altså, det er tull. Det er tull. (...) Men jeg syns han ble dårlig behandla på Ottomotor. Jeg fikk plass, men han fikk ikke, så jeg slutta for hans skyld, for jeg ville ikke jobbe der. (...)*

Berit: *Og du som en veldig god elev og potensielt en veldig god lærling, så går de glipp av deg.*

Hamad: *Han er like bra som meg, ikke sant, jeg skjønner ikke hvorfor dem nekter han, det er bare på grunn av at han er pakistaner.*

Berit: *Dette har du ikke spurt om?*

Hamad: *Nei, jeg har ikke spurt han formannen, men jeg tror det er på grunn av det, altså.*

Denne informanten har altså tatt mange forhold med i vurderingen av hva som kunne være årsaken til at kameraten hans ikke fikk læreplass ved Ottomotor, som karakterer, fravær og orden, samt det faktum at bedriften tok inn en annen etter å ha avvist kameraten hans. Hamad var ikke skråsikker på at kameraten var blitt avvist på grunn av hans pakistanske opprinnelse, men betraktet det tydeligvis som svært sannsynlig. Han hadde ellers følgende vurdering av verkstedenes muligheter for å prioritere lærlinger med norsk bakgrunn:

Hamad: Alle vil jo ha [lærlinger med norsk bakgrunn] da egentlig, de tenker jo fra en nordmanns hjerne, beh, men det har ikke så mye å si, for det er ikke så mange nordmenn som går på den linjen her i dag, de fleste velger jo IT og allmennfag og sånn. Så de må jo ta fra andre kulturer. Du kan jo se her, det er ikke mange nordmenn her på grunnkurs.

Berit: *Vil du si det er diskriminering...*

Hamad: *Ja, det er det.*

Berit: *... i Norge?*

Hamad: *Ja, ja, nå, ja, det er det rett og slett. Men jeg har ikke opplevd så mange diskrimineringer selv, på meg, da, men jeg har hørt mye, mye om sånt. Det var en mann som søkte fem hundre og åtti seks steder, har du hørt om det?*

Berit: *Nei.*

Hamad: *Det kom i avisa, det kom på nyhetene også. Fem hundre og åtti seks steder han søkte, og han fikk ikke plass et eneste sted, fordi han var neger. Så du kan godt si at det er diskriminering. På så høyt nivå at fem hundre og åtti seks nekter han. Fordi han hadde to komma fire karakter fra høyskole, jeg vet ikke hvilken linje det var akkurat, jeg er ikke sikker. Men altså han ble nekta fem hundre og åtti seks steder. (...)*

Berit: *Hva tenker du, hva er likesom definisjonen på ...*

Hamad: *Diskriminering? Ja altså farge, hudfarge. Det er rett og slett diskriminering, altså en svensk kan kanskje få jobben. Jeg har hørt om, eller det er i hvert fall en som het noe annet før, han fikk ikke plass, så han bytta navn og sendte søknad, så fikk han plass. Han bytta til et norsk navn, så fikk han plass, kanskje på bensinstasjon, kan du tenke deg på bensinstasjon, kan man kreve så ... (...) Altså broren min han er redd for om han skal få plass i arbeidslivet. Læreren hans mente at det er så mange som kommer med fagbrevet samtidig, som kommer ut av videregående altså universitetet eller høyskole. Så du får sikkert sett noe diskriminering der, fordi det er så mange nordmenn og så mange andre, dem prioriterer nordmenn framfor andre, så du kommer til å se litt harde tider. Men du bør altså ta et fag som passer deg og så du får jobb med en gang, og at det er ikke så mange som tar det faget, liksom. Han er litt bekymret nå, han snakker med meg.*

Berit: *Han er veldig strategisk da?*

Hamad: *Ja, han må være forsiktig og velge den som ikke alt for mange velger, så han får jobb med en gang, han må tenke på det og sann.*

Hamad insisterte på at det foregår diskriminering i Norge, selv om han understreket at han ikke hadde opplevd det selv. Han legger imidlertid kameratens erfaring til grunn for sin påstand. På samme måte fungerer fortellingen fra media om at en afrikaner opplevde å bli avvist femhundre og åttiseks ganger. Et svært stramt arbeidsmarked kan være en viktig bakgrunn for at Hamad oppfatter manglende suksess i jobbsøkingen som aktiv avvisning. Det er ikke tvil om at avisoppslag av den typen han omtaler gjør sterkt inntrykk. Brorens bekymringer ligger også til grunn for Hamads refleksjoner om mulighetene i arbeidslivet for ungdom med innvandrerbakgrunn. Det er bemerkelsesverdig at Hamad, med et ganske pessimistisk syn på at det skulle finnes like muligheter for ungdom med innvandrerbakgrunn, likevel har opprettholdt sitt pågangsmot og tydeligvis har arbeidet svært hardt for å få oppnå karakterer godt over gjennomsnittet.

Kazim, som hadde vært lærling et halvt års tid allerede da intervjuet fant sted, var også inne på at søkere med innvandrerbakgrunn kan ha dårligere sjanser som læreplassøkere:

Berit: *Mener du at ungdommer med utenlandsk opprinnelse har de samme mulighetene for å gjøre det bra på skolen?*

Kazim: *Ja. Det tror jeg.*

Berit: *Og for å få læreplass?*

Kazim: *Jeg veit ikke åssen det liksom er å få, hvordan dem..., men jeg har hørt at det er mange når dem tar søknaden opp i bedrifter og når dem ser utenlandske navn så går det bare rett i søpla liksom. Norske får liksom førsterett da når de sender søknad.*

Berit: *Hva syns du om det egentlig?*

Kazim: *Det er ikke noe å gjøre med, men... Det er forståelig hvis det blir mye, hvis de tror at utlendinger stjæler og..., kanskje bråk eller slåssing, at det er mye sånt rundt dem. Ser jo det i avisen, og kanskje de tar alle under en kam. Det tror jeg.*

Berit: *Men det betyr at det kan være vanskeligere å klare seg hvis man har utenlandsk opprinnelse. Det er jo ikke rettferdig?*

Kazim: *Det er egentlig ikke det. Sann er det bare.*

Enda en gang får vi poengtert at dårlig oppførsel fra enkelte lærlinger kan gå ut over andre søkere med innvandrerbakgrunn. Informanten gir uttrykk for at dette er forståelig, og at man ikke kan gjøre noe med det. Masoud, som er sitert nedenfor, mente det er nordmenn som må forandre seg. Masoud mente at det kan være lettere å få lære plass i Oslo, ”for der er alle vant til utlendinger”, sammenlignet med den regionen et godt stykke utenfor Oslo hvor han bor og går på skole, og hvor han også ønsket seg lære plass. Han ga for øvrig uttrykk for at han savnet kameratene sine i skolemiljøet, og at det sosialt sett ville ha vært bedre om det var flere ”utlendinger” ved skolen.

Han fortalte at han hadde fått lære plass, selv om han ikke var blitt klar over det før noen få dager tidligere, da han ringte bedriften, og det viste seg at de hadde glemte å informere ham om at han hadde fått lære plass hos dem. Det var ellers ikke tvil om at Masoud var meget godt orientert om hvilke forhold som blir vektlagt når lærebedriftene vurderer lære plasssøkere. Når han selv hadde hatt problemer og ”fikk så mange neisvar”, avviste han at hans gode karakterer kunne ha spilt noen rolle, og pekte på at lærebedriftene i sine vurderinger la større vekt på fravær, orden og endog gymkarakteren som en pekepinn om fysisk styrke. I tillegg var han inne på at mange av klassekameratene hadde et faglig fortrinn gjennom lang erfaring med ”å skru” på mopeder og gressklippere. Masoud stilte seg likevel spørrende til hva hans vanskeligheter med å få lære plass kunne komme av:

Masoud: *For jeg spurte mange bedrifter. Jeg fikk alltid neisvar. Men på, jeg vet ikke åssen det gikk, men jeg fikk ja til slutt. Men det er vanskelig. Og om det er på grunn av at jeg er svart eller, jeg veit ikke. (...) Nei, de har ikke snakket om det [på skolen at det kan være vanskeligere for de som har innvandrerbakgrunn å få lære plass], men det er liksom det jeg føler. Jeg gikk jo gjennom det. Jeg fikk ikke noen lærlingeplass, jeg søkte over alt. Jeg fikk neisvar. (...) Der jeg var utplassert? Jeg spurte dem og, men dem sa nei. Jeg vet ikke hva var grunnen, men dem sa nei. Eller kanskje dem trengte ikke lærlinger. Dem sa nei. (...)*

Berit: *For å klare seg i samfunnet, tror du det er forskjell om du har utenlandsk opprinnelse eller?*

Masoud: *Det er det. Det er vanskelig for utlendinger å få jobb. Det vet jeg ikke, hva grunnen er. Så når dem får jobb, så er jobbene dems ikke så bra. Selv om dem er utdanna til den jobben, så får dem ikke det, på grunn av at dem kommer fra et annet land. Det synes jeg er dårlig. Det har jeg sett på avisen og nyheter. Folk som har studert hele livet sitt og så får dem ikke jobb bare på grunn av at de er fra et annet land. Det er dårlig. (...) Altså, når dem sier nei, så har dem så dårlige unnskyldninger. Enten sier de at du er liten eller du har ikke erfaring. For eksempel jeg søkte på butikkjobb, men jeg fikk ikke. Men neste dag så jeg en liten jente, sånn 14-15, hun fikk den. Og så jeg har ikke erfaring? Og jeg er eldre enn hu. Og hun får det og ikke jeg, det er da jeg lurer på hvorfor. (...) Hun var norsk, ja. (...) Så får vi sånne dårlige jobber. Vasking. Skal utlendinger drive med det hele tiden? Hvorfor kan ikke noen andre gjøre det? Så vi har liksom problemer med å bli akseptert i samfunnet.*

Berit: *Hva tror du man kan gjøre med det da?*

Masoud: *Det kan ikke gjøre noe som helst med, fordi det er noe med nordmenn, skjønner du? De må forandre seg. Det kan ikke gjøres noe mer.*

Jeg oppfatter det slik at i denne poengteringen av at nordmenn må forandre seg, ligger det en uttalt avvisning av tanken på at det skulle være læreplassøkere med innvandrerbakgrunn som må anstrenge seg ytterligere. Det er ellers interessant at Masoud fortalte at foreldrene hans mente han kunne slutte i skolen dersom han ikke fikk noe ut av det. Og selv om han fortalte om meget gode karakterer, understreket han at han kunne ha fått bedre karakterer hvis han hadde villet, det var han sikker på, men at dette var unødvendig: *"For mye tid. For det er det samme, vi kommer inn, ikke sant. På læringsplass."*

Slik jeg ser det, kan ikke Masoud betraktes som en elev som har avvist prestasjonsideologien, men han slår fast at det er en grense for hvor store anstrengelser man er nødt til å gjøre for å få den nødvendige uttellingen. Ytre hindringer ble kraftig poengtert av denne gutten, som i stor grad bygde på egne erfaringer.

Som jeg tidligere har vært inne på var jenter i helse- og sosialfag i stor grad overbevist om at det ikke foregår noen forskjellsbehandling av læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, og mange av jentene henviste eksplisitt til egne erfaringer, samtidig som enkelte antok at det kunne være vanskeligere i andre studieretninger. Jenter snakket ikke om diskriminering, eller de avviste at det var et relevant begrep, med unntak for Ayse:

Ayse: *Nå tenker jeg på de som går med sånn sjal, og jeg har ikke møtt noe slikt, men jeg hører en del om dette. Og det er jo diskriminerende, jeg mener hvor er menneskerettighetene da, ikke sant. Det her om å være fritt og bruke de klærne som du vil ..., (...) Og jeg veit jo at Norge setter sånn..., menneskerettighetene er veldig viktige i Norge, ikke sant, så det burde egentlig ikke være noe problem. (...)*

Berit: *Så hvis man ikke får jobb på det grunnlaget, det vil du kalle diskriminering?"*

Ayse: *Ja, det vil jeg kalle det, det er egentlig veldig stor diskriminering, for liksom du vil ikke ha en med sjal, men du går glipp av en person som har veldig gode karakterer, som er kanskje selvsikker, god til å ... ta ansvar. (...) Jeg syns bare at de er redd for å ..., for at vi skal påvirke dem. At vi skal liksom tvinge dem eller ... Jeg veit ikke jeg, hvis de tror at vi skal påvirke dem, da er dem svake, sier jeg bare, da er dem rett og slett svake. Så hvis du er redd for at en jente med sjal skal påvirke deg og få deg til å bli muslim eller, ja, da er du rett og slett svak, da klarer du ikke å forsvare deg selv eller din tro, ikke sant.*

Ayse viste ellers til at Oslo Sporveier har etablert en ordning for bruk av "sjal" til uniform. Hun kom ved flere anledninger inn på sin tro, og det var tydelig at hun var forberedt på å forsvare den, og at hun også hadde rådet venninner som hadde opplevd å bli avvist på grunn av at de bar hodeplagg, om hvordan de kunne forsvare seg.

Diskriminering av muslimer og da spesielt jenter med *hijab*, ble altså fremhevet av Ayse. Av ytre hindring som i overveiende grad vil ramme personer med

innvandrerbakgrunn, var dette den eneste poengteringen som kom frem blant de jentene jeg intervjuet. For øvrig var det bemerkelsesverdig hvordan jentene trakk inn sine kunnskaper fra barne- og ungdomsarbeiderfaget og snakket om forhold som er allmenngyldige og felles for ungdom når det gjelder mulighetene for å lykkes og hvilke vanskeligheter og ytre hindringer ungdom kan støte på.

Informantene som er sitert i dette avsnittet, har på ulike måter gitt tilslutning til prestasjonsideologien. Samtidig har alle ungdommene som er sitert her lykkes i å få læreplass, selv om det varierer betydelig hvor mye tid og anstrengelser de vektlegger i sine omtaler av denne prosessen. Til tross for at ungdommene har lykkes, gir de ingen betingelsesløs tilslutning til prestasjonsideologien, slik jeg tolker dem. De har pekt på spesielle hindringer for ungdom med innvandrerbakgrunn og tilkjennegitt ulike reaksjonsmåter når det gjelder slike hindringer, fra vanskeligheter med å godta ”dårlige unnskyldninger” til poengtering av brudd på menneskerettighetene. Ungdommene som er sitert i avsnitt 4.3.1, har også fått læreplass og kan også kalles vellykkede i dette henseendet. Men ungdommene som er sitert i dette avsnittet, uttrykker i større grad forbehold i sin tilslutning til prestasjonsideologien ved at de fremholder hindringer som kan ramme ungdom med innvandrerbakgrunn spesielt.

Vi har sett et par eksempler på geografisk kontekstualisering, det vil si oppfatninger om at forskjellsbehandling i mindre grad forekommer i Oslo, hvor det er mange med utenlandsk opprinnelse. En poengtering om at burde ha vært flere ”utlendinger” i klassen eller på skolen, har kommet frem fra elever med innvandrerbakgrunn, både ved skoler i Akershus og i Oslo.⁴⁵ Vi har sett at en læreplassøker foretrakk å jobbe sammen med en kamerat som var fra samme land som han selv, fordi han mente det er hyggeligere, men også som et uttrykk for solidaritet med kameraten som var blitt urettferdig behandlet. Denne tendensen til ”å søke sammen” står i opposisjon til ideen om et metningspunkt og problemer med at ungdom med innvandrerbakgrunn dominerer i skoleklasser, slik dette har kommet til uttrykk fra bedriftene. Vi vet ellers at det ikke nødvendigvis er lettere å få læreplass i Oslo innenfor guttedominerte fag for søkere med innvandrerbakgrunn. Om bedriftenes tiltro til søkere utenbys fra også omfatter søkere med innvandrerbakgrunn som kommer fra andre deler av landet, er et spørsmål jeg må la ligge her.

4.4 Betydningen av å beherske norsk

Ferdigheter i norsk var et gjennomgangstema i svarene på mange av spørsmålene om like muligheter. Klarest og mest entydig kom dette frem i spørsmålet om alle

---

⁴⁵ Ved en Osloskole forklarte ansatte at den lave andelen med innvandrerbakgrunn måtte forstås på bakgrunn av at skolen hadde relativt høye opptakskrav.

har like muligheter for å gjøre det bra på skolen. Men også i spørsmål om alle har de samme mulighetene for å få læreplass, ble betydningen av gode norskkunnskaper understreket. I den grad poenget om at innvandrere må lære seg norsk er en del av en dominerende diskurs, kan man si at denne ideologien har stor tilslutning blant de unge informantene jeg snakket med. På mange ulike måter fremhevet de viktigheten av å kunne norsk, for å tilegne seg kunnskaper i skolen, som lærling, og da også av faglige grunner, for eksempel i en barnehage. Enkelte informanter viste til norskkunnskaper som det aller første og eksplisitt viktigste, slik som i Faraz' syn på hva som er viktig for ungdom hvis man skal klare seg i samfunnet:

Som innvandrere så tror jeg først og fremst det er språket, da. Jeg synes det er det viktigste, får du den, så ... Jeg tror hvis du kan språket godt, jeg tror da klarer du deg, altså. Og hvis du har norske venner, liksom, det tror jeg er viktig. Norske venner, for da kan du prate med dem og da lærer du fort norsk, vet du. (Faraz)

På et utall måter kom det samme poenget frem om viktigheten av språklige ferdigheter, for eksempel som respons til spørsmålet om noen har det lettere enn andre med hensyn til å klare seg på skolen:

De norske, det er lettere for dem enn meg. Jeg er ikke født her. Så er jeg ikke så veldig flink til å skrive. (...) Det er morsmålet dems. (Naden)

Berit: *Mener du at ungdommer med utenlandsk opprinnelse har de samme mulighetene for å klare seg i samfunnet?*

Mazhar: *[Nøler] Ikke alle. Det er sikkert noen få som er født i Norge og sånn, kanskje de klarer det, men de som kommer fra Pakistan når de er 7-8 år og sånn, det er vanskelig for dem, for de kan ikke språket så bra og sånt. Og da er det sikkert litt mobbing og sånn.*

Det er mulig at man her kan ane en tendens til fraskrivelse eller i alle fall en innskrenkning av ansvaret for egne språkkunnskaper. Her fremholdes årsaksforhold som de unge informantene selv ikke kan klandres for, og selv om dette sjelden ble gjort eksplisitt, vil jo foreldrene ha medvirket til mulighetene den enkelte har hatt til å lære seg norsk, spesielt når det gjelder hvor gammel en var ved ankomst til Norge.

Hamad hadde vokst opp i Pakistan hos slektninger av foreldrene. Han innså også at norskkunnskaper var viktige:

Alle må ha skolesjefens prøve før de kan begynne. På skolen sa til meg: det blir toårig grunnkurs på deg. For skolesjefen skal prøve noe nytt, og kanskje det hjelper, fordi vi har sett at når innvandrere kommer fra andre land og rett inn på videregående, det passer ikke så bra, de slutter fort og. Så kanskje med to år blir det bedre, og jeg visste ikke systemet så jeg bare sa greit, jeg manglet språket også, på seks måneder du lærer ikke mye. (Hamad)

Ikke et øyeblikk klandret han foreldrene for at de hadde betraktet sitt fødeland som et bedre sted for ham å vokse opp. Han var ellers ivrig opptatt av å sammenligne utdanningssystemene i de to landene, og kom stadig til den samme konklusjonen:

Men systemet her er så bra, ikke sant. Jeg må si det hele tida at det er veldig bra her, opplegg på utdanningssystem. Bøker og sånn og, det er skikkelig bra skrevet, skikkelig bra, du gidder liksom å gjøre liksom leksene og følge med, du får interesse for faget. Ikke bare et fag, men alle fagene, synes jeg. De er så bra skrevet de bøkene, du vil liksom følge med og lærerne er også flinke. (Hamad)

Som vi har sett i avsnitt 4.3.4 ga Hamad uttrykk for en stor tiltro til prestasjonsideologien, samtidig som han var sterkt opptatt av at læreplassøkere eller jobbsøkere med innvandrerbakgrunn møter særlige vanskeligheter i arbeidslivet. Dette har jeg tolket som et uttrykk for en moderering av prestasjonsideologien. På denne bakgrunnen er det interessant at Hamad var så udelt begeistret over andre sider av opplæringssystemet i Norge.

At norskkunnskaper i store trekk vil være avhengig av hvor gammel man var da man kom til Norge, var en klar oppfatning blant flere av ungdommene jeg snakket med:

Svetlana: Men det er jo fordi jeg har bodd i Norge i hele mitt liv, og du kan nesten si at norsk er morsmålet mitt egentlig. Jeg er bedre i norsk enn i [morsmålet mitt], det er jeg. Det er noe helt annet. (...) Hvis du skal jobbe i barnehage så må du kunne bra norsk, for at barna som går i barnehagen skal jo lære bra norsk. Det synes i hvert fall jeg er viktig.

Berit: Så det kan du forstå, hvis ungdommer ikke får læreplass på grunn av språkvanskeligheter?

Svetlana: Jeg kan forstå det til en viss grad, ja. (...) Nei, du må, skal du flytte til et annet land så må du lære deg språket, du kan ikke gå rundt og ikke lære deg det, det synes jeg bare er dumt. Det er som om jeg skulle komme hit nå og ikke brydd meg om å lære norsk i det hele tatt. Jeg må jo bo her, jeg må jo kommunisere, jeg kan ikke bare isolere meg. Så du kan ikke stå i en butikk og selge noe når ikke du kan norsk.

Videre medga Svetlana at manglende norskerferdigheter kunne henge sammen med sjenanse og at mange ikke tør å snakke norsk. Siste del av sitatet hvor Svetlana gir uttrykk for hvor dumt det er å ikke lære seg norsk, reflekterer etter min mening en ganske utbredt formanende holdning i dette spørsmålet, som jeg straks vil komme tilbake til. Ayse betraktet foreldrenes mangelfulle ferdigheter i norsk som et problem som hadde praktiske årsaker:

Siden foreldrene mine ... de kan norsk, men det er liksom ikke det perfekte. Og da prøver vi å på en måte hjelpe dem med språket. For mora mi hu skjønner godt det vi sier, men hu klarer ikke å sette en setning ..., hu sier liksom halve setninger, så jeg prøver å få dialog med dem på norsk. (...) Men det foreldrene mine har gjort feil det er at de ikke har gått på noe norskkurs da dem kom hit, og selvfølgelig når man får unger og man skal begynne

arbeid, så blir det litt vanskelig å begynne å lære seg det norske språket. Da har man bekymringer, man skal tenke på ungene, man skal tenke på arbeid og diten og datten. Da blir det vanskelig, men hvis dem hadde begynt å tenke på norskkurs de første årene de kom hit, da ville det vært mye lettere. (Ayse)

Ikke en eneste av mine informanter satte spørsmålsteget ved betydningen av gode norskkunnskaper. Det var heller slik at vanskelighetene med å leve opp til kravene til gode ferdigheter i norsk ble fremhevet. En voksen informant poengterte at alderen kan ha en del å si for nivået på norskkunnskapene, og jeg siterer fra et lengre utsagn om hjelpeapparatet eller myndighetenes rolle når det oppstår konflikter mellom innvandrere som foreldre og deres barn:

Men problemet med [pakistanske foreldre] er at de kunne ikke snakke bra norsk, mange av dem. Og barna klarer å snakke helt bra. Så [myndighetene] bør mest [på] den [som] snakker best. Så de snakker alt for mye til myndighetene eller [til] hvem som helst, og når de kommer hos foreldre, de blir sinte, ikke sant, fordi de sier at hvorfor de har ikke nok språk, selv om de bor her i 25 år. Men ingen er perfekt med en andre språk, hvis du er voksen, det er vanskelig for deg å lære en perfekt norsk. (Saira)

I Sairas uttalelse ligger et forsvar av pakistanske foreldre. Påpekingen av at det er vanskelig å oppnå fullkomne ferdigheter i norsk kan også forstås på bakgrunn av en ganske intens politisk debatt for noen år siden, hvor det blant annet ble fremsatt forslag om at foreldre bør straffes dersom barna ikke kan norsk i det øyeblikket barna begynner i skolen, og at det bør være påbudt for foreldre å snakke norsk med barna hjemme, som kanskje var en tabloid versjon av den samme ideen om at tvang vil være nødvendig. Arbeiderpartiets landsmøte vedtok i 1996 at norskopplæring bør være obligatorisk, og Høyre og Fremskrittspartiet vedtok det samme, påpeker Unni Wikan i en kronikk hvor hun også selv argumenterer for obligatorisk norskopplæring. Hensynet til innvandrere selv og deres barn veier tungt i Wikans argumentasjon (Aftenposten, kronikk 20. mars 2000). Manuela Ramin-Osmundsen bestrider i et svar til Wikan at obligatorisk norskopplæring er løsningen på problemer som hun i større grad mener skyldes sosiale og økonomiske forhold. Hun peker på mangler ved norskopplæringen og fremfor alt problemene med manglende kvalitetssikring av norskopplæringen (Aftenposten, kronikk 18. mai 2000).

Disse to ulike synspunktene kan betraktes som et av mange eksempler på at debatten om spørsmål som angår innvandrere ofte har vært preget av fronter mellom dem som fremholder kritikk mot visse sider av "innvandreres kultur" versus de som er kritiske til det norske samfunnets manglende evne til å la innvandrere integrere på sine egne betingelser (Hylland Eriksen referert i Andersson 2000:6). Mange har poengtert hvor polarisert denne debatten er, og vanskelighetene med å finne en mellomposisjon (Brox 1991).

Som nevnt var det ikke en eneste av mine informanter som betvilte viktigheten av å ha gode norskkunnskaper. Svetlana beskrev hvor dumt det er å isolere seg og ikke ville lære språket, Ayse mente alt hadde vært mye lettere dersom foreldrene hadde gått inn for å lære seg språket med en gang de kom til landet, og Saira pekte på hvor vanskelig det er for voksne å lære seg å beherske et nytt språk fullkomment. Alle disse synspunktene synes i ulik grad å gi støtte til den dominerende ideologien om viktigheten av at innvandrere lærer seg norsk.

Kompetanse i norsk vil være en forutsetning for å tilegne seg kunnskaper og ferdigheter gjennom opplæringsforløpet, enten man befinner seg i skolen eller i lære. Dette er en viktig side ved språkkompetanse som det ikke er grunn til å bagatellisere. Det finnes imidlertid et symbolsk aspekt ved språkkompetanse som også er viktig, og som kan være en medvirkende årsak til at krav om obligatorisk norskopplæring blir fremsatt. Dette symbolske aspektet innebærer at *norskeferdigheter blant innvandrere blir tolket som et tegn på interesse og lojalitet overfor majoritetssamfunnet*. Dette er et poeng Borchgrevink har fremhevet i en omtale av Gunnar Augustssons studie av etniske relasjoner i svensk bilindustri. (Borchgrevink 1996:44). Når svensker føler seg ekskludert fordi de ikke forstår hva som blir sagt mellom innvandrere som snakker et annet språk, vil det kunne oppstå en motvilje. Det er her den symbolske dimensjonen ved språkferdighetene blir tydelig. I hvilken grad personer med minoritetsbakgrunn behersker majoritetens språk blir oppfattet som en indikasjon på deres integreringsvilje. Dette handler imidlertid om holdninger i majoritetssamfunnet, og en kan si at ungdommene har en mye enklere og pragmatisk holdning til viktigheten av å kunne norsk.

4.5 Familiens økonomi kan ha litt å si

Som nevnt innledningsvis, var det mange av ungdommene som svarte bekreftende på spørsmålet om familiens økonomi kan ha noe å si for hvor godt man klarer seg på skolen. Dette er noe overraskende i lys av et prinsipp eller et ideal om at alle skal ha de samme mulighetene for utdanning uansett sosioøkonomisk bakgrunn. En god del av ungdommene fortalte også at de hadde eller ønsket å ha en bijobb ved siden av opplæringen i bedrift, fordi lønnen som lærling var for liten. Først bør det imidlertid fremheves at enkelte benektet at økonomi skulle ha noen betydning overhodet. Tariq fortalte om en ganske romslig økonomisk støtte hjemmefra, men avviste ideen om at økonomi skulle ha noe å si for ungdoms opplæringsmuligheter:

Nei, jeg tror ikke det. Hva er det du skal gjøre med penger likesom, du kan ikke kjøpe lære? eller karakter eller fravær? Du kan ikke det. (Tariq)

Et par ungdommer pekte på at hvis familien har *for mye* penger, kan det oppstå et problem med motivasjonen for opplæring. Dette poenget ble fremhevet relativt sjelden sammenlignet med alle de som pekte på at familiens økonomi kan ha litt

eller en del å si. Nosheen hevdet at god økonomi betyr at en vil få et bedre læringsmiljø:

Ja, nei, jo, kanskje. Fordi hvis de bor i et sånn derre veldig møkkastrøk, sånn helt borte liksom, og ikke har penger til å flytte og sånn, da kan det hende at barna ikke kan gå på en bra skole. Som har et godt læringsmiljø. Men det kan jo ikke være noen hindring i det hele tatt heller. Det kan jo hende at de barna kan få godt læringsmiljø selv om foreldrene ikke har noen økonomiske [god situasjon]. (...) Det er jo for eksempel noen skoler (...) de har veldig dårlig læringsmiljø, og jeg kjenner mennesker som går der liksom, i forhold til [denne skolen], det er jo kjempebra her.. (Nosheen)

Poenget om sammenhengen mellom familiens økonomi og skolevalg er ideelt sett ikke relevant for videregående nivå i Oslo, ettersom inntak skjer utelukkende på grunnlag av karakterer.⁴⁶ Nosheens klare oppfatning av at det finne gode og dårlige skoler er likevel interessant. Hennes argumentasjon om betydningen av å bo i visse strøk fremfor andre, vil først og fremst ha relevans på barne- og ungdomstrinnet, men også i noen grad for videregående skole.⁴⁷

I omtalen av videregående opplæring, var det et gjennomgangstema at skolebøker er dyre, selv om man får stipend:

[Skolebøker] er dyrt, det er det, men du får jo stipend. Det får du bare så sent. Syns jeg. For du må ha skolebøkene nesten tredje dagen, ikke sant, du får bare to dager å kjøpe. Du kan ikke vente så lenge, når du ikke har råd i det hele tatt. Så må du søke, og så blir det vedtatt. (Alia)

De fleste av alle de ungdommene som straks svarte bekreftende på spørsmålet, drøftet det også litt frem og tilbake, før de konkluderte med at økonomi har litt eller en del å si for om man klarer seg godt på skolen. Jeg ser da bort fra de som svarte bekreftende etter at jeg hadde elaborert problemstillingen med for eksempel å lansere ideen om at en bijobb kan komme i konkurranse med skolearbeidet eller ødelegge for konsentrasjonen mens man går på skolen eller er i lære. Naden kom imidlertid inn på denne tematikken på egen hånd i sin beskrivelse av sitt eget dilemma:

---

⁴⁶ Dette går frem av skolekatalogen for Oslo (Skoletaten i Oslo 2000:15).

⁴⁷ Hagen (1995) har pekt på at Oslos sosiale segregering er sterk, og at i den tidligere inntaksordningen som tok hensyn til bostedsregion, virket karakterer også indirekte på grunn av sammenhengen mellom bosted og sosial bakgrunn. Han har vist at elever med gode karakterer i langt større grad også har de mest ettertraktede skolene innenfor sin egen region, slik at de vil komme inn på sitt førstevalg mer uavhengig av om inntaket er karakter- eller regionbasert (side 7).

Naden: *[Om familiens økonomi har noe å si for hvordan man klarer seg] på skolen? Ja, egentlig er det hvert fall de som kommer fra..., de som ikke kommer fra Norge. Det har mye å si.*

Berit: *Hvordan da tenker du?*

Naden: *Økonomi hjemme. Kanskje får de ikke støtte av foreldre, så må de hvert fall jobbe og, for eksempel som jeg gjør.*

Berit: *Betyr det at du får ikke penger av foreldrene dine til skolebøker og sånn?*

Naden: *Nei. Og derfor er det litt vanskelig, jeg må jobbe litt ved siden av, ikke sant, så har jeg ikke så mye tid til å gjøre lekser eller sånn. For jeg bruker den tiden jeg har til å gjøre lekser, så ikke noe idrett, ingen ting, det har jeg slutta med på grunn av lekser og sånn. Jeg drev med fridrett og fotball, så har jeg slutta på grunn av at jeg må jobbe og få meg litt penger, og så må jeg i hvert fall gjøre noe lekser.*

Berit: *Får du stipend fra Lånekassen da?*

Naden: *Tusen kroner i måneden, det går til månedskort og bare lommepenger for en uke.*

Naden antyder at familier med innvandrerbakgrunn oftere har dårlig økonomi. Det samme ble fremholdt av en jente som pekte på at familier med innvandrerbakgrunn ofte er barnerike familier, men hun kom straks inn på at det kan hende at mange norske barn har foreldre med dårlige inntekter. Hamad fortalte om en type prioritering som han selv tok heftig avstand fra, og han understreket at dette på ingen måte er vanlig i hans omgangskrets:

Hvis en familie krever for mye fra deg, hvis dem sier du må tjene penger og slutte å gå på skole eller indirekte ..., men familien min er veldig bra, ikke sant. Dem sier at hvis du vil gå på skole, bare gå. (...) Jeg tror man klarer seg bra hvis man har ikke problemer hjemme. Som de fleste ikke har, tror jeg. Det er bare enkelte tilfeller, og det er ikke så kjent, liksom. En veldig, veldig flink elev som er vennen min, han jobber nå på grunn av at familien hadde dårlig råd, og han var bedre enn meg på skolen, men han måtte slutte rett og slett. (...) Han måtte slutte fordi han sa at foreldre trenger penger, så han kan ikke fortsette, jeg skjønnte ikke hvorfor, men han sa han må tjene penger for han har en stor søster som må giftes og foreldre eller familie har ikke så mye penger, så han må jobbe for hennes skyld. Så han gjorde det, men jeg synes det er veldig, veldig dårlig gjort. Jeg skjønner ikke åssen det kan skje sånt. Det er helt, helt forferdelig. (...) Det er ikke mye penger å gifte en datter, altså, man kan ikke ... jeg synes faren hans var ikke på den plassen han skulle ha vært. Helt, helt sinnssykt altså, hvordan man kan tenke sånn. Han var så god ikke sant, hadde bedre karakterer enn meg, men han måtte slutte plutselig, det er helt jævli. (Hamad)

At Hamad syntes dette var feil prioritering, understreket han mange ganger. Ayse var også opptatt av prioritering:

Hvis jeg tenker på min egen familie, det er liksom ikke den rikeste i verden, men vi er ikke fattige heller, og man må alltid prioritere, og jeg kan godt si at jeg har aldri brukt Levisbukse, altså. (...) Det må ikke være merkeklar. Jeg syns det er mange andre som har like god kvalitet som en Levisbukse. (...) Selvfølgelig man får problemer på skolen ikke sant, men jeg har litt sånne klar, bare de er fine og gode og ... så bryr jeg meg ikke om det, altså. Man kan kle seg veldig fint med billige klar.

For Ayse synes det som nøysomhet er en dyd, selv om hun fortalte at dette fører til problemer på skolen. I dette prosjektet er det bare ungdom med innvandrerbakgrunn som er intervjuet, og vi kan ikke utelukke at ungdom uten innvandrerbakgrunn i yrkesfaglige studieretning i Oslo og Akershus også ville ha lagt vekt på at økonomi betyr en del for hvordan man klarer seg i opplæringsforløpet om de var blitt spurt. Johansen (1999) gir en meget interessant beskrivelse av hvordan undervisningen i en mekanikerklasse ble påvirket av at mange elever ikke har råd til å kjøpe skolebøker før de har fått støtte fra Lånekassen eller sosialkontoret, hvilket kunne ta uker, og hvordan enkelte etter hvert nedprioriterte bokkjøp til fordel for ”kulere” formål med pengene.⁴⁸

Det har vært rettet oppmerksomhet til kostnadene den enkelte elev har med å skaffe seg skolebøker. Norsk Elevorganisasjon og Norges Gymnasiastsamband har lenge kjempet for gratis læremidler. Et tiltak for å redusere elevenes utgifter til bøker med 1000 kroner per elev i 2. og 3. klasse ble igangsatt høsten 2000.

Fra en levekårsundersøkelse i Oslo på begynnelsen av 90-tallet, er det kommet frem at innvandrere tjente betydelig mindre enn nordmenn med det samme utdanningsnivået, at andelen lavtlønte var betydelig høyere blant innvandrere og at forskjellene var særlig markert når man så på husholdningsinntekt. Det ble også dokumentert at innvandrere i større grad enn nordmenn hadde problemer med å klare løpende utgifter, andelen som til tider hadde slike problemer var mer enn dobbelt så stor blant innvandrere som blant nordmenn. Å hanskes med uforutsette utgifter var et problem for en langt større gruppe blant innvandrere enn blant nordmenn (Hagen, Djuve & Vogt 1994: 184-188). Statistisk sentralbyrå foretok en undersøkelse av innvanderers levekår i 1996 som viste at innvandrere fra ikke-vestlige land opplevde mindre diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet enn man hadde funnet i tidligere undersøkelser. Likevel viste undersøkelsen at innvandrerne hadde langt lavere disponibel husholdsinntekt enn nordmenn, og at deres disponible husholdsinntekt per forbruksenhet i gjennomsnitt utgjorde bare 58 prosent av nordmenns (SSB 1997: Ukens statistikk nr 7). Inntektsstatistikk fra 1997 som er korrigert for familiestørrelse, viste at familier med innvandrerbakgrunn fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika samt Tyrkia hadde en inntekt etter skatt på 111 700 kroner, sammenlignet med 167 200 kroner for norske familier (Bjertnæs 2000:50).

Dårlig økonomi kan ha innvirkning på den enkeltes opplæringsmuligheter, ifølge mange av ungdommene som er intervjuet her. Dårlig økonomi kan bety at man må jobbe ved siden av skolegangen eller mens man er i lære. I denne undersøkelsen var det svært få elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn som

---

⁴⁸ Johansen fremhever hvordan manglende bokkjøp blant elever i det hun kaller ”antiskolegruppa” ble en markering av motstand til skolen og avstand til ”skolelysene” (Johansen 1999: 58).

svarte nektende på spørsmålet om familiens økonomi kan ha noe å si for hvor godt en klarer seg i opplæringsforløpet. Som vi har sett, fortalte Hamad om en gutt som ble pålagt av familien å slutte i skolen for å tjene penger, men minst like interessant som omtalen av dette tilfellet, er den indignasjonen og fordømmelsen som Hamad la for dagen. Det finnes ellers nyanseforskjeller når det gjelder hvor sterkt ungdommene vektla betydningen av økonomi. For noen, klarest eksemplifisert ved Naden, gir dårlig økonomi en klar begrensning på utfoldelsesmulighetene, men ifølge hans fortelling er det fritidsaktivitetene og ikke skolegangen han ofrer. Argumentasjonen om at bosted har betydning for hvilke skole man går på og dermed for læringsmiljøet, er relevant for videregående nivå i Oslo, selv om det ifølge inntaksreglene er poengsum og ikke bosted som avgjør hvor man kommer inn.⁴⁹ Jeg har likevel fremhevet at troen på at det finnes forskjeller i kvalitet ved de ulike skolene er interessant. Dårlig læringsmiljø ved enkelte grunnskoler med høy andel elever med innvandrerbakgrunn, er en tematikk som slås opp i media fra tid til annen. Prosesser som kan lede frem til slike resultater er drøftet av Engen et al. (1994: 81 ff).

I intervjumaterialet jeg har fra Oslo og Akershus, kommer temaet prioritering tydelig frem hos en del av informantene. Gitt at mange av ungdommene pekte på hvordan den enkelte person eller families prioriteringer har betydning, synes det som økonomiske vanskeligheter ikke fremstår som uoverstigelige, ytre hindringer for den enkeltes utdanningsmuligheter, ifølge ungdommenes resonnementer. På dette området er kontrasten stor til O'Connors studie fra Chicago, hvor enkelte ungdommer pekte på usikkerhet og fare for nedleggelse som følge av utilstrekkelig finansiering av offentlige skoler. Hvordan sosial klasse og etnisk bakgrunn ofte er sammenvevd, var et eksplisitt tema for enkelte av O'Connors informanter. Store forskjeller i kvalitet mellom utdanningsinstitusjoner og erkjennelsen av at kvalitet er noe man betaler for, er av vital betydning, selv om dette sjelden diskuteres åpent i USA, ifølge Geiger (1999:2). På denne bakgrunnen er det interessant at så mye som en fjerdedel av O'Connors informanter uttrykte tiltro til at det er personlig innsats som avgjør hvor godt en lykkes i utdanningssystemet og at klassebakgrunn ikke har noe å si for ens muligheter for ens karriere eller sosiale posisjon.

Selv om et stort flertall av de ungdommene jeg snakket med, la vekt på at familiens økonomi har noe betydning for ens utdanningsmuligheter, ble ikke økonomi holdt frem som *avgjørende* for hvorvidt en tar utdanning eller ikke. Jeg har lagt vekt på at prioritering var et kjernesporsmål for mange av de unge informantene. Derfor kunne det ha vært interessant å høre hvordan ungdom med innvandrerbakgrunn i samme alder som befinner seg *utenfor* videregående opplæring, ville ha reflektert om betydningen av familiens økonomi for utdanningsmulighetene, men dette faller utenfor rammen av dette prosjektet.

---

⁴⁹ Se fotnote ovenfor om Hagens undersøkelse (1995).

4.6 Konklusjoner

Prinsippet om lik rett til utdanning er en viktig målsetning i norsk utdanningspolitikk. Jeg har argumentert for at troen på belønning for individuelle evner, anstrengelser og innsats står sterkt i utdanningssystemet og utgjør det vi kan kalle en dominerende ideologi. Når en viktig del av opplæringen foregår i arbeidslivet, forutsetter dette at alle har like og rettferdige muligheter i tilgangen til læreplass. I dette kapitlet har søkelyset vært satt på hvordan VKI-elever og lærlinger med innvandrerbakgrunn vurderer spørsmålet om alle har de samme mulighetene for å utdanne seg. Når ungdommer har fremhevet at dette kommer an på en selv, har jeg tolket dette som en tilslutning til ideologien om at det er individuelle prestasjoner som avgjør hvordan en klarer seg i opplæringsforløpet og senere i livet. Når ungdommer har lagt vekt på ytre hindringer, som for eksempel at ungdom med innvandrerbakgrunn ikke har den samme tilgangen til læreplasser, har jeg betraktet dette som et uttrykk for avgrensning eller innskrenkning av den samme prestasjonsideologiens gyldighet. Hvorvidt påpekninger av hindringer kan kalles konkurrerende ideologier eller motfortellinger, kan nok diskuteres, men ut fra vekten og den klare betoningen av individuelle anstrengelsers betydning, synes jeg det er rimelig å fremheve at dette er en dominerende ideologi som har tilslutning blant de ungdommene som har vært villig til å la seg intervju i denne undersøkelsen. Det er ikke gitt at dette bildet er dekkende for all ungdom med innvandrerbakgrunn i Oslo og Akershus, eller at et slikt bilde vil gjelde i all fremtid, dersom personlige og kollektive erfaringer tilsier at enhver anstrengelse vil være bortkastet.

Vi har sett at ungdommer med innvandrerbakgrunn i ulik grad vektlegger betydningen av det å ha utenlandsk opprinnelse når det gjelder muligheter for å gjøre det bra på skolen, mulighetene for å skaffe seg læreplass og mulighetene for å klare seg eller komme seg frem i samfunnet. Som nevnt tidligere, ble dimensjonen utenlandsk bakgrunn introdusert etter at jeg hadde stilt mer overordnede og generelle spørsmål om muligheter og hindringer for ungdom. Det er derfor interessant at så mange av guttene jeg snakket med, ofte poengterte hvordan utenlandsk opprinnelse kan ha noe å si, uten at de var blitt oppfordret til å trekke inn etnisk bakgrunn i vurderingen. Dette forekom ikke i de intervjuene jeg gjorde med jenter, med unntak av en poengtering om at muslimske jenter med hijab, kan oppleve diskriminering. Intervjumaterialet fra hovedstadsområdet tyder ellers på at jenter med innvandrerbakgrunn innenfor helse- og sosialfagene i større grad enn gutter med innvandrerbakgrunn i guttedominerte fag, har tillit til at det finnes like muligheter for alle.

Forskjeller i oppfatningene av like muligheter er også forenlig med det empiriske bildet av formidlingsresultatene i Oslo høsten 1996 og høsten 1997, hvor det særlig var søkere med innvandrerbakgrunn til guttedominerte fag som elektrofag og mekaniske fag som kom dårlig ut. Med andre ord, når mange av

guttene har påpekt at det ikke er like lett for gutter med innvandrerbakgrunn som for de med norsk opprinnelse å få læreplass, synes dette å være forenlig med situasjonen slik vi ved NIFU har beskrevet den for hovedstadsområdet noen få år tilbake. For bilfaget, som vi den gang kunne undersøke ganske inngående, kunne verken karakterer eller fravær forklare at en så liten andel av søkerne med innvandrerbakgrunn fikk læreplass (Lødding 1998b:76-77). Dette er imidlertid endret nå, skal vi tro bransjens egen omtale av situasjonen. Som vi tidligere har vært inne på, har Fagopplæringssetaten i Oslo kommune pekt på størst vanskeligheter for ikke-rettshavere blant de minoritetsspråklige, og dårligere norskkferdigheter for disse sammenlignet med minoritetsspråklige søkere med rett, er en av tre tentative forklaringer på forskjeller i andeler som lyktes med å få læreplass, ifølge Fagopplæringssetaten (1999: 4-5).

Når jenter med innvandrerbakgrunn slutter opp om tanken om at det finnes like muligheter for alle, mens guttene som har vanskeligheter for å få læreplass trekker frem etnisitet, kan dette betraktes som et uttrykk for at ungdommene er godt informert. Deres meninger og holdninger til spørsmålet har et empirisk eller erfaringsmessig grunnlag. Med andre ord tilsier dette at erfaringer er et viktig grunnlag for holdninger.

En helt utvetydig påpeking av at det er viktig å ha gode ferdigheter i norsk, kom frem i intervjuundersøkelsen. På dette grunnlaget har jeg pekt på at formaningen om at innvandrere må lære seg norsk er en del av dominerende diskurs, og at ingen av de ungdommene jeg snakket med trakk i tvil at norskkunnskapene har betydning for ens muligheter for å klare seg i skolen, i lære og senere i livet. Det ble imidlertid pekt på at det er vanskelig å oppnå fullkomne ferdigheter, når man har vokst opp i et annet land.

Det har ikke vært noen målsetning i undersøkelsen å utfordre ungdommene på om deres syn på mulighetene og begrensningene stemmer overens med virkeligheten eller på andre måter forsøke å etterprøve riktigheten av deres uttalelser. Det har vært ungdommenes egne betraktninger om muligheter og eventuelle ytre hindringer for å nå sine mål, som har hatt interesse i dette kapitlet. Jeg har hevdet at de ulike posisjonene ungdommer befinner seg i med hensyn til hvor langt de er kommet i opplæringsforløpet og særlig hvorvidt læreplassøkere har lyktes med å få tilbud eller ikke, kan ha influert på den enkeltes meninger om det er like muligheter for alle. Elevene som ennå ikke hadde fått læreplass da intervjuet fant sted, kan ha fått læreplass senere i formidlingsprosessen. Her har vi fått innblikk i hvilke tanker de gjorde seg mens de ventet på tilbud eller svar på søknader om læreplass. Også med hensyn til den enkelte ungdoms situasjon på intervjudtidspunktet, kan det fremheves hvordan erfaringer danner et viktig grunnlag for holdninger. Likevel er det bemerkelsesverdig at erfaringer og holdninger ikke er fullstendig sammenfallende.

I gjennomgangen av de unge informantenes synspunkter, skilte jeg mellom fire grove kategorier: Først siterte jeg elever og lærlinger som visste hva de skulle

gjøre det påfølgende opplæringsåret, som alle ga uttrykk for en sterk tiltro til prestasjonsideologien og som benektet eller uttrykte tvil om at det finnes større hindringer for ungdom med innvandrerbakgrunn. Deretter fokuserte jeg på læreplassøkere som ennå ikke hadde fått læreplass, og som i overveiende grad hadde de samme synspunktene som den første kategorien. Den tredje kategorien informanter bestod av læreplassøkere som ikke hadde fått læreplass og som var overbevist om at det er vanskeligere å klare seg, og spesielt vanskeligere å komme i lære, for ungdommer som har innvandrerbakgrunn. Den siste kategorien bestod av informanter som var vellykkede i den forstand at de hadde fått læreplass, men samtidig var de overbevist om at ungdom med innvandrerbakgrunn møter større hindringer i overgangen til lære eller i arbeidsmarkedet mer generelt.

Det er i høyeste grad glidende overganger mellom disse kategoriene når det gjelder synspunktene på om det finnes like muligheter for ungdom med innvandrerbakgrunn som for ungdom med etnisk norsk bakgrunn. I første rekke er det interessant hvor ofte hindringer ble skissert på enkelte områder og ikke på andre. Eksempelvis la mange av de unge informantene vekt på at det ikke blir gjort forskjell på elever i skolen, der er det evner og innsats som teller, men at ens sjanser som søker med innvandrerbakgrunn er avhengig av hvordan bedriftene tenker og hvorvidt lærebedriftene foretrekker etnisk norske søkere. Vi har også sett at en informant betraktet skole og overgang til lære som uproblematisk og uten hindringer av denne typen, mens det var i søkning til en jobb han kunne ha ved siden av opplæringen han mente å oppleve forskjellsbehandling. Slike områdespesifikke vanskeligheter har jeg fremhevet som en form for kontekstualisering av hindringer for ungdom med innvandrerbakgrunn. Dette er et begrep jeg har hentet fra Carla O'Connors studie (O'Connor 1999). Ved siden av dette som hun kaller 'race-contextualization discourse', lanserer hun begrepene "race-minimization discourse" og "race-dominance discourse".⁵⁰ Det førstnevnte begrepet benytter hun for å betegne oppfatninger om at rasisme er en potensiell, men ikke en uunngåelig hindring for afrikanske amerikanere. Rase-minimaliserende diskurs omfatter oppfatninger om at rasisme ikke antar institusjonaliserte former, men at det er et spørsmål om sporadiske og individuelle holdninger blant hvite – som også kan overvinnes når afrikanske amerikanere viser at de kan og vil arbeide hardt. I en rase-dominerende diskurs blir rase oppfattet å være av så stor betydning at rase kan sies å forme sosiale muligheter og mobilitet på grunnleggende og dyptgripende måter. Innenfor en slik diskurs er man opptatt av begrensninger på afrikanske amerikaneres livssjanser som opererer over tid, på mange ulike områder og via ulike mekanismer (O'Connor 1999:145).

Jeg synes det er vanskelig å fremheve noen ungdom blant de jeg har intervjuet som talsperson for at det finnes uunngåelige hindringer for ungdom med innvandrerbakgrunn når det gjelder livssjanser og karrieremuligheter. Flere av

---

⁵⁰ Se kapittel 2 for en diskusjon av begrepet 'rase'.

ungdommene jeg snakket med, fremhevet at hvorvidt det gjøres forskjell på søkere med innvandrerbakgrunn, vil være et spørsmål om ”hvordan lærebedriften ser på det”, slik blant annet Hossein ga uttrykk for. Et slikt synspunkt betrakter jeg som forenlig med O’Connors begrep om rase-minimaliserende diskurs; å komme seg fram i livet er et spørsmål om å finne den rette bedriften som vil gi en sjansen, hindringer er av sporadisk og individuell karakter, og man kan unngå slike hindringer hvis man bare anstrenger seg. Påstanden går ut på at det kan være litt vanskeligere for søkere med innvandrerbakgrunn, men det er viktig å gå inn for saken og om nødvendig sende 50 søknader, slik Josip hevdet.

Selv om jeg ikke finner eksempler i mitt materiale på det O’Connor kaller rase-dominerende diskurs – at forskjellsbehandling oppfattes som institusjonalisert – har noen få av mine informanter vært opptatt av hvor ofte og systematisk personer med innvandrerbakgrunn møter hindringer som søkere til læreplass eller jobb. Vanskeligheter i arbeidslivet ble sterkt understreket av Hamad, som omtalte de femhundre og åttiseks avslagene til personen han hadde lest om i avisen som diskriminering *på et høyt nivå*. Også for Masoud ser det ut til at mengden av ”neisvar” veide tungt i hans vurderinger av om det foregår forskjellsbehandling av søkere med innvandrerbakgrunn ved lærebedrifter og andre arbeidsplasser. Som jeg har vært inne på i kapittel 2 med henvisning til Rogstad (2000), er det ikke mulig å trekke konklusjoner om at beslutningstakere har sterkt følelseladete motforestillinger mot å ansette synlige minoriteter ut fra det samlede resultatet av mange enkeltvis beslutninger. Det synes heller ikke som om arbeidsgiveres emosjoner er det mest interessante verken for Hamad eller Masoud, men heller hyppigheten og systematikken i avslag til jobbsøkere med innvandrerbakgrunn.

Ved siden av hindringer som følge av at man har utenlandsk opprinnelse, ble familiens økonomi også tillagt betydning for ens utdanningsmuligheter blant mange av mine unge informanter. Et par av informantene antydte at familier med innvandrerbakgrunn ofte kan ha dårlig råd. Økonomien ble ellers fremhevet som avgjørende for hvor en har råd til å bo, noe som igjen avgjør om en vil få et godt læringsmiljø og dermed gode utdanningsmuligheter. Dette kan oppfattes som en annen form for moderering av ideologien om at alle har like og rettferdige muligheter for utdanning.

Med tanke på hvordan enkelte understreket at det kan være vanskeligere for ungdom med innvandrerbakgrunn å klare seg eller komme seg frem i samfunnet fordi de møter større ytre hindringer i sine livsprosjekter, mener jeg det er forbløffende hvilken tiltro alle informantene har gitt uttrykk for når det gjelder nytten av å anstrenge seg. I tilknytning til den foregående drøftingen av begrepene rasisme og diskriminering, kan man iakttå hvordan nokså ulike syn på relevansen av disse begrepene kommer til uttrykk blant ungdommene som er intervjuet i denne undersøkelsen. Ettersom ingen av ungdommene ble presentert for begrepene eksplisitt, kan deres bruk av disse politiserte og vanskelige begrepene sies å være spontane. At rasisme er et tilbaketrukket fenomen ble fremhevet av en

jente i helse- og sosialfag, og hennes syn kan sies å føye seg inn i det jeg har kalt en folkelig og gjengs oppfatning av begrepet. Det er likevel åpenbart at dette er aktuelle, relevante og meningsfulle begreper for enkelte av guttene. Vi har sett at dette kan bygge på personlige erfaringer under utplassering, eller på personlige eller kollektive erfaringer samt annen hånds kunnskap om tilgang til læreplass eller arbeid for personer med innvandrerbakgrunn. Dette betyr at en sterk betoning av ytre hindringer ikke alltid kan oppfattes som en ansvarsfraskrivelse som utelukkende kommer fra elever som har svake prestasjoner fra skolen. Også elever som har lyktes svært godt i utdanningssystemet, har uttrykt tvil om at alle har de samme mulighetene for å lykkes uansett etnisk bakgrunn.

5 Like og rettferdige muligheter?

”Her behandler vi alle likt!” er jeg blitt forsikret under flere intervjuer med medarbeidere ved fagopplæringskontorene. Uttalelsen viser til at uansett karakterer, fravær og rettighetsstatus blir opplysningene om alle kvalifiserte søkere sendt ut til lærebedrifter som har inngått intensjonsavtaler om å ta inn lærlinger. Minoritetsspråklige søkere blir fra fagopplæringskontorenes side sett på som ”normal skoleungdom”, som skal behandles på lik linje med alle andre. Som denne og tidligere studier viser, stiller imidlertid ikke alle søkerne likt i konkurransen, og dette gjelder utover hvordan karakterer, fravær og andre signaler om søkerens jobbrelevante egenskaper er fordelt mellom søkerne. Jeg har forsøkt å vise at på bedriftsnivå vil kunnskaper og forestillinger om ungdom med innvandrerbakgrunn som kategori, kunne fungere som systematiske feilkilder i vurderingen. Bedrifter kan foreta et informert valg av hvem de vil vurdere nærmere og eventuelt knytte til seg som lærlinger, og de står fritt til å foreta en sortering av søkerne på grunnlag av navn, dersom de skulle finne det hensiktsmessig.

I offentlig debatt blir det tidvis uttrykt motstand mot enhver form for særbehandling av innvandrere. Bekymring for at særbehandling fører til misnøye og irritasjon blant etniske nordmenn, kan også komme til uttrykk. Denne misnøyen kan tolkes som en reaksjon på det Hernes & Knudsen (1990) kaller forholdstap – en misnøye med at andre, som ikke i samme grad oppfattes å ha bidratt med en innsats, skal kunne hente et utbytte; det vil si at man får samme belønning selv med mindre strev (side 77 ff). På den ene siden vil dette alltid være et dilemma i kompensatorisk politikk, når de nest svakeste i konkurransen om knappe goder mener seg forbigått av de svakeste. Dette tilsier at et kvoteringsregime alltid vil skape nye kvoteringsbehov. På den annen side synes det som en slags odelsrett er grunnfestet som en forestilling om at etniske nordmenn har en fortrinnsrett til arbeidsplasser fremfor personer med innvandrerbakgrunn i dårlige tider. (jfr. Hernes & Knudsen 1990:132, også omtalt i kapittel 2). Dermed vil et skille mellom første- og annenrangs borgere være etablert, noe som bryter med det Gullestad (1997) har kalt ”likhet som regulativ idé når det gjelder politikk, levekår og livssjanser”.

Bekymringen for misnøye og irritasjon ved særbehandling kan være berettiget, i alle fall kan særtiltak vise seg å ha politiske kostnader. Affirmative action, for eksempel i form av det som har vært kalt rasesensitiv inntakspolitikk til selektive universiteter (Bowen & Bok 1998), noe som i Norge ville kunne betegnes som moderat kvotering, har vært heftig bekjempet blant annet ut fra en argumentasjon om at slike ordninger virker diskriminerende overfor hvite. Iris Marion Young er en politisk filosof som har tatt til orde for affirmative action og programmer som retter oppmerksomhet mot gruppeforskjeller, ikke ut fra en begrunnelse om at dette er nødvendig for å kompensere for tidligere diskriminering, men for å

bekjempe den form for undertrykkelse som springer ut av ubevisste aversjoner og stereotypier og ikke minst den form for undertrykkelse som baserer seg på antakelser om at den privilegertes synspunkt er nøytralt (Young 1990:12). Premiering, i form av tilgang til posisjoner i arbeidslivet, vil ikke være nøytral, men den fremstår både som nøytral og rettferdig. Nettopp av denne grunn må også affirmative action og lignende programmer betegnes som et tveegget sverd.

Utplassering gjennom VKI er et omfattende tema, som kan betraktes fra en rekke innfallsvinkler. I denne rapporten har ordningen vært belyst som et arrangement som etablerer kontakt mellom lærebedrifter og læreplassøkere. Også i utplasseringen er elever behandlet likt, i det alle VKI-elever i en klasse behandles på samme måte og er utplassert i en periode av kortere eller lengre varighet, i en eller flere bedrifter. Jeg har gjennom undersøkelsen holdepunkter for å hevde at utplasseringsordningen bidrar til at bedrifter skaffer seg kontakt med elever de gjerne vil ha tilbake som lærlinger, og mot slutten av utplasseringsperioden kan elever utstyres med et anbefalingsbrev som nettopp forteller at bedriften ønsker å inngå lærekontrakt med den aktuelle læreplassøkeren. Dette er omtalt i kapittel 3. I kapittel 4 har jeg referert minoritetsspråklige læreplassøkeres nokså varierende erfaringer med utplassering. For dem har ordningen ikke alltid ført til avtale om fremtidig lærekontrakt, til tross for stor etterspørsel etter lærlinger i faget. Som jeg har vært inne på i kapittel 1, blir fortrinnsretten, som den formelle adgangen til å tegne lærekontrakt på grunnlag av familiær eller arbeidsmessig tilknytning, tolket liberalt både ved Fagopplæringskontoret i Akershus og i Fagopplæringsstaten i Oslo. Uansett er bedriftene garantert suverenitet i sitt valg av lærlinger. På denne måten gir utplasseringsordningen bedriftene anledning til å knytte til seg læreplassøkere som de oppfatter som attraktive. I kapittel 1 har vi også sett at de formidlingsoppgavene som opplæringskontorene påtar seg, kan sies å virke på samme måte, ved at dette bidrar til effektiv formidling av læreplassøkere som har lett for å skaffe seg læreplass. Denne omtalen gjelder ikke Lærlingestatens i Oslo som tar ansvar for opplæringen av lærlinger i helse- og sosialfagene, men som også tar ansvar for formidlingen, eller det vil kan kalle fordelingen, av deres egne lærlinger til arbeidsplasser, slik det er beskrevet i kapittel 1. Ellers kan man si at ordninger som delvis har hatt til hensikt å lette formidlingen av elever som ikke ville stille først i køen til læreplasser, i første rekke har hjulpet de ettertraktede læreplassøkerne.

I diskusjoner jeg har hatt med ulike typer informanter, inkludert faglærere, har jeg delvis fått bekreftelse på holdepunktene for at utplasseringen først og fremst virker gunstig for de læreplassøkerne som stiller sterkest, slik at de raskest skaffer seg læreplass gjennom disse universelle ordningene. En viktig poengtering fra informanter har likevel vært at de attraktive læreplassøkerne ikke alltid og med nødvendighet er de med etnisk norsk bakgrunn. Minoritetsspråklige søkere med gode resultater og som signaliserer interesse for faget, har også vært formidlet på grunnlag av utplasseringsperioden. Et annen viktig poengtering er at de samme

universelle ordningene og all den innsatsen som ellers legges i formidlingen av elever til videre opplæring i bedrift, har virket gunstig for minoritetsspråklige læreplassøkere sammenlignet med hvor dårlig de var stilt som søkere i tradisjonelle lærefag for reforminnføringen.

Denne rapporten har i overveiende grad dreid seg om problemer ved lærlingeordningen for språklige minoriteter, jeg har ikke i samme grad gitt plass til fag hvor formidlingsresultatene tilsier at det finnes like muligheter for alle kvalifiserte søkere uavhengig av etnisk opprinnelse. Det er ikke tvil om at minoritetsspråklige søkere i helse- og sosialfag har fått læreplass i samme omfang som søkere med majoritetsbakgrunn. NIFUs resultater fra formidlingen i 1996 og 1997 samt Fagopplæringsetatens tall for 1999 viser dette. Vi vet også at det i mange bydeler er aktiv etterspørsel etter lærlinger med innvandrerbakgrunn i samsvar med behovet for å imøtekomme minoritetsspråklige brukere av de aktuelle tjenestene. Tidligere har jeg pekt på at positive stereotypier om ungdommer med innvandrerbakgrunn når det gjelder tilskrivning av sosial kompetanse og evne til å ta seg av eldre og syke, er stereotypier som nok kan åpne dører, men som samtidig bidrar til å lukke dører til deler av arbeidslivet hvor verdiskapning, inntjening og produktivitet settes i sentrum (Lødding 1997b). Som et sett av ideer om egenskaper ved innvandrere, tildeler stereotypier av denne typen innvandrere en plass i et allerede eksisterende hierarki av verdier. Et slikt verdihierarki har tradisjonelt virket strukturerende på fordeling av arbeidsoppgaver mellom kvinner og menn (Lødding 1999a).

Fra ungdommers ståsted, og på spørsmålene om like muligheter for alle i utdanning, tilgang til læreplasser og for å klare seg i samfunnet, kan det fremheves et skille mellom jenter og gutter i synet på mulighetsstrukturene. Jenter er her fordelt på jentedominerte fag i helse- og sosialfaglig studieretning, og alle guttene har vært i guttedominerte fag, med bilfag godt representert. Jenter jeg har snakket med, enten de er elever eller lærlinger, har nokså gjennomgående uttrykt sterk tiltro til at det finnes like muligheter for alle uavhengig av etnisk bakgrunn. En sterk tiltro til prestasjonsideologien – at det i første rekke er en selv det kommer an på i spørsmålet om å lykkes – er kommet til uttrykk fra jenter nokså uavhengig av deres egne prestasjoner. Å lære å tape gjennom å erkjenne at ens egne evner og anstrengelser ikke strekker til, er et utslag av tillit til den samme prestasjonsideologien. Også gutter, både elever og lærlinger, har uttrykt sterk tiltro til den samme prestasjonsideologien. I en særstilling står læreplassøkeren som hadde arbeidet gratis ved et verksted to ettermiddager i uka gjennom flere måneder med den begrunnelsen at han ville lære faget bedre enn han hadde mulighet til på skolen. Han la imidlertid heller ikke skjul på at han forventet å få læreplass ved det samme verkstedet. En del av de guttene jeg har snakket med, har pekt på at deres dårlige karakterer og fravær kunne forklare at de ennå ikke hadde fått læreplass, selv om klassekamerater hadde fått tilbud allerede. En modifikasjon av prestasjonsideologien var imidlertid fremtredende blant enkelte av guttene, ved at

de pekte på at uansett karakterer og fravær vil spørsmålet være om en arbeidsgiver er negativ til innvandrere eller bare vil ta inn ”norske”. Dermed lokaliseres betydelig kontroll utenfor individet selv, det pekes på at det kan finnes hindringer for at en vil lykkes til tross for talent, interesse og arbeidslyst.

At gutter oftere enn jenter uttrykker pessimisme i spørsmålet om like muligheter for alle, er ikke et statistisk underbygget funn. Mønsteret som trer frem fra intervjumaterialet rimer imidlertid med den fordelingen vi finner på aggregert nivå når det gjelder tilgang på læreplasser for minoritetsspråklige søkere i henholdsvis jentedominerte og guttedominerte fag, slik det er omtalt i kapittel 1. At resultatene fra tidligere års formidling omtales ved skolene, er neppe en dristig antakelse, men vi har også sett et eksempel på at en læreplassøker hadde begynt å spekulere på om hans vanskeligheter kom av at han var svart, selv om det ikke ble snakket om det på skolen. Jeg mener det er interessant å iakttå hvordan ungdommer som modererer prestasjonsideologien ved å peke på at avgjørende kontroll finnes utenfor dem selv når det gjelder tilgangen til opplæring i bedrift, likevel uttrykker forbløffende sterkt tiltro til nytten av det å anstrenge seg.

Når det gjelder betingelser for karriere, handlingsrom og livsutfoldelse for henholdsvis jenter og gutter med innvandrerbakgrunn, har den offentlige debatten vært ganske ensidig orientert om kulturelt og religiøst gitte normer i innvandreres egne miljøer. Pedersen (1998) er blant dem som har fokusert på hvordan betingelser for kompetanseutvikling på mange, og ikke bare utdanningsrelaterte områder, har endret seg betydelig over få tiår for jenter og gutter generelt. Han mener at jenter har erobret flere kompetanseområder, mens gutter beveger seg i stadig mer innsnevrede maskuline felt. På området videregående opplæring er det åpenbart at jenter med innvandrerbakgrunn har inntatt arenaer hvor jenter generelt har gode betingelser. Dette gjelder både som allmennfagelever og som elever i de nye jentedominerte lærefagene. Jenter synes ikke i samme grad som gutter med innvandrerbakgrunn å møte hindringer som søkere til læreplass. I tillegg har de også reelle alternative veier mot kompetanse, som ikke i samme grad som i de guttedominerte fagene, er beheftet med et stempel av ”nest best”. For en mer inngående drøfting av aspekter ved rekruttering og progresjon blant henholdsvis jenter og gutter med innvandrerbakgrunn, henvises til Lødding 1999b.

Et ankepunkt mot lærlinger med innvandrerbakgrunn fra bedrifter og opplæringskontor, er usikkerhet omkring deres språklige ferdigheter. Interessant nok var dette også et aspekt som ble sterkt vektlagt av ungdommer når de beskrev strategier for å komme seg frem i samfunnet. På dette grunnlaget har jeg hevdet at i den grad poenget om at innvandrere må lære seg norsk er en del av en dominerende diskurs, kan man si at dette er en diskurs de unge informantene deltar i. Uten å bagatellisere betydningen av språklige ferdigheter når det gjelder muligheter for videre opplæring og tilegnelse av faglige kunnskaper, har jeg pekt på at språkkompetanse også har en symbolsk betydning. Mistanker om manglende språklige ferdigheter rammer ikke etnisk norske ungdommer som læreplassøkere.

Den symbolske betydningen av språkkompetanse blir tydelig når man observerer hvilke antakelser som finnes om hvordan denne kompetansen er fordelt. I så måte virker forestillingen om mangelfull språklig kompetanse ulikhetsgenererende.

Rasjonalitet er en betegnelse på systematiske bestrebelser på å oppnå maksimalt utbytte for et minimum av investerte ressurser. Innenfor dette tolkningsskjemaet er det mulig å snakke om statistisk diskriminering som rasjonelt. Under usikkerhet vil det alltid lønne seg å velge det "kjente" fordi det minimerer risiko for å kaste bort tid og andre knappe ressurser, altså at man minimerer risiko for tap. Det som lett glemmes i dette fortolkningskjemaet, er at de faktorene som trekkes inn i overveielser for å fatte rasjonelle beslutninger, ikke bare er fysiske og materielle, men også av psykologisk og symbolsk karakter. Samtidig er det økonomisk rasjonalitet som har forrang og som tilkjennes legitimitet i moderne kapitalistiske samfunn, det vil si at det er uttrykk for økonomisk rasjonalitet som bifalles, også når symbolske størrelser inngår i kalkylen.

Jeg har forsøkt å fremheve at læreplassøkere med innvandrerbakgrunn som kommer fra videregående opplæring i Norge, vil omfattes av et allment kjent karaktersystem og en fastsatt standard for meddelelse om fravær. Fraværet er også er en viktig indikator på forutsigbarhet og pålitelighet, og gir derfor, sammen med karakterene, et mål på den individuelle søkerens produksjonskapasitet. Dette tilsier at usikkerhet i stor grad er redusert for læreplassøkere med innvandrerbakgrunn, og dette blir åpenbart når vi sammenligner med hvordan usikkerhet fremheves i litteraturen om jobbsøkere med utenlandsk utdanning i arbeidsmarkedet mer generelt (f. eks. Broomé et al. 1996; Rogstad 1998; 2000). Likevel har vi sett at medarbeidere i bedrifter som rekrutterer lærlinger, kan sette spørsmålstejn ved karakterene. Det forekommer mistanke om at søkere med innvandrerbakgrunn har fått uforholdsmessig gode karakterer på grunn av språkproblemer. På den måten oppheves den viktige funksjonen karakterer har som et standardisert og en i prinsippet etterprøvbar meddelelse fra lærere til arbeidsgivere om individets evner, innsatsvilje og arbeidskapasitet.

Et annet ankepunkt mot søkere med innvandrerbakgrunn som virker uavhengig av den enkeltes prestasjonsnivå, er bekymringen for at personer med innvandrerbakgrunn som lærlinger eller senere fagarbeidere skal fortrenge søkere med etnisk norsk bakgrunn. Det vil si at bedriften eller bransjen ser et mulig tap av prestisje ved å knytte til seg en kategori som har lav status i majoritets-samfunnet. Dette hevdes å kunne endre deres evne til å tiltrekke både kunder og nye rekrutter med majoritetsbakgrunn. Det er tydelig at slike hensyn inngår i bedrifters og bedriftssammenslutningers kalkulering av forholdet mellom investering og utbytte både på kort og lang sikt. Bransjens prestisje handler i stor grad om forvaltning av symboler. Samtidig vil enhver henvisning til bedriftens økonomi gi legitimitet. Om man trekker inn hensyn til kunder og hensyn som spiller på bilder av "de andre" som i høy grad er av symbolsk karakter, vil det fremstå som legitimt.

Legitimitetsbegrepet forvittrer samtidig som arbeidsgivere vil være uangriperlige innenfor et tolkningsskjema for økonomisk rasjonalitet.

Vi har sett at en serie med ankepunkter kan rettes mot søkere med innvandrerbakgrunn – enten det gjelder mistanker om at de har fått for gode karakterer, at de kan ha mangelfulle språklige ferdigheter, selv om de kan være født og oppvokst i Norge, eller at bedriften eller bransjen taper prestisje dersom medarbeiderne med innvandrerbakgrunn blir for mange. Intet av det jeg har pekt på her er pussig eller underlig dersom vi legger til grunn iakttagelser og analyser i internasjonal litteratur av fenomener som er blitt karakterisert som forskjellsrasisme, kulturfundamentalisme eller nyrasisme. Et bærende argument i den internasjonale litteraturen er at rasistisk tankegodt vil fremtre i ny drakt til nye tider, det forandrer seg over tid og kan varierer i ett og samme samfunn.

Kravet som Anders Todal Jensen (1994) satte frem, er at man må kunne påvise at disse nyrasistiske strømningene rammer personer med bestemte fysiske kjennetegn og ikke andre. Jeg mener det er åpenbart at de nevnte ankepunktene virker forskjellsgenererende mellom hvite læreplassøkere og søkere med synlig minoritetsbakgrunn fordi de konstituerer kunnskap om hvordan egenskaper med sannsynlighet er systematisk ulikt fordelt og hvordan beslutninger er beheftet med større eller mindre risiko for tap. Innenfor diskursen om økonomiske rasjonalitet, vil det stadig være ulønnsomt å undersøke om ens antakelser eller for-dommer medfører riktighet for den konkrete læreplassøkeren. Med hensyn til en frykt blant hvite nordmenn for at den bransjen man er tilknyttet er i ferd med å utvikle seg til en innvandrerghetto i arbeidslivet, synes det klart at alle bestrebelser på å forhindre dette tilsier systematisk forskjellsbehandling av søkere etter etnisk opprinnelse. Her ligger det uansett et dilemma, ettersom de mulige resultatene av slike etniske segregeringsprosesser heller ikke er forenlige med idealer om strukturell integrasjon, mangfold i arbeidslivet og multikulturelle oppgavefelleskap.

Det jeg imidlertid ikke finner like åpenbart, er at forskjellstenkingen skulle være deterministisk, slik Jensen (1994) har fremhevet for teoriene om den nye rasismen fra begynnelsen av 80-tallet. Den gang bemerket forskere de mange påstandene om at kulturer alltid og med nødvendighet vil være i konflikt (Jensen 1994:350). Jeg har heller ikke gjennom denne undersøkelsen i 2000 funnet særlig hyppige henvisninger til kulturforskjeller, som Hervik et al. (1999) har fremhevet som det aspektet som bærer hovedmengden av ”råstoffet” til nyrasistiske anfektelser. Jeg har i alle fall ikke støtt på slike påstander fremstilt som noen udiskutabel sannhet om personer med innvandrerbakgrunn i relasjon til majoritetsbefolkningen. Betyr det at ’kulturfundamentalisme’ er i ferd med å bli illegitim? Eller kan det også bety at erfaringer med lærlinger med innvandrerbakgrunn ikke lenger gir grunnlag for denne typen anfektelser? Bemerkninger om hvordan bedrifter ble positivt overrasket, gjengitt i kapittel 3, tyder på at konkret erfaring kan bryte med antakelser som har vært tatt for gitt, om at problemer med nødvendighet vil oppstå. Samtidig bærer ideen om positive overraskelser bud om

at terskelen er litt høyere for å ta inn lærlinger med innvandrerbakgrunn, inntil bedriftene er blitt ”desperate” etter nye rekrutter. Samtidig ser det ut til å finnes et potensiale for betydelige læringseffekter ettersom bedrifter får erfaringer med lærlinger med innvandrerbakgrunn.

Vi må heller ikke se bort fra at læreplassøkerne er ulikt posisjonert med hensyn til gjennomsnittskarakterer på aggregert nivå. Dette gjelder, selv om jeg også har fremhevet ulik uttelling i tilbud om læreplass mellom søkere med og uten innvandrerbakgrunn når vi har kontrollert for karakterer og fravær. Som jeg understreket i kapittel 1, er det relativt mange læreplassøkere med innvandrerbakgrunn som har svake skoleprestasjoner. Jeg har vært inne på hvordan tilslutningen til prestasjonsideologien også tilsier at ungdom lærer å tape. I så måte kan man slå fast at ungdom – også de med innvandrerbakgrunn – gjennomgår en omfattende sosialisering gjennom skolesystemet. En viktig funksjon ved utdanningssystemet er nettopp seleksjon til ulike posisjoner og ulike typer av tilknytning til arbeidslivet. Samtidig fungerer ideen om meritokratiet som en bærende ideologi for utdanningssystemet, når det gis løfter om belønning etter evner og innsats og ikke etter bakgrunn eller sosial stand. Dette paradokset har vært fremhevet av Hernes (1974) med hensyn til integrasjon av ulike klasser og samfunnslag i utdanningssystemet. Personer med bakgrunn fra lavere samfunnslag, eller det han kaller de upriviligerte, lærer å klandre seg selv i stedet for å angripe utdanningssystemet som samfunnsinstitusjon. Med henvisning til Moldenhawer (1994), fremhever Seeberg (1995) paradokset som ligger i at skolen nokså naivt blir utpekt som ”den institusjon som kan påvirke utviklingen av et flerkulturelt samfunn i positiv retning. (...) Problemet er at ”den flerkulturelle rummelighet” skal stå sin prøve i et system som i forveien bidrar til reproduksjonen av den dominerende kultur og den samfunnsmessige fordeling av sosiale posisjoner” (Moldenhawer (1994) sitert i Seeberg 1995:145).

På et generelt grunnlag har jeg pekt på hvordan seleksjonen opererer i mange omganger for elever i videregående opplæring, gjennom rekruttering til yrkesfaglige eller allmennfaglige grunnkurs i videregående opplæring, og gjennom valg av lærefag, yrkesfag i skole eller allmennfaglig påbygning. Når det gjelder minoritetsspråklige elever, har jeg referert til forskning som dokumenterer at de er teoriorienterte (Grøgaard et al. 1999) og ambisiøse, selv om det også har vært vist at ungdommer med innvandrerbakgrunn i likhet med etnisk norske ungdommer, justerer sine utdanningsplaner etter skoleprestasjonene (Bakken & Sletten 2000). Uansett ser det ut til å finnes betydelig sosial oppdrift blant ungdommer med innvandrerbakgrunn. I overgangen til opplæring i bedrift har det vært fremhevet hvordan minoritetsspråklige søkere til fulle eksemplifiserer den vanskelige spenningen mellom den universalistiske videregående skolen og det partikularistiske lærlingssystemet (Michelsen et al. 1998). Det er interessant å merke seg at de som presenterer seg som læreplassøkere etter gjennomført VKI, ikke er søkere til yrker innenfor renhold, lagerarbeid eller transport, slik man kan

poengtere at foreldregenerasjonen i innvandrerbefolkningen har bidratt i det norske arbeidslivet. Dette kan betraktes som en et uttrykk for vilje til å skaffe seg et anstendig utkomme på grunnlag av egne interesser, evner og innsats, og et uttrykk for vilje til sosial mobilitet.

Det er ikke tvil om at høykonjunkturen har hatt stor betydning for hvor vellykket implementering av lærlingeordningen i Reform 94 har vært. Høykonjunkturen synes også å ha virket heldig for minoritetsspråklige søkeres sjanser, når vi bedømmer dette ut fra bedrifters omtaler av de mange positive overraskelsene som er gjort med lærlinger som har innvandrerbakgrunn. Det synes som veien er mer åpen for minoritetsspråklige, all den tid næringslivets egeninteresser bidrar en virkeliggjøring av prinsippet om likhet og rettferdighet i tilgang til læreplasser. Ikke desto mindre har ordningen også en selekterende funksjon, ettersom den genererer et skille mellom de som lykkes og de som ikke lykkes med å vinne innpass til opplæring i arbeidslivet.

Litteraturhenvisninger

Abu-Lughod, Lila (1986): *Veiled Sentiments*, Berkeley: University of California Press.

Andersson, Mette (1999): 'Etniske entreprenører' – utdanning som mål, symbol og motstand, i Gunn E. Birkeland, Anne-Katrine Broch-Due & Ann Nilsen (red.): *Ansvar og protest. Kjønn, klasse og utdanning i senmoderniteten*, Bergen: Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen. 339–354.

Andersson, Mette (2000): "*All five fingers are not the same*". *Identity work among ethnic minority youth in an urban Norwegian context*, Bergen: IMER/Norway/Bergen/Senter for samfunnsforskning, Universitetet i Bergen. Rapport 1/2000.

Arendt, Hannah (1998/1963): *Eichmann i Jerusalem. En beretning om det ondes banalitet*, Oslo: Pax.

Bakken, Anders & Mira Sletten (2000): Innvandrerdoms planer om høyere utdanning – realistiske forventninger eller uoppnåelige aspirasjoner? *Søkelys på arbeidsmarkedet* 17, 27–36.

Barker, Martin (1982/1981): *The New Racism*, London: Junction Books.

Barth, Fredrik (1969): Introduction, i Fredrik Barth (red.): *Ethnic Groups and Boundaries*, Oslo: Universitetsforlaget. 9–38.

Bauman, Zygmunt (1990): Modernity and ambivalence, i Mike Featherstone (red.): *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, London: Sage. 143–169.

Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (1997/1989): *Moderniteten og Holocaust*, Oslo: Vidarforlagets Kulturbibliotek.

Berg, Berit (1998): Mangfold gir muligheter. Om innvandrere på det norske arbeidsmarkedet, i Tore Nilssen (red.): *Mot et bedre arbeidsliv – en IFIM-antologi*, Bergen: Fagbokforlaget. 189–211.

Bjertnæs, Marte K. (2000): Inntekt, *Innvandring og innvandrere 2000*, Oslo: Statistisk sentralbyrå. 47–54.

Blom, Svein & Dag Ellingsen (1998): Holdninger til innvandrere og innvandring: Økende toleranse i gode tider? *Samfunnsspeilet* 6/98, 34–39.

- Borchgrevink, Tordis (1996): *Kultur møter i arbeidslivet. En litteraturstudie*, Oslo: Institutt for samfunnsforskning. Rapport 96:21.
- Borchgrevink, Tordis (1997): Et ubehag i antropologien, *Norske antropologiske tidsskrift*, 1/1997, 26–36.
- Bourdieu, Pierre & Loïc J.D. Wacquant (1993): *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*, Oslo: Det norske samlaget.
- Bowen, William G. & Derek Bok (1998): *The Shape of the River. Long-Term Consequences of Considering Race in Collage and University Admissions*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Bredal, Anja (1999): Arranged Marriages as a Multicultural Battlefield, presentert på IMER-konferansen *Youth in the Plural City: Individualized and Collectivized Identity projects*, Roma: 25.–28.5.1999.
- Brochmann, Grethe og Jon Rogstad (1996): Integrasjon, underklasse og marginalisering – noen refleksjoner omkring dagens innvanderdebatt, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 4/96, 554–576.
- Broomé, Per, Ann-Katrin Bäcklund, Christer Lundh & Rolf Ohlsson (1996): *Värför sitter "brassen" på bänken? eller Varför har invandrarna så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS Förlag.
- Brox, Ottar (1991): *"Jeg er ikke rasist, men ..."* Hvordan får vi våre meninger om innvandrere og innvandring? Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Childers, Joseph & Gary Hentzi (red.) (1995): *The Columbia Dictionary of Modern Literary and Cultural Criticism*, New York: Columbia University Press.
- Djuve, Anne Britt & Kåre Hagen (1995): *"Skaff meg en jobb!" Levekår blant flyktninger i Oslo*, Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Rapport 184.
- Dumont, Louis (1980/1966): *Homo Hierarchicus. The Caste System and Its Implications*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Eidheim, Frøydis (1993): *Hva har skjedd i Brumunddal? Bygdesamfunnet i møte med de fremmede og seg selv*, Oslo: NIBR. Rapport 1993:20.
- Eitinger, Leo (1981): *Fremmed i Norge*, Oslo: Cappelen.
- Engen, Thor O., Lars A. Kulbrandstad, & Sigrun Sand (1996): *Til keiseren hva keiserens er? Om minoritetselevenes utdanningsstrategier og skoleprestasjoner*, Hamar: Oplandske Bokforlag.

- Etzkowitz, Henry, Carol Kemelgor & Brian Uzzi (2000): *Athena Unbound. The advancement of Women in Science and Technology*, New York: Cambridge University Press.
- Fadel, Ulla Holm (1999): Skik følge eller land fly. Danske forståelser av kulturell forskjellighet, i Peter Hervik (red.): *Den generende forskjellighet. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, København: Hans Reitzels Forlag. 171–213.
- Fagopplæringssetaten (1999): *Formidlingsrapport for 1999*, Oslo: Oslo kommune.
- Fuglerud, Øivind (1996): 'Fremmedarbeider', 'flyktning', 'asylsøker'. Norsk forvaltning, sosialt rom og kulturell identitet, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 4/96, 485–504.
- Geiger, Roger (1999): Led by an Invisible Hand: American Universities in the Marketplace in the 1990s, presentert på *Consortium of Higher Education Researchers' 12.th Annual Conference*, Oslo: 17.–19.6.1999.
- Gilroy, Paul (1995/1987): *"There Ain't No Black in the Union Jack" The cultural politics of race and nation*, London: Routledge.
- Grøgaard, Jens (1997): En historie som har fått vasket seg? Om oppfølgingstjenestens målgruppe – rekruttering og tiltak første skoleår, i Berit Lødding & Kristin Tornes (red.): *Idealer og Paradokser. Aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*, Oslo: Tano Aschehoug. 177–216.
- Grøgaard, Jens, Tove Midtsundstad & Marit Egge (1999): *Følge opp eller forfølge. Evaluering av Oppfølgings-tjenesten i Reform 94*, Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo. Rapport 263.
- Gullestad, Marianne (1997): Norske tenkemåter i endring, *Samtiden* 2/3, 66–74.
- Gullestad, Marianne (1998): Kulturforskningens normative og politiske aspekter, *Kulturstudier* nr. 1, 69–94.
- Hagen, Kåre, Anne Britt Djuve & Pernille Vogt (1994): *Oslo: Den delte byen?* Oslo: Forskningsstiftelsen FAFO. Rapport 161.
- Hagen, Kåre (1995): *Adresse eller karakterer? En evaluering av inntaksordningen benyttet ved opptak til grunnkurs i allmenne og økonomisk/administrative fag i Oslos videregående skoler, høsten 1994*, Oslo: FAFO-Notat 1995:1.
- Hernes, Gudmund (1974): Om ulikhetens reproduksjon. Hvilken rolle spiller skolen? I M.S. Mortensen (red): *I forskningens lys*, Oslo: NAVF. 231–251.

- Hernes, Gudmund & Knud Knudsen (1990): *Svart på hvitt. Norske reaksjoner på flyktninger, asylsøkere og innvandrere*, Oslo: Forskningsstiftelsen FAFO. Rapport 109.
- Hervik, Peter (1999): Nyracisme – politisk og folkelig, i Peter Hervik (red.): *Den generende forskjellighet. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, København: Hans Reitzels Forlag. 108–132.
- Holy, Ladislav & Milan Stuchlik (1983): *Actions, Norms and Representations. Foundations of Anthropological Inquiry*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hovland, Grethe, Nina Sandberg & Liv A. Støren (2000): Yrkesfag eller allmennfag? i Sverre Try (red.): *Utdanning og arbeidsmarked 2000*, Oslo: NIFU. 89–104.
- Håpnes, Tove & Berit Berg (2000): Mangfold til begjær eller besvær? Om rekruttering og integrering av innvandrere i norsk arbeidsliv, presentert på NFR-konferansen *Sjyssetting og arbeidsmarked*, Oslo:19.–20.10.2000.
- Jenssen, Anders Todal (1994): Rasisme? Hvilken rasisme? eller: Hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter, *Tidskrift for samfunnsforskning* 3/94, 344–369.
- Johansen, Christine (1999): *En studie av motkultur i en mekanikerklasse på yrkesskolen*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Oslo: Institutt og museum for antropologi, Universitetet i Oslo.
- Johansen, Victoria L. (1999): Forældrenes flugt fra den generende forskjellighet, i Peter Hervik (red.): *Den generende forskjellighet. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, København: Hans Reitzels Forlag. 133–170.
- Jørgensen, Rikke E. & Vibeke S. Bülow (1999): Ali og de fyrretyve k(r)oner. En analyse av Ekstra Bladets kampanje ”De fremmede”, i Peter Hervik (red.): *Den generende forskjellighet. Danske svar på den stigende multikulturalisme*, København: Hans Reitzels Forlag. 81–107.
- Jørgensen, Tor (1997): Utdanning, i Kåre Vassenden (red.): *Innvandrere i Norge. Hvem er de, hva gjør de og hvordan lever de?* Oslo: Statistisk sentralbyrå. 93–109.
- Kjærum, Henrik (2000): Demontering av humbug, *Samora* 6/2000, 22–24.
- Kommunal- og regionaldepartementet (1998): *Handlingsplan mot rasisme og diskriminering 1998–2001*, Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Kvalsund, Rune & Jon O. Myklebust (1998): *Forskning i motstrøm? Om forskningsprosessen i prosjektet Reform 94 – særskilt tilrettelagd opplæring*, Volda: Høgskulen i Volda og Møreforskning Volda. Forskningsrapport nr. 37.

- Kvitastein, Olav, Svein Tvedt Johansen & Magne Supphelln (1996): *Rekruttering av innvandrere med høyere utdanning*, Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning. Rapport 71/96.
- Kaarhus, Randi (1999): Intervjuer i samfunnsvitenskapene. Bidrag til en videre metodologisk diskurs, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1/99, 33–62.
- Larsen, Tord (1999): Den globale samtalen. Modernisering, representasjon og subjektkonstruksjon, i Thomas Hylland Eriksen (red.): *Ambivalens og fundamentalisme. Seks essays om kulturens globalisering*, Oslo: Spartacus Forlag. 90–127.
- Lien, Inger-Lise (1997a): Hvordan diagnostisere rasismen? i Ottar Brox (red.): *"De liker oss ikke". Den norske rasismens ytringsformer*, Oslo: Tano Aschehoug. 17–32.
- Lien, Inger-Lise (1997b): *Ordet som stempler djevlene. Holdninger blant pakistanere og nordmenn*, Oslo: Aventura.
- Lødding, Berit (1996): "Jeg ville integrere meg ..." Aspekter ved minoritetssituasjonen for tospråklige elever, i Jon F. Blichfeldt et al.: *Utdanning for alle? Evaluering av Reform94*, Oslo: Tano Aschehoug. 73–96.
- Lødding, Berit (1997a): "For ellers får jeg ikke jobb etterpå..." *Søking, opptak og progresjon i videregående opplæring blant tospråklig ungdom*. Evaluering av Reform 94, Underveisrapport høsten 1996, Oslo: NIFU. Rapport 2/97.
- Lødding, Berit (1997b): Når kompetanse går på opphørssalg – om tilgang på læreplasser blant tospråklig ungdom, i Berit Lødding & Kristin Tornes (red.): *Idealer og Paradokser. Aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*, Oslo: Tano Aschehoug. 147–176.
- Lødding, Berit (1998a): *Med eller uten rett*. Evaluering av Reform 94: Underveisrapport 1997 fra prosjektet etniske minoriteter, Oslo: NIFU. Rapport 4/98.
- Lødding, Berit (1998b): *Gjennom videregående opplæring?* Evaluering av Reform 94: Sluttrapport fra prosjektet Etniske minoriteter, Oslo: NIFU. Rapport 19/98.
- Lødding Berit (1999a): Access to Apprenticeship: Limits to Identity Projects for Ethnic Minorities, presentert på IMER-konferansen *Youth in the Plural City: Individualized and Collectivized Identity projects*, Roma: 25.–28.5.1999.

- Lødding, Berit (1999b): Alt å vinne eller lite å tape? Rekruttering og progresjon i videregående opplæring blant jenter og gutter med innvandrerbakgrunn, i Rune Kvalsund, Trine Deichman-Sørensen & Per O. Aamodt (red.): *Videregående opplæring ved en skilleveg? Forskning fra den nasjonale evalueringen av Reform 94*, Oslo: Tano Aschehoug. 261-285.
- Michelsen, Svein & Håkon Høst (1997): Opplæringskontorene i det nye fagopplæringssystemet, i Berit Lødding & Kristin Tornes (red.): *Idealer og Paradokser. Aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*, Oslo: Tano Aschehoug. 92–121.
- Michelsen, Svein, Håkon Høst & Jens P. Gitlesen (1998): *Fagopplæring og organisasjon mellom reform og tradisjon. En evaluering av Reform 94. Sluttrapport*, AHS – gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen. AHS serie B 1998-3.
- Moldenhawer, Bolette (1994): *Etniske minoriteter, kultur og skolegang. Et relationelt studium af skolestrategier og flerkulturel rummelighed*, upubl. licenciatafhandling, Københavns Universitet.
- Nygaard, Thomas (1995): *Den lille sosiologiboka. Innføring i sosiologiske handlingsteori*, Oslo: Universitetsforlaget.
- O'Connor, Carla (1999): Race, Class, and Gender in America: Narratives of Opportunity Among Low-Income African American Youths, *Sociology of Education*, 72 (3), 137–157.
- Odner, Knut (1996): Norsk makt, likhet og moral. Eksempler fra Hedemarken, *Norsk antropologisk tidsskrift* 2/1996, 149–160.
- Opheim, Vibeke & Liv A. Støren (under utgivelse): *Gjennom videregående opplæring til høyere utdanning*, Oslo: NIFU.
- Pedersen, Willy (1998): I randsonen, *Nytt norsk tidsskrift* 4, 331–343.
- Pihl, Joron (2000): Hva kjennetegner rasistiske diskurser? *Sosiologisk tidsskrift* 3/2000, 229–245.
- Repstad, Pål (1993): *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Rex, John (1986): *Race and Ethnicity*, Milton Keynes: Open University Press.
- Rogstad, Jon (1998): *Innvandrere og arbeid – en empirisk studie i fire bedrifter*, Oslo: Institutt for samfunnsforskning. Rapport 98:8.

- Rogstad, Jon (2000): *Mellom faktiske og forestilte forskjeller. Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*, Oslo: Institutt for samfunnsforskning. Rapport 17:2000.
- Russell, Helen (2000): Unemployment and Social Exclusion in Europe, presentert på NFR-konferansen *Syssetting og arbeidsmarked*, Oslo: 19.–20.10.2000.
- Said, Edward (1991/1978): *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, London: Penguin Books.
- Seeberg, Peter (1995): *Tosprogede elever i gymnasiet og HF*, Undervisningsministeriet, Gymnasieafdelingen, København: Undervisningsministeriets forlag. Skriftserien nr. 12.
- Skoleetaten i Oslo (2000): *Videregående skoler i Oslo, skoleåret 2000/2001*, Oslo: Oslo kommune.
- SMED (2000): *Underveis mot et bedre vern 2000. Senter mot etnisk diskriminering sitt bidrag til kunnskap om art og omfang av etnisk diskriminering i Norge*, Oslo: Senter mot etnisk diskriminering.
- SSB (1997): *Ukens statistikk* nr. 7, Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Stolcke, Verena (1995): Talking Culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe, *Current Anthropology*, 36 (1), 1–24.
- Støren, Liv A. (1998): *Lærlingsituasjonen i Oslo. Kartlegging av behov for lærlinger i Oslo kommunes bydeler, etater og virksomheter*, Oslo: NIFU, Rapport 8/98.
- Støren, Liv A., Synnøve Skjersli & Per O. Aamodt (1998): *I mål? Evaluering av Reform 94. Sluttrapport fra NIFUs hovedprosjekt*, Oslo: NIFU. Rapport 18/98.
- Støren, Liv A. (2000): *Yrkesfag eller allmennfag? Om stabilitet og endring i de unges valg, og bakgrunnen for utdanningsvalg*, Oslo: NIFU. Skriftserie nr. 9/2000.
- van Dijk, Teun (1993): Denying Racism: Elite Discourse and Racism, i John Wrench & John Solomos (red.): *Racism and Migration in Western Europe*, Oxford: Berg. 179–193.
- Vestel, Viggo (2000): Om populærkultur og relasjonsdannelser i et flerkulturelt ungdomsmiljø i Oslo øst, *Utenfra, men hjemme – innvandrerungdom i storbyen. Konferanserapport*, Oslo: Norges forskningsråd. 177–184.
- Vibe, Nils, Rolf Edvardsen og Nina Sandberg (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømming i videregående opplæring etter Reform 94*. Evaluering av Reform 94, Underveiserapport høsten 1996, Oslo: NIFU. Rapport 1/97.

- Visweswaran, Kamala (1998): Race and the Culture of Anthropology, *American Anthropologist* 100 (1), 70–83.
- Willis, Paul E. (1977): *Learning to Labour. How working class kids get working class jobs*, Farnborough : Saxon House.
- Young, Iris Marion (1990): *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Vedlegg

Fra intervjuguidene for samtaler med elever og lærlinger, gjengis her spørsmålene for den delen av intervjumaterialet som er behandlet i rapporten.

(...)

Q33. Hva mener du er viktig for å klare seg i samfunnet?

Q34. Etter din erfaring, hva kan hindre elever i å gjøre det bra på skolen?

(Hvilke ungdommer har vanskeligst for å gjøre det bra på skolen?)

Q35. Mener du at noen elever kan ha større fordeler enn andre når det gjelder å gjøre det bra på skolen? Hvilke elever? (Hva slags fordeler har de?)

Q36. Etter din mening, er det forskjell på jenter og gutter når det gjelder sjansene for å gjøre det bra på skolen? Hvorfor (ikke)?

Q38. Mener du at familiens økonomi kan ha noe å si for om ungdom klarer seg godt på skolen? Hvorfor (ikke)?

Q37. Etter din erfaring, mener du at noen ungdommer kan ha større vanskeligheter enn andre for å skaffe seg læreplass? Hvilke ungdommer? Hvilke vanskeligheter har de?

Q39. Mener du at ungdommer med utenlandsk opprinnelse (f eks de som har foreldre fra Pakistan eller Tyrkia) har de samme mulighetene for å

- gjøre det bra på skolen?

- skaffe seg læreplass?

- klare seg i samfunnet

som andre ungdommer? Hvorfor (ikke)?

Q40. Hva kan hindre ungdom med innvandrerbakgrunn fra å klare seg i samfunnet?

(...)